

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

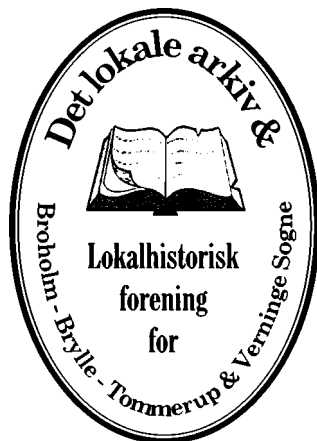
Tumes torp

58 beretninger fra og om Tommerup Sogn

Tumes torp

58 beretninger fra og om Tommerup Sogn

udgivet af Lokalhistorisk Forening for Tommerup Kommune

redaktion

Arne Rasmussen, Ruth Jensen, Niels Henrik Lindegaard,
Thyge Schjerning og Preben Find

tekst

Preben Find

fotos

lokalhistorisk arkiv og Preben Find

Bogen er udgivet med støtte fra

DAMPA

Fynbo Fonden

Lions Club i Tommerup

Tommerup Kommune

Tommerup Trælasthandel

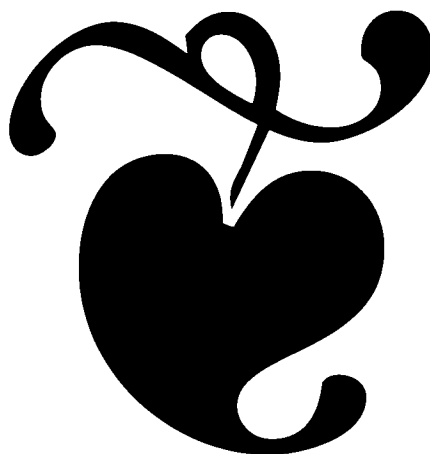
Totalbanken

tryk

Idé & Tryk Aps

Indholdsfortegnelse

- Forord	side 2
- Et billede uden ord	side 3
- Tumes verden	side 4
- Tumes torp bliver til en landsby	side 5
- Landskabet	side 6
- De ældste menneskeskabte spor	side 8
- Tommerup Kirke	side 10
- Ufredstider	side 12
- Pesttjørnen på Nørremarken	side 14
- Tidselrodstedet	side 15
- Dronning Louises Jernbane	side 16
- Knarreborggård	side 18
- Sognets præster	side 21
- Assensbanen	side 22
- Knarreborg breder sig	side 24
- Tommerup Præstegård	side 26
- Bystævnet ved foden af Kirkebjerg	side 28
- Rytterskolen på Kirkebjerg	side 30
- Et kirkesogn bliver til to	side 32
- Skolerne i Tallerup	side 34
- Kivsmose Skole	side 36
- Tommerup Højskole	side 38
- Den private skole på Store Appe	side 41
- Missionshuset i Tommerup	side 42
- Tommerup Skole	side 44
- Tommerup Bys Forsamlingshus	side 46
- Usselhusene vestude i sognet	side 48
- Usselhusenes lavsbestemmelser	side 49
- Femtning kommer på landkortet	side 50
- Landbrugets udvikling	side 52
- Kivsmosegård, en udflyttergård	side 54
- Andelsmejeriet Karlskilde	side 56
- Et landskab med rige forekomster af ler	side 58
- Tommerup Teglværk	side 60
- På Skovstrupvej bliver tegl til kunst	side 62
- Hørrens betydning for egnen	side 64
- Hørfabrikken i stationsbyen	side 66
- Tommerup Væveri	side 68
- Tommerup Efterskole	side 70
- Befolkningstallet gennem tiderne	side 72
- Et lokalpolitisk tilbageblik	side 74
- Idrætslivet	side 76
- Tommerup Vandmølle	side 78

- Knarreborg Brugsforening	side 80
- Fra smedie til maskinfabrik	side 82
- Schärfes begravelsesforretning	side 84
- Storms murerforretning	side 86
- Først DÆMPA, siden DAMPA	side 88
- Tommerup Trælasthandel	side 90
- Fra fragtmands- til turistikørsel	side 92
- Grambogård, et landbrug forment af tiden	side 94
- Tommerup Bys Elektricitetsværk	side 96
- Tommerup Bys Vandværk	side 98
- Gl. Tommerup og Omegns Frysehus	side 100
- Byens varmforsyning	side 101
- Vestfyns Efterskole	side 102
- Tommerup Kommune	side 104
- Tommerup Bys udvikling	side 106
- Lokalhistorisk Forening	side 108

Forord

Denne bog, der indeholder udpluk af Tommerup Sogns historie, blev allerede i projektets indledende fase tildelt titlen Tume´s torp.

Først og fremmest fordi det er sandsynligt, at bynavnet Tommerup er en sammen-trækning af netop disse to ord. Tume er et datidigt mansnavn, og torp betyder “udflyttersted”.

Det aktuelle mansnavn ses i flere varianter, Tumæ, Tumi, Tummi og Tume, men vi, der har arbejdet med bogen, fandt den sidstnævnte mest mundret. Derfor Tume.

At bogen indeholder nogle afsnit, der bevæger sig uden for det nuværende Tommerup Sogn, er bevidst fra redaktionens side.

Historien var nemlig ikke alene blevet væsentligt kortere, men først og fremmest mere ufuldstændig, hvis indholdet ikke i visse afsnit havde omfattet begivenhederne og udviklingen i det oprindelige Tommerup Sogn, hvorfra Broholm Sogn jo først blev udskilt i 1979.

Arbejdet har været omfattende og spændende. Undervejs med de enkelte delemner er vi flere gange stødt på finurligheder, som har kunnet henføres til navneforbistringen mellem de to af kommunens fire bysamfund, nemlig Tommerup By og Tommerup Station. Set fra en mere spøgefuld side kunne vi derfor også have givet bogen titlen “Det er allsammen jernbanernes skyld”.

Men så var der nok gået for meget “svikmølle” i projektet. Og det får vente til en eventuel anden god gang.

Vi vil gerne rette en stor tak til alle, der så beredvilligt har medvirket til frembringelsen af det omfattende kildemateriale, der danner basis for bogens indhold.

En stor tak til de institutioner, fonde og virksomheder, som med økonomisk støtte har bidraget til, at vort ønske om bogen kunne realiseres. Og sidst, men ikke mindst en stor tak til alle de, der har vist os den tillid på forhånd at bestille bogen, så vi der-ved har haft den bedst mulige pejling på oplagets størrelse.

Vi håber at have været denne store tillid værdige og ønsker alle god fornøjelse med læsningen.

Tommerup, november 2003

med venlig hilsen

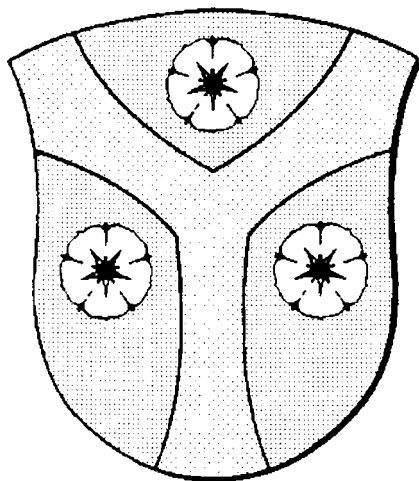
redaktionsudvalget

Et billede uden ord, og dog

I forbindelse med kommunalreformen af 1970, der medførte en sammenlægning af de oprindelige sognekommuner, var der opstået et ønske om, at hver af de nye "storkommuner" skulle have et eget våbenskjold, ligesom købstæderne havde deres byvåben.

Kommunerne blev i den forbindelse af statslige myndigheder tilbudt professionel konsulentbistand af heraldikere, som jo netop beskæftiger sig med den slags. Inden mødet med heraldikeren kunne man i den enkelte kommune så gøre sig sine egne overvejelser om, hvilke billedlige elementer, man kunne tænke sig skulle indgå i et kommende og blivende våbenskjold.

I Tommerup havde man taget forskud på begivenhedernes gang, idet man allerede i 1966 havde sammenlagt Brylle, Tommerup og Verringe sognekommuner til Tommerup Kommune.

Y-et i våbenskjoldet illustrerer de tre amtslige hovedfærdselsårer, der mødes i Tommerup By.

Y-ets rødbrune farve symboliserer leret, som dominerer egnen.

De tre blå hørblomster minder os om hørrens tidligere lokale industrielle betydning.

Og med antallet tre bekræftes, at Tommerup Kommune er blevet til ved sammenlægning af tre oprindelige sognekommuner, nemlig Brylle, Tommerup og Verringe.

Lokale tænkte tanker og fandt frem til, at der i våbenskjoldet burde indgå tre elementer. Elementer som alle og hver for sig var udtryk for noget både historisk og udviklingsmæssigt væsentligt for området.

Forelagt og bearbejdet af heraldikerne blev resultatet det smukke våbenskjold, som siden har været Tommerup Kommunes officielle "varemærke".

Et varemærke, som - ud over at være både smukt og stilrent - fortæller væsentlige træk fra områdets fortid.

De tre delelementer, som våbenskjoldet rummer, har haft stor indflydelse på kommunens og dermed også på det enkelte sogns udvikling, hvorfor de hver for sig vil blive behandlet i denne bog, der fortæller en del af Tommerup Sogns historie.

Tumes verden

Når man arbejder med historie, sættes fantasien ofte og som regel nærmest per automatik i et højere gear.

Sådan må selv den professionelle historiker opleve det, selv om den videnskabelige forskning skal baseres på facts.

Bogen Tumes torp er imidlertid skrevet af amatører, og er derfor hverken tænkt som eller blevet til et videnskabeligt historisk værk.

Men som amatør har det under arbejdet med stoffet været fristende - for ikke at sige uundgåeligt - at give fantasien længere snor.

Og derfor er vi ved flere lejligheder kommet tættere på vores Tume, end det var forudset. Kun ved fantasiens hjælp kan vi forsøge at fremmane et billede af ham. Vi vover forsøget

Ordet torp betyder udflyttersted. Og bynavnet Tommerup forestiller man sig derfor er fremkommet ved sammensætningen af vikingetidens mandsnavn Tume og ordet torp.

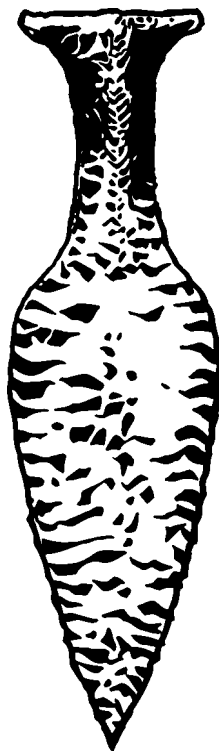
Efter den antagelse må Tommerup derfor være det sted, hvortil en vis Tume engang i tidernes morgen flyttede ud.

Ud fra hvor og hvorfor, spørger man så sig selv.

Til det første, altså fra hvor, er det sandsynligt, at området omkring Brylle allerede tidligt i historien har været opdyrket land, mens terrænet umiddelbart og videre vestud har været dækket af skov.

Brylleområdet har altså været en agerbygd med et etableret bosted, mens de store skovområder vestude har været ubeboede.

Om det andet, altså hvorfor Tume valgte at flytte vestud for at bosætte sig i vildmarken, hvor han bortset fra jagtens muligheder måtte rydde skoven for at forsørge sig og sine, kan der kun gisnes.

Blev han af en eller anden grund udstødt af fællesskabet i Brylle?

Var han en enspænder? En eventyrer?

Eller måske en foregangsmand, der ville andet og mere, end det eksisterende fællesskab bød på?

Svaret blæser med vinden.

Men ud flyttede han, og med hans beslutning og initiativ blev grundlaget for landsbyen Tommerup til.

Afhængigheden af vand har sikkert betydet, at han har slået sig ned et sted nær ved bækken, der løb gennem terrænet.

Med base her har han begyndt den majsommelige skovrydning, der var en forudsætning for en efterfølgende agerdyrkning, som han kendte fra Brylle. Hans initiativ har hurtigt eller over tid tiltrukket andre. Et nyt fællesskab er opstået.

Men Tume var den første. Derfor blev det Tumes torp.

Og derfor siden Tommerup.

Tumes torp bliver til en landsby

Den første primitive agerdyrkning og det med tiden mere og mere effektive landbrug blev afgørende for udviklingen af Tumes torp til en landsby

Tommerup Kirke er i dag sognets og dermed også landsbyens ældste eksisterende bygning. Som de fleste andre danske landsbykirker er den opført helt tilbage i 1200 tallet.

Det vides ikke med sikkerhed, i hvilket tempo og heller ikke eksakt hvor de førstkommande ejendomme siden er blevet bygget, men det er nærliggende at antage, at man allerede fra landsbyens opståen har anlagt gårdene og opført de øvrige beboelser nær ved kirken, men først og fremmest så tæt ved bækken som muligt.

Først fra midten af 1700-tallet foreligger der fra lokal hånd eksakte oplysninger om landsbyens omfang.

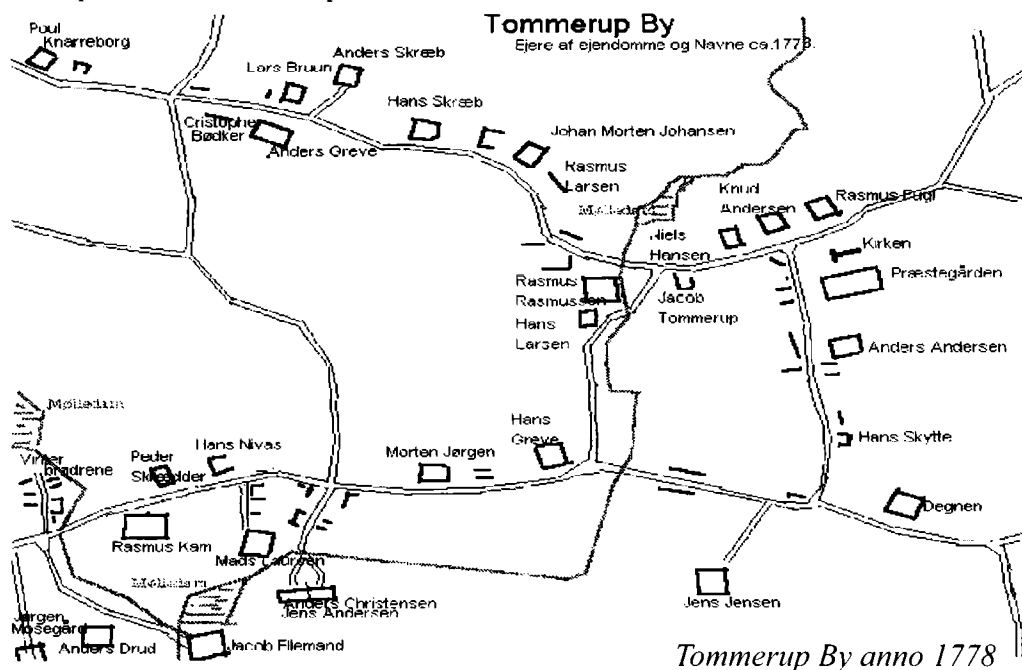
Ifølge pastor Rasmus Jensen Balslev, der var præst ved Tommerup Kirke fra

1761 til 1779, bestod Tommerup Sogn i 1756 af den ene by Tommerup og et antal enlige steder, nemlig Holmehaage, Store Appe, Tallerupgaard, Baagegaard, Skiælhuset, to huse på Weeden, Lysenborg, Mørkenborg, Højsholt, Gorms Hus, Grambohuset, og syv Usselhuse. Og efter Dansk Atlas fra 1774 var der nu 29 gårde og 68 huse i Tommerup landsby.

Disse tal divergerer ganske lidt fra opgørelserne i andre kildematerialer, men de giver under alle omstændigheder et godt billede af lokaliteten og viser, at her var tale om en relativt stor landsby.

Allerede ved matrikuleringen i 1688 havde samtlige gårde fået et nummer. Samtidigt var den enkelte gård sat i hartkorn efter den andel, den havde i den fælles jord.

Først i forbindelse med udskiftningen 100 år senere blev selve jorden opmålt og matrikuleret.

Tommerup By anno 1778

Landskabet

Tommerup Sogn har i landskabsmæssig henseende hørt til den fynske skovbygd, hvor udviklingen var betinget af, at skoven eller dele af den blev ryddet

Landskabets form og dets naturskabte ressourcer har fra tidernes morgen været afgørende for menneskers valg af bopælningssted.

Var der muligheder for jagt eller fiskeri kunne man ernære sig selv og sine. Hvor jorden var dyrkbar, kunne der skaffes overskud til bytte eller salg. Men et element var og er fortsat alt afgørende for menneskets overlevelse, nemlig tilstedeværelsen af vand.

Alle tidlige bosteder og bebyggelser skal derfor findes, hvor landskabet har budt på vand.

På Fyn er Odense Å det eneste efter danske forhold større vandløb, men Odense Å fødes af utallige mindre tilløb i form af bække.

Indtil de omfattende dræningsarbejder, som tog fart i midten af 1800-tallet, var vandstanden overalt væsentligt højere end nu.

Lavt liggende områder, der nu er opdyrkede, lå hen som søer, moser, sumpe eller enge.

Og vandløbene var derfor året rundt væsentligt mere vandholdige, end vi ser i dag.

I det oprindelige Tommerup Sogn finder man af større vandløb Brænde Å, Holmehave Bæk og bækken, der fra Rævedam løber gennem den oprindelige landsby ved Smedegyden.

Holmehave Bæk, der danner skel til Verninge Sogn, løber gennem det flade og lavtliggende Holmehave område, der inden for sognets grænser ligger fra 24 til 28 meter over havets overflade.

Fra Holmehave stiger terrænet i fede moræneflader jævnt mod Tommerup By.

I det flade og fugtige Holmehaveområde henligger meget af jorden som græsningsarealer

I sognets nordlige del er landskabet mere kuperet

I sognets vestligste og nordligste områder præges landskabet af de store bakkepartier, som når deres højeste uden for sognegrænserne mod Frøbjerg og Visensbjerg.

Mellem Brylle og Tommerup var skellet mellem den fynske skovbygd og agerbygden.

Udviklingen i Tommerup Sogn og By har fra tidernes morgen været præget af beliggenheden i eller ved skovbygden, hvor en ændring til bosætningsområde var betinget af, at der blev ryddet skov. Og netop "vores" Tume var muligvis manden, der startede dette omfattende og slidsomme arbejde i området omkring Tommerup Kirke.

Længere vestude stod den sammenhæn-

gende skov endnu flere hundrede år senere.

Ligesom i det øvrige Danmark er størsteparten af egnens oprindelige skove med tiden ryddet for at give plads til den mere givtige landbrugsdrift.

Tidligere tiders udstrakte vådområder er tørlagte ved dræning og derved indvundet til dyrkning. Mange små vandløb er rørlagte og levende hegn sløjfet i trit med landbrugets effektivisering og herunder den fortsatte tekniske udvikling, der har ført til større og større landbrugsmaskiner.

I landskabsmæssig henseende byder Tommerup Sogn dog stadig på en mangfoldighed, der giver mulighed for gode naturoplevelser.

De ældste menneskeskabte spor

Spredt rundt i Danmark er der næsten 1.000 kendte middelalderlige voldsteder. To af dem finder vi nær ved Tommerup

Allerede langt tilbage i tiden var det almindeligt brugt at sikre sig mod overfald eller egentlige angreb ved hjælp af forsvarsværker opført som fælles tilflugtsværn.

Sådanne anlæg blev i sagens natur gerne placeret på de for fredsforstyrrelser mest utilgængelige steder.

Helt tilbage i Middelalderen var der mange borge i Danmark. De fleste er i dag helt borte, men fra enkelte findes der bevarede ruiner. Fra andre blot grave eller volde, som endda kun kommer for dagens lys, hvis de fritlægges.

Et sted, hvor der engang har været en borg, kaldes et voldsted. Også selv om der ikke rester noget synligt af det oprindelige anlæg.

Selv om tilgængeligt skriftligt kildemateriale eventuelt beretter om en tidligere borgs eksistens, er det ikke altid lykkedes at finde det egentlige voldsted.

Inden for Danmarks nuværende grænser kender man i dag henved 1.000 voldsteder. Spredt, men langt fra jævnt fordelt over landsdelene.

Datidens borge blev anlagt og bygget enten af kongen, af bisperne eller af rigets stormænd.

For de sidstes vedkommende fandtes bygherrer både blandt de mægtigste og blandt de mere jævne.

Der hersker fortsat en hel del mystik om disse borge og ikke mindst om deres tilblivelse. Og de har nok ikke alle været befæstede som egentlige forsvarsværker. En typisk middelalderborg blev anlagt med to formål. Den skulle dels tjene som bolig, dels som fæstning.

Fæstningsdelen kunne alt efter terrænstrukturen være indrettet på forskellige vis. Hyppigst var der på en høj opført et tårn omgivet af et palisadeværn.

Hertil kunne man søge tilflugt, når ufred truede. Forberede sig på forsvar, og om nødvendigt tage kampen op mod eventuelle angribere.

Også om boligdelen - det vil sige gården med avlsbygninger - kunne der være palisader placeret på volde langs randen af højen.

Hvor terrænet og tilgangen af vand gjorde det muligt sikrede man sig yderligere med vandfyldte voldgrave som en yderste skanse i det samlede forsvarsværk.

Trods anlæggenes omfang var befæstningerne kun i sjældne tilfælde absolut effektive som værn mod større regulære angrebsstyrker.

På markerne ved Markskelslund nær ved sognegrænsen til Brylle Sogn er der fundet en gravplads, som kan tidsfæstes til jernalderen.

Fundet af en møllesten fra det samme område kunne indikere, at der meget tidligt har været en landsby her. Måske en forløber for det senere Tommerup.

I Høgsholt Skovs sydlige del findes to voldsteder, som nu begge er fredede fortidsminder.

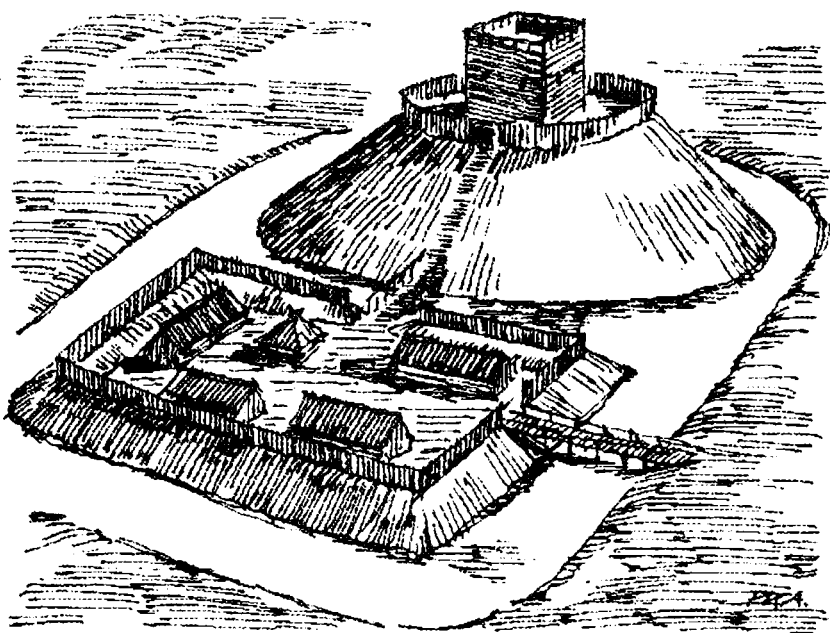
Begge ligger altså lige netop uden for Tommerup Sogns nuværende grænse, som her følger skovens sydlige kant.

Det største af voldstederne består af en lav kvadratisk borgplads, hvis sider er omtrent 80 meter lange.

Pladsen hæver sig kun lidt over det omgivende terræn. Der ses kun rester af en randvold, mens de omliggende voldgrave endnu er særdeles markante i terrænet.

En række spredte kampesten er sandsynligvis rester af syldsten fra de oprin-

*Middelalderligt
Castrum-curia
anlæg med vold-
grav og pali-
sader om både
gårdbanken og
borgbanken*

delige bygninger.

Blot 50 meter sydøst herfor findes et mindre, men højere beliggende voldsted, hvis udbredelse er 10x15 meter.

Også dette voldsted er omkranset af grave, som tydeligvis har været forbundet med voldgravene om det store voldsted. Størrelsesforskellen mellem de to voldsteder kunne indikere, at det lille har udgjort borgbanken, mens det store har været gårdbanken.

Voldstedet er sandsynligvis nedlagt allerede sidst i 1200-tallet.

Tidens tand har sammen med den senere skovrejsning gjort sit til at udviske sporene af det oprindelige og omfattende forsvarsanlæg.

Men er man på stedet, skal der ikke megen fantasi til at forestille sig dets betydning for de Tume'r, som engang har været afhængig af dets eksistens.

I Femtningskovens sydvestlige hjørne findes der spor af et mindre voldsted. Dette voldsted er ikke fredet og derfor ikke omgærdet med så megen opmærksomhed.

I Præsteskovens ved Grambovej findes der spor efter en middelalderlig mølledæmning.

Det er derfor overvejende sandsynligt, at der engang har været en udflytterlandsby i terrænet umiddelbart syd herfor.

Senere fund af potteskår ved Pindstofte tyder også på, at der engang har været en bebyggelse i området.

I sommeren 2003 er der blotlagt spor efter teglbrænding i marken umiddelbart syd for Pindstoftegård.

Følgende udgravninger vil sandsynligvis give mulighed for en endegyldig datering af fundet.

Tommerup Kirke

Danmarks landsbykirker fra Middelalderen er noget helt enestående i verden, og blandt vore henved 2.000 landsbykirker er kirken i Tommerup ubetinget en af de allersmukkeste

Ordet “sogn” kommer efter al sandsynlighed af de to ord “søge til”. Landsbykirkens dominans gjorde den generelt og specielt i ufredstider til sognets naturlige samlingspunkt. Det var derfor kirken, man “søgte til”. I 1100- og 1200-tallet opførtes der i Danmark næsten 2.000 landsbykirker med kampesten og granit eller frådsten som de mest anvendte byggematerialer. Kirkerne blev, hvor det var muligt, bygget på et terrænmæssigt dominerende sted, hvorved de blev synlige vidt omkring i landskabet. Flere steder lod man kirken bygge på eller ved det tidligere hedenske gudehov, hvor folk i forvejen var vant til at samles.

Tommerup Kirke blev opført på en af områdets mest dominerende bakketoppe, som findes i den østlige del af den oprindelige landsby.

Kernen i Tommerup Kirke var en mindre kampestensbygning, som senere blev udvidet.

Omkring år 1400 blev det oprindelige kor revet ned, og kirken blev forlænget mod øst og fik samtidigt to fag hvælvinger.

Ved vestgavlen blev der rejst et lavt klokketårn, og der blev også allerede i Middelalderen opført et våbenhus foran den romanske dør i kirkens sydside.

Denne dør var mændenes indgang. Kvindernes fandtes i skibets nordside.

Blandt andet på grund af Tommerup Højskoles etablering blev kirkesøgninngen i begyndelsen af 1900-tallet så overvældende, at man fandt det nødvendigt at udbygge kirken.

I 1920 gennemgik Tommerup Kirke derfor en større om- og tilbygning.

Ved kirkens nordside opførtes et tofags sideskib, som nok på baggrund af 1.

Verdenskrigs afslutning fik betegnelsen “Fredsføljen”.

I samme forbindelse rejstes der i flere af vore større byer nye kirker med navnet “Fredens Kirke”.

Tommerup Kirkes tårn blev ved samme lejlighed bygget højere.

Kirkens alter er placeret tæt op af bygningens østvæg. Altertavlen, der kan dateres til tiden omkring 1650, er en fornem baroktavle med snoede søjler. Alterbilledet, som er malet i 1742, er et motiv fra den hellige nadver.

Et senere indsat alterbillede - Getsemane, malet af Anton Dorph, der i sidste halvdel af 1800-tallet var manden bag mange altertavler i danske kirker - findes nu op-hængt andet steds i kirken.

*Tommerup Kirke på
Kirkebjerg*

Den anselige granitdøbefont, som har været i kirken altid, er udført i romansk stil med en enkel ornamentering. Dåbsfadet, som er fra 1575, bærer som et smukt symbol på dåben motivet fra Mariæ bebudelse. Kirkens prædikestol er et ungrenæssan-
cearbejde fra årene omkring 1580. Dens overhængende lydhimmel er fra midten af 1600-tallet. I tårnet finder man to klokker, som begge er af nyere dato, idet de blev indviet 28. maj 1978. Midler fra lokale fonde, blandt andet o-

verlærer Grønlund Rasmussens Legat, bidrog til denne anskaffelse. De to tidligere kirkeklokker, som var fra henholdsvis 1906 og 1924 blev efter nedtagningen skænket til Den Lutherske Kirke i Nigeria gennem Dansk Forenet Sudan Mission. Tommerup Kirke er med bygningens egen stærke fremtoning, dens unike beliggenhed, dens omkransende bevoksning og dens belysning ud over at være sognets fortsatte kirkelige samlingspunkt også en ren arkitektonisk perle, der pryder området på fornemste vis.

Ufredstider

Tommerup Sogn har som de fleste andre af landets sogne kun mærket lidt til direkte krigshandlinger. Hårdest blev egnen ramt under Svenskekrigene 1657-1660, men også Anden Verdenskrig kom til at præge begivenhederne lokalt

Danmark har gennem historien som helhed og især i forhold til mange andre lande været begunstiget af fred og en fredelig samfundsudvikling.

De middelalderlige voldsteder - blandt andre de to anlæg i Høgsholtskoven - vidner imidlertid om, at man allerede da har haft behov for at kunne forsvare sig mod fremmedes indtrængen.

Men stort set kun i forbindelse med en enkelt begivenhed af krigsmæssig art har borgerne i Tommerup Sogn på egen krop oplevet de rædsler og afsavn, der følger enhver krig.

Her tænkes på Svenskekrigene, som fandt sted over årene 1657 til 1660.

1. juni 1657 underskrev den dansk-norske Kong Frederik III det manifest, der førte til krigene.

Krigserklæringen blev forelagt det svenske rigsråd 10. juni og straks sendt til den svenske konge Karl X Gustav, som på det tidspunkt havde indledt en krig mod Polen.

Frederik III havde givetvis regnet med, at det svenske engagement på den anden side af Østersøen havde bundet Karl X Gustav og måske også svækket hans umiddelbare muligheder mod Danmark. Men heri tog den danske monark grueligt fejl, for svenskerne frigjorde sig straks i Polen for at rykke gennem Preussen videre op i Jylland, hvor Frederiksodde efter belejring blev indtaget 24. oktober 1657.

Nu stod Fyn for tur, og begunstiget af en særdeles streng vinter, hvor Lillebælt

var frosset til, gik de svenske tropper den 30. januar 1658 over bæltet fra Hejls via Brandsø til Iversnæs.

Her led den danske hær, som for en stor dels vedkommende bestod af fynske bondesoldater, et totalt nederlag.

Alene ved skansen ved Iversnæs blev 1.500 mand enten skudt eller taget til fange.

Som led i de danske krigsforberedelser var der blandt andet oprettet bavn- og strandvagter.

Ved alle bavnere skulle lokale husmænd holde vagt døgnet rundt, og ved alarm skulle mandskab fra blandt andet Tommerup, Brylle og Verninge Sogne straks give møde på Kapelsmarken ved Assens. Svenskernes fortsatte fremrykning over Fyn blev mærkbar over store dele af øen. Bøndernes bidrag til krigen havde også væsentlige økonomiske konsekvenser for den enkelte familie. Mange mænd var direkte indkaldt til hæren. Heste var beslaglagt til krigsbrug og gået tabt og manglede derfor, da der atter blev mulighed for at passe landbruget. Pålæg om indkvartering og forplejning af de danske styrker før krigen og siden af de svenske besættelsesstyrker havde forarmet mange i en sådan grad, at flere måtte gå fra hus og hjem.

I Odensegård Len var der således i 1658 121 øde og forarmede gårde, hvoraf de 10 lå i Tommerup Sogn.

Forarmelsen førte visse steder til regulær hungersnød, som sammen med udbredt plettyfus i forening med uhørte strenge vintre kostede mange menneskeliv.

En opgørelse over dødstillene i sognet fra den pågældende periode viser med al tydelighed, hvor slemt det stod til.

Mens der i Tommerup Sogn i årene 1655 og 1656 døde henholdsvis 85 og 77 personer, steg tallet i 1657 til 119.

Mindestenen ved Tommerup Rådhus over omkomne under Anden Verdenskrig

I 1658 var dødstallet 148, i 1659 366 og i 1660 527.

Først i 1661 faldt tallet til det normale niveau med 75 døde i sognet.

Mange steder udøvede svenskerne plyndringer og andre former for vold.

Nogle af de fynske præstegårde brændte under krigsårene. Et par brande ved bevidst ildspåsættelse.

Af professor ved Odense Gymnasium Jacob Jensen Bircherods dagbog fremgår det, at

“på præstekonen i Tommerup øvede de fremmede krigsfolk en cruel stykke, thi de stoppede svovl i hendes næsebor og stak ild dertil, så hun døde”

Krigen førte til betydelige ændringer i det danske samfund.

For at skaffe penge til krigen var krongodset blevet solgt, og med salget mistede kronen sit tidligere fundament.

Naturalhusholdningen afløstes af pengeøkonomi.

Krigen og alle dens ulykker fremtvang en økonomisk og social revolution.

Enevælden blev indført, og det tidligere feudale samfund, der byggede på jordbesiddelser, blev afløst af det kapitalistiske pengesystem.

Danske soldater fra hele landet og dermed også fra Tommerup Sogn har deltaget i Treårskrigen 1849-1851 og senere i 1864.

Men først i forbindelse med den tyske besættelse af Danmark fra 1940 til 1945 oplevede Fyn igen krigens forbandelser og krigens evne til at skabe splittelse i et samfund.

Allerede midt i 1930-erne havde nationalsocialisternes fremgang i Tyskland haft afsmittende effekt på det politiske billede i Danmark. Med Frits Klausen som frontfigur opstod Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti.

I og omkring Tommerup var tilslutningen til partiet særlig stor, og på Strudsbjerg øst for Høgsholtskoven anlagde de danske nazister i 1935 en samlings- og festplads.

Ved store arrangementer - blandt andet grundlovsfester - samledes flere hundrede sympatisører her.

På pladsen var der både talerstol og flagstang. En tilhugget kampesten med hagekors og teksten “For frihed og folkestyre til fædrelandets vel” udgjorde centrum for begivenhederne.

I eftersommeren 1944 blev stenen overhældt med tjære, og både talerstolen og flagstangen blev smadret.

Senere på året blev stenen bortsprængt.

Pesttjørnen på Nørremarken

Træer, herunder også tjørn, kan opnå en anselig alder, og på Nørremarken står den dag i dag en tjørnebusk, som - hvis overleveringerne står til troende - er plantet på en noget dystre baggrund for måske henved 700 år siden

Danmarks befolkning var i 1300-tallet voldsomt ramt af af pesten. Den særdeles smitsomme sygdom, som siden fik betegnelsen "den sorte død".

Gennem tiderne og senest i 1700-tallet har der også været omfattende pestepidemier blandt kreaturerne på landet.

Alene i 1745 døde der på gårdene i Tommerup 407 stykker kvæg af pesten, hvilket svarede til 95 procent af den samlede bestand.

Også i årene 1762, 1765 og 1769 rasede sygdommen mange steder i landet.

I 1765 gik omkring 200 stykker kvæg derved tabt i Tommerup landsby.

For at sikre de der havde klaret sig igennem epidemierne mod yderligere smittefare, blev både mennesker og dyr, som var døde af pesten, som regel begravet på et afsides sted uden for landsbyen.

Og på sådanne begravelsespladser plantede man ofte tjørn for at hindre eller i det mindste vanskeliggøre vilde dyrs adgang til området.

Derved mindskedes risikoen for, at kadavere blev gravet op med fare for yderligere spredning af smitten.

Under mange pesttjørne rundt i landet har man fundet skeletrester af såvel mennesker som af dyr.

Tjørnen på Nørremarken er aldrig blev aldersbestemt, og der er aldrig foretaget udgravninger på stedet.

Tjørnens placering godt 600 meter nord for kirkegården i Tommerup tyder ifølge eksperter dog på, at dens tilstedeværelse snarere har baggrund i kreaturpest end i 1300-tallets sorte død.

Kun udgravninger på stedet og eventuelle knoglefund vil kunne vise os, hvad der ligger bag.

I forbindelse med en nylig nedlæggelse af en markvej, der stødte til Nørremarksvej, er tjørnen blevet fældet. Men tjørn er en sejlivet vækst, og nye skud er derfor atter på vej fra det gamle rodsystem.

Pesttjørnen, da der var mere af den

Tidseirodstedet, nu Tommerup Rådhus

Matrikel 78 a Tommerup var først et husmandssted, siden smugkro, endnu senere "De gamles Hjem", nu sognets og hele kommunens agtværdige rådhus

Det følgende skulle være ganske vist. Den 16. oktober 1802 skaffede en Christian Bendixen sig købekontrakt på et hus med et tilhørende på godt to skæpper hartkorn i Tommerup By.

Sælger og køber er enige om en pris på 580 rigsdaler.

Bendixen skal overtage huset den 1. maj samme år, men da dagen oprandt, havde han kun 80 rigsdaler, hvorfor han henvendte sig til Major Pultz, som indvilgede i at kautionere og endog siden betalte de 500 rigsdaler for Bendixen.

Ejendommen blev straks fra overtagelsen navngivet Tidseilholt, der dog senere ændredes til Tidseilrod.

Bendixen købte siden fem mindre jordstykker, hvilket - sammenlagt med ejendommens oprindelige areal - betød, at han nu ejede noget over en tønde hartkorn.

Med det tilkøbte stod ejendommen, der lå nord for den offentlige vej over for Grevegården, ham efterhånden i 1.730 rigsdaler.

Christian Bendixen giftede sig og ægteskabet resulterede i seks børn, der alle blev døbt i Tommerup Kirke i perioden 1803 til 1814.

Indtægterne på ejendommen kom tilsyneladende ikke blot af jorden, for den 20. november 1815 idømtes Christian Bendixen en bøde på 20 rigsdaler efter en dom for ulovligt krohold.

Kort tid efter solgte han ejendommen til en Peder Peder-

sen, der allerede den 25. maj i 1816 for 2.175 rigsdaler solgte til Henrik Mathiasen, Juelskov i Brylle.

I 1824 fik ejendommen igen en ny ejer ved navn Hans Mortensen.

Dennes svigersøn - Niels Andersen, som var fra Køng - overtog gården i 1854, og i 1894 overgik ejendommen til sønnen Anders Nielsen.

I 1932 opførtes "De gamles Hjem" på en del af ejendommens jordtilligende. Hjemmets grund blev - som det fremgår af billedet - skænket af husejer Anders Nielsens enke.

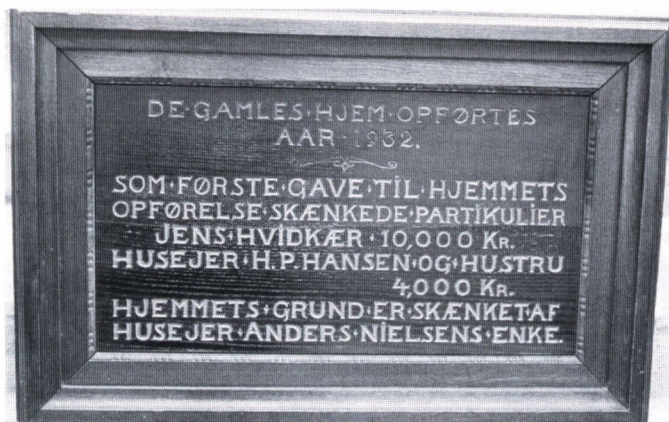
I 1933 købte Tommerup Kommune ejendommen af Laura Nielsen.

Landbrugsforpligtigelsen på ejendommen blev ophævet, og i 1937 blev der anlagt en vej over jorden i forbindelse med en udstykning af otte byggegrunde ud mod det nuværende Appevej.

Samme år opførtes Tommerup Kommunekontor her.

I 1943 blev der udstykket yderligere seks grunde ved den nuværende Vinkelvej.

Og dermed forsvandt de sidste rester af det oprindelige Tidseilrodsted.

Den indrammede tavle findes på en væg i Tommerup Rådhus's hvide bygning

Dronning Louises Jernbane

7. september 1865 indviedes den 79 kilometer lange fynske hovedbane mellem Nyborg og Middelfart som en enkeltsporet bane

I 1847 åbnedes banen mellem København og Roskilde som Danmarks første jernbanestrækning.

De første planer om et jernbaneanlæg over Fyn var fremlagt i Aabenraa allerede i 1844.

Målet var at skabe en hurtig forbindelse mellem hovedstaden og Slesvig via Aabenraa.

Man forestillede sig da et jernbaneanlæg fra Assens til Nyborg via Odense, og 14. maj 1844 blev der i Odense afholdt et møde med repræsentanter fra disse tre fynske byer.

Mødet resulterede blandt andet i nedsættelsen af en komité bestående af et medlem fra hver af disse byer.

Allerede den 8. juni - altså mindre end en måned senere - fik en deputation foretræde for kongen for at aflevere en ansøgning om koncession på denne bane. Der blev tilsyneladende arbejdet hurtigt i den offentlige administration på den tid, for allerede den 2. juli var ansøgningen behandlet af Den Kongelige Jernbanekommission, som da meddelte dens beslutning.

Heri hed det ...

“Vi ville allernådigst, at det tilkendegives Supplicanterne, at indbemeldte Deres andragende ikke kan tages i Betragtning, forinden De tilvejebringe og indsende en foreløbig Anlægsplan med det dertil hørende omtrentlige Overslag over de sammes Realisation fornødne Bekostninger, samt en Calcule over Banens Rentabilitet”.

Fynboerne og sønderjyderne havde givetvis været for tidligt ude.

Først og fremmest fordi en jernbane over Fyn - selv efter det grundlæggende formål - ikke var relevant, før en bane over Sjælland fra Korsør til København var etableret.

Sagen blev derfor midlertidigt stillet i bero, og med de slesvigske krige sidst i 1840'erne blev dens videre behandling yderligere udskudt.

Da banen mellem Roskilde og Korsør blev åbnet i 1856, var strækningen over Sjælland komplet, og dermed var der tilvejebragt et nyt og mere relevant grundlag for at genoptage de fynske jernbanepaner.

I rigsdagssamlingen 1856-57 blev der af regeringen fremsat et forslag om anlæggelse af en bane fra Nyborg over Odense til Lillebælt.

Efter behandlingen og mindre ændringer blev forslaget ophøjet til lov den 15. februar 1857.

Hermed bemyndigedes regeringen til at udbyde koncession på banens anlæg og drift i indtil 100 år.

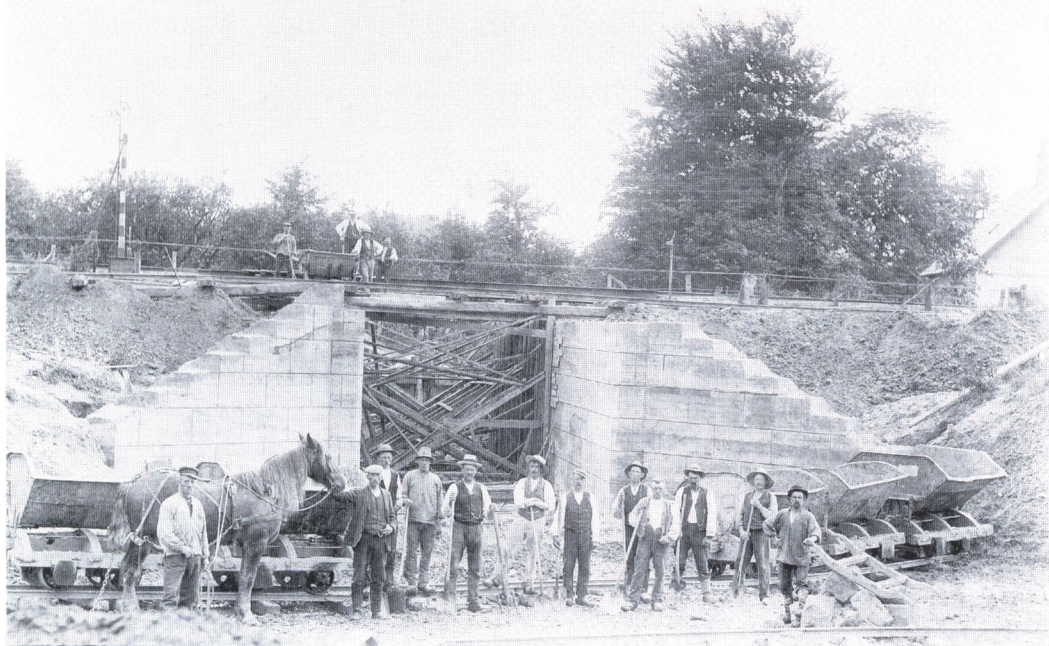
Der fremkom imidlertid slet ingen henvendelser, hvorfor loven ikke blev udnyttet.

Regeringen havde kontakt til det engelske entreprenørfirma Peto, Brassey & Betts, hvormed der - efter at der den 10. marts 1861 var skabt den fornødne lovhjemmel - blev indgået kontrakt om anlæggelsen af den 79 kilometer lange jernbane over strækningen fra Nyborg via Odense til Middelfart.

De oprindelige planer, hvori Assens indgik, var hermed skrinlagt.

Fra Middelfart skulle der etableres en dampskibsforbindelse over Lillebælt til Snoghøj, og herfra skulle der anlægges en bane ind til Fredericia.

De tidligere overgange med bomme ved Tommerup Station erstattes 1910 af en tunnel

Man fandt imidlertid ud af, at der kunne spares nærværd 400.000 kroner, hvis man lod forbindelsen over Lillebælt gå fra Strib til Fredericia i stedet for fra Middelfart til Snoghøj.

Ændringsforslaget blev gjort til lov 11. februar 1863, og i forslaget indgik etableringen af en bane mellem Middelfart og Strib.

Til anlæggelsen af banen over Fyn opererede man med et budget på 4.740.000 kroner.

Banen blev bygget af engelske ingeniører. To officerer fra den danske hærs ingeniørkorps var kontrollanter. Begge blev siden generaldirektører for De Danske Statsbaner.

Den fynske hovedbane blev indviet 7. september 1865, som var Dronning Louises fødselsdag. Deraf banens navn. Dagen efter den højtidelige indvielse åbnedes banen for offentligheden med tre tog dagligt i hver retning.

19. marts 1872 blev de første danske jernbanefærger taget i brug på overfarten mellem Strib og Fredericia.

På Storebælt startede overfarten med jernbanefærger 1. december 1883.

Først i 1912 blev den fynske hovedbane udbygget til tosporet, hvilket skete med baggrund i en ny jernbanelov, som var vedtaget 27. maj 1908.

Efter Lillebæltsbroens åbning 14. maj 1935 blev Middelfart-Strib banen lukket for persontrafik.

Det stærkt kuperede terræn nord for Tommerup Sogn havde været afgørende for beslutningen om hovedbanens linieføring, som godt nok gik gennem sognet, men uden at få berøring med Tommerup By.

Stationen blev derfor opført på en stort set bar mark ved Tallerup, hvor den til manges senere fortrydelse blev navngivet Tommerup Station.

Knarreborggård

Fra fæstegård til selvejet bondegård, sognets fattiggård, amtsligt drengehjem, højskole, og nu efterskole. Og undervejs navngiver til et stationsområde. Det handler altsammen om Knarreborggård

Gården Knarreborg, der lå ved Tommerup By's nordvestlige udfaldsvej, overgik i 1764 til selveje.

Af kort, der blev tegnet i forbindelse med udskiftningen af landsbyen Tommerup i 1778, fremgår det, at byen dengang omfattede 26 gårde.

18 af gårdene var ryttergårde ejet af kronen, og som sådan hørte de under Det Kongelige Rytterdistrikt på Fyn.

Disse gårdes beboere var derfor fæstere. Riget fattedes imidlertid penge, og derfor blev ryttergodset solgt fra i 1764.

10 af de 18 fæstere - her iblandt Rasmus Andersen på Knarreborggård - købte da gårdene til selveje.

På den tid var den tilhørende jord beliggende umiddelbart nord for ejendommen.

Forskellige jordstykker blev med tiden lagt til. Enkelte atter solgt fra.

I 1827 overtog man tæt ved gården et areal, der gik under betegnelsen "Lille Knarreborg".

Gården forblev i samme families eje, indtil den i 1876 bliver solgt til Tommerup og Brylle Sogne med henblik på oprettelsen af en fattiggård.

I Odense Amtsråds protokoller fra 1875 står der herom blandt andet :

Tommerup-Brylle Sogneraad anholder om Approbation på, at det har købt Gaarden Knarreborg i Tommerup for at indrette den til en Fattig- og Forsørgelsesanstalt. Samt om Tilladelse til, til Tilvejebringelse af Købesummen,

49.500 kroner, og til Udgifterne ved Fattiganstaltens Indretning efter en medfølgende Plan og ved Anskaffelsen af Besætning og Inventarium m.m. at optage et Laan på 70.000 kroner, saaledes at 50.000 kroner afdrages i løbet af 28 Aar, mens resten forbliver indestaaende som Prioritetslaan.

Sogneraadet anholder derhos om Bemyndigelse til eventuelt allerede at optage en del af Laanet i December Termin dette Aar og resten i Juni og December Terminer 1876.

Laanebemyndigelsen meddeles med en Rentefod af indtil 4 1/2 % aarlig og paa de foreslaaede Afdragsvilkaar, ligesom der gives Approbation på Erhvervelsen af Gaarden, i Henseende til hvis indre Indretning Amtets nærmere Bestemmelse forbeholdes.

Knarreborggård blev hermed fattiggård og forsørgelsesanstalt og den fungerede som sådan indtil 1887, hvor Odense Amt overtog ejendommen med henblik på oprettelse af et hjemsted for fattiglemmer og drenge. Året efter hed det "Hjem for fattiglemmer og opdragelsesanstalt for både piger og drenge".

I Odense Amts protokoller fra 1887 noteres herom blandt andet :

Skrivelse af 1. Juli dette Aar fra Indenrigsministeriet, hvorved approberes de indsendte Udkast til Regulativer for Anstalten ved Knarreborg, saalydende :

Regulativ

for Odense Amtsraadskredses Arbejdsanstalt ved Knarreborg Jernbanestation, nærmest for Gifte, i Forening med en Opdragelsesanstalt for Børn. Medens for ugifte, arbejdsløse Fattig-

Stuehuset til Knarreborggård lå ud til Sortebrovej. Børnehjemmet blev opført bagved

lemmer haves en Arbejdsanstalt i Odense for alle tre fynske Amtsråds kredse, indrettes ved Knarreborg Station den hidtil Tommerup-Brylle Sognekommune tilhørende Fattiganstalt til en Arbejdsanstalt, nærmest for saadanne Familier med Børn, hvilke Kredsen Sogneraad ønske hellere at anbringe paa denne Maade end at understøtte dem i Hjemmet eller optage dem i de mindre Sogneanstalter.

Bygningen indrettes for indtil 24 par Ægtefolk. Ethvert af disse Par erhoder eget Værelse, men bespises ved fælles Økonomi. Til Børnene, saa snart de kunne undvære Moderens stadige Hjælp, opføres en egen Bygning i umiddelbar Nærhed, saa at de under særegen Lærer kunne være under stadigt Tilsyn og kun med særlig Tilladelse være sammen med Forældrene.

Børnene oplæres i de for Almueskoler paa Landet anordnede Fag og særlig i Haandgjerning og Husflid.

Bestyreren, der antages af Amtsrådet, har ledelsen af hele Etablissementet, under stadigt tilsyn af et Amtsrådsudvalg. Den aarlige betaling er foreløbig fastsat til 33 ører per dag for en Voxen (Mand eller Kvinde) og Halvdelen for et Barn, samt i Beklædningspenge 8 kroner for hver Voxen og Halvdelen for hvert Barn. Det forbeholdes Amtet at tage Bestemmelse om de Indlagtes forbliven i Anstalten udenfor Udtrædelse af Fattigforsørgelse. Fortrinsret til Indlæggelse forbeholdes for saadanne, der forsørges af Amtet.

I et særligt regulativ for Amtets Børneopdragelsesanstalt ved Knarreborg Jernbanestation approberet af Indenrigsministeriet den 1. juli 1887 står der :

Foruden Børn af Forældre i Arbejderafdelingen optages ogsaa andre Børn over 7 aar, forsaavidt plads haves. Lokalerne indrettes for 100 Børn af ældre Alder end den nysanførte.

Amtsraadet antager en Lærer og en Lærerinde, den første dog kun, naar antallet af 11-aarige drenge gjør kvindelig Undervisning mindre tilstrækkelig. Børnene oplæres i de for Landsbyskoler foreskrevne Fag og deles i saa mange Klasser, som Amtsraadet finder fornødent, dog at ingen Klasse tæller flere end i det højeste 35.

Hverdagsundervisning finder saavidt muligt Sted. Ingen Klasse bør have mere end 3 Timer daglig. Dog forbeholdes for de større Børn at indrette noget mere udstrakt Undervisning på de tider af Aaret, i hvilke udvendigt Arbejde ikke kan finde Sted.

Skoletiden er om Sommeren fra kl. 8-10, om Vinteren fra kl. 9-11 og hele Aaret fra Klasse 1-4 om Eftermiddagen foruden Legemsøvelser, Husflid og Arbejde i Have eller Mark.

Intet er til Hinder for, at Piger og Drenge undervises i samme Klasse, naar de i Alder og Udvikling nogenlunde staae lige.

Amtsraadsudvalget bestemmer Børnernes Fordeling.

I samme regulativ for Amtets Børneopdragelsesanstalt ved Knarreborg Jernbanestation approberet af Indenrigsministeriet den 1. juli 1887 står der :

Ligeoverfor det Offentlige stilles Skolen lige med Privatskoler ifølge Lov 30. September 1864.

Lærer og Lærerinde ere i Henseende til Børnernes Behandling, navnlig ogsaa forsaavidt angaaer Straffemaade, un-

dergivent Lovens almindelige Bestemmelser.

De anmærke i den Protokol, hver af dem har at føre, om de have anvendt betydeligere Straf end Irettesættelse. Protokollen bør tillige ugentlig indeholde Karakter for Flid og for Opførsel, hermed dog ikke ment, at der behøves at give Karakter for hvert enkelt Fag. Anstaltens Forstander er deres nærmeste Foresatte under Amtsraadets eller dets Udvalgs Tilsyn.

De ere pligtige til ogsaa udenfor Undervisningstiden at tage dem af Børnene og paasee deres ordentlige Opførsel, samt ogsaa om natten være rede til Hjælp eller Paataale. De paasee, at Børnene staae op til den fastsatte Tid, om Sommeren Kl. 6 og om Vinteren Kl. 7, og rene og fuldt paaklædte møde i Spisestuen og derefter i Skolen.

Forstanderens Hustru med fornøden Assistance drager omsorg for Vask og Paaklædning.

Børnene holdes afsondrede fra Anstaltens voxne Medlemmer.

Besøg hos Forældrene eller disses eller Andres besøg hos Børnene kan kun tilstedes af Anstaltens Forstander.

Disse dokumenter illustrerer ved deres indhold væsentlige elementer af det officielle Danmark fra tiden omkring slutningen af 1800-tallet.

Den amtslige institution fortsatte på stedet indtil 1906, hvor dens aktiviteter ophørte eller blev flyttet til andre lokaliteter. Ejendommen blev da udbudt til salg, og takket være en gruppe initiativrige mennesker blev Tommerup Højskole oprettet i de eksisterende bygninger.

Sognets præster

Listen over præsterne i Tommerup Sogn tæller ikke færre end 32 navne. Men den viser da også helt tilbage til tiden før reformationen i 1536.

Indtil 1877 omfattede pastoratet både Brylle og Tommerup Sogne, og fra opførelsen af Broholm Kirke og udskillelsen af Broholm Kirkedisrikt i 1909 dækker det sognene Broholm og Tommerup

Præsterne før 1536...

- Doctor Erik
- Hr. Hintze de Tommerup
- Hr. Jep
- Hr. Thomas
- Hr. Jens Andersen

Præsterne efter 1536...

- 1536 - 1548 Jens Andersen (samme som ovenfor nævnt)
- 1548 - 1597 Morten Pedersøn
- 1597 - 1628 Anders Mortensøn
- 1629 - 1634 Ole Nielsen Stenløse
- 1635 - 1665 Claus Lauritsøn Assens
- 1665 - 1677 Jacob Knudsen Fangel
- 1678 - 1691 Jørgen Jensen
- 1691 - 1715 Claus Jacobsen Tommerup
- 1715 - 1761 Jens Rasmussen Balslev
- 1761 - 1779 Rasmus Jensen Balslev
- 1779 - 1786 Jens Rasmussen Balslev
- 1786 - 1800 Jørgen C.B.Rasmussen Balslev
- 1800 - 1809 Rasmus Rasmussen
- 1809 - 1811 Andreas Borch
- 1811 - 1833 Thorkild Lund
- 1834 - 1848 Jens Nicolai Lund
- 1848 - 1868 Christian de Thurah
- 1869 - 1886 Carl Scherning
- 1886 - 1896 Theophilus Barfoed
- 1896 - 1904 Conrad Schmidt-Phiseldeck
- 1905 - 1931 Thorvald Ingomar Petersen
- 1931 - 1943 Martin F.Meisner
- 1944 - 1970 Hans Kristian Haugaard
- 1970 - 1974 Aksel Nielsen
- 1975 - 1986 Jens Einer Feddersen
- 1986 - 1990 Ole Wierød
- 1991 - Svend Faarvang

Assensbanen

Med Assensbanens åbning i 1884 blev det i stort set alle henseender nye tider for de vestfynske landsbyer, der da skiftede status til stationsbyer

Jernbanen tværs over Fyn fra Nyborg til Strib åbnedes i 1865, som det er beskrevet i et tidligere afsnit i bogen.

Det nye, kollektive og tidsbesparende transportmiddel blev tilsyneladende hurtigt en succes, for allerede i begyndelsen af 1870'erne blev der i Folketinget fremsat forslag om en yderligere udbygning af landets jernbanenet. En udbygning, der også skulle komme til at berøre Fyn.

En forbindelse mellem Odense og Assens var nemlig blandt de første af de nye projekter, og i 1876 gjorde man de indledende terrænundersøgelser her.

Samme år foreslog indenrigsministeren, at der skulle etableres to såkaldt lette baner. Den ene var en bane mellem Tommerup Station og Assens.

Flere steder på Vestfyn var der utilfredshed med en linieføring fra Assens til Tommerup Station. Mange mente, at en kommende vestfynsk jernbane skulle føres direkte til Odense fra Assens.

At den altså stort set skulle følge vejen mellem de to byer.

Også lokalt var der megen strid herom. Men den oprindelige plan blev imidlertid fastholdt, og regeringen fik i 1881 bemyndigelse til at etablere banen mellem Assens og Tommerup Station.

Anlægsbudgettet for selve banestrækningen var på 1.345.000 kroner. Yderligere 50.000 kroner blev afsat til anskaffelse af de nødvendige jernbanevogne. Staten ville ikke være ene om at betale, og det blev derfor bestemt, at de kommuner, som linieføringen berørte, skulle

betale 90.000 kroner pr. mil banestrækning inden for kommunegrænsen.

Anlægsarbejdet blev iværksat i efteråret 1882 med start fra begge endestationer, og da de to arbejdshold mødtes den 10. december 1883, var forbindelsen etableret og den godt 29 kilometer lange sporstrækning klar til brug.

Assensbanen blev anlagt efter et nyt teknisk princip som en let bane, hvilket inddebar, at banens fundament og især de benyttede skinner kun var normeret til et akseltryk på syv tons.

Det medførte, at der måtte anskaffes andre og lettere lokomotiver end de, som De Danske Statsbaner hidtil havde benyttet.

Men med beslutningen om at "nøjes" med en let bane på hovedbanens "sidespor" havde man forregnet sig, for trafikken blev meget hurtig så omfattende og så tung, at banen allerede i 1899 måtte omlægges til normal kapacitet.

Statsbanerne ønskede af uforklarlige årsager ingen officiel markering af Assensbanens åbning, men en privat komité ville det anderledes.

Trods etatens modvilje lånte komitéen dog til lejligheden to rangerlokomotiver og 10 personvogne af De Danske Statsbaner til indvielsesfestlighederne, som fandt sted den 31. maj 1884.

Dagen efter - altså den 1. juni - åbnedes banen for offentligheden.

Fra begyndelsen var der tre daglige tog i hver retning.

Assensbanens opståen medførte et navnemæssigt dilemma, da man jo ved etableringen af den fynske hovedbanen i 1865 uheldigvis havde brugt navnet Tommerup Station et andet sted i sognet. I Tommerup kom Knarreborggård derfor til at lægge navn til den station, der nu blev opført her.

Der kommer tog, og bommene rulles ned ved Knarreborg Station

Alle de mindre stationer langs Assensbanen blev opført over samme læst med hovedbygning, pakhus og tiradebygning.

I hovedbygningens stueetage var der stationskontor, ventesal og lejlighed til stationsforstanderen.

Der blev anlagt et enkelt 200 meter langt læssespor.

Premierløjtnant Peter Ferdinand Rørby blev ansat som den første stationsforstander på Knarreborg Station.

Stationsforstanderjobbet indebar både billetsalg, pasning af bommene ved baneoverskæringen, sporskifte ved rangering af godsvogne og ledelse af banearbejdernes virke.

I 1931 var tre tjenestemænd ansat ved Knarreborg Station. Foruden stationsforstanderen en assistent og en portør. Banen var da flittigt benyttet såvel til befordring af passagerer som til gods.

I løbet af det år blev der fra stationskontoret solgt 16.666 billetter, og i alt 3.536 tons gods blev læsset af ved stationen..

Da bilen efterhånden blev hver mands eje, faldt passagertallene drastisk, hvilket medførte, at personbefordringen på Assensbanen blev indstillet i 1966.

Glamsbjergs industrivirksomheder og især sukkerfabrikken i Assens holdt endnu nogle år liv i godstrafikken.

Mellem de anlagte stationer på Assensbanen blev der omkring 1929 anlagt trinbrætter.

I Tommerup Sogn blev der trinbræt i Kivsmose. Dette blev i 1931 benyttet af 1.623 rejsende, som måtte købe deres billet i toget.

Trinbrættet blev nedlagt i 1955, hvor behovet var faldet væsentligt.

Ved alle stationer blev der ved banens ibrugtagning opført et udskækningssted.

I Knarreborg den gæstgivergård, der allerede i 1896 lagde rum til Knarreborg Brugsforening.

Assensbanens opståen medførte endvidere, at vejen mellem Verninge og Tommerup blev anlagt.

Knarreborg breder sig ud fra stationen

Bynavnet Knarreborg fremkom i 1884 nærmest som en nødløsning, som siden har givet anledning til en del forvirring. Men ser man et datidigt landkort for sig, kan man bedre forstå, hvorfor man valgte, som man gjorde

“Byen” eller måske rettere bydelen Knarreborg blev til som følge af etableringen af Assensbanen i 1884, men allerede med hovedbanens åbning og opførelsen af stationen på en dengang stort set bar mark ved Tallerup i 1865 indledtes den navneforbistring, som siden har været årsag til megen forvirring. Tommerup, Knarreborg, Gammel Tommerup og Tommerup By er alle stednavne, som omfatter den stort set sammenhængende bymæssige bebyggelse, der i dag kendetegner lokaliteten. Det oprindelige Tommerups gårde og huse lå som tidligere beskrevet koncentreret ved det ringsystem af veje, der for-

uden amtsvejen talte Kirkebjerg, Bystævnevej og Smedegyden. Her lå kirken, her lå bystævnet, og midt gennem området løb bækken, der havde sit udspring i terrænet nord for Rævedam.

Mod vest lå Grevegården og måske et enkelt hus, og alleryderst lå helt for sig selv gården Knarreborg, hvor man nu finder Tommerup Efterskole.

De nuværende veje, Savmøllevej, Møllebakken, Sortebrovej og Skovstrupvej udgjorde det primære vejnet.

I 1884 opførtes stationsbygningerne og umiddelbart øst herfor opførte snedker Jørgen Rasmussen en kombineret købmandsforretning og gæstgivergård, hvor der også blev indrettet plads til opstaldning af heste.

Stationen fik navnet Knarreborg, og den nuværende Skolevej blev anlagt som en adgangsvej fra Verninge til banen.

Kort fra 1891 der viser den sparsomme bebyggelse i området ved KnarreborgStation

*Nymarks autoværksted
på Skolevej i 1929*

Men ud over stationsbygningerne, ledvogterhuset, dettes nabohus og gæstgivergården var der på det tidspunkt ingen anden bebyggelse.

Knarreborg havde derfor ikke direkte sammenhæng med Tommerup. Folk i Tommerup sagde og siger endog fortsat i daglig tale "oppe i Knarreborg".

Men med stationen i Knarreborg som et nyt og væsentligt trafikknudepunkt blev der i de efterfølgende år bygget både huse og forretninger langs vejene i området.

De første huse opførtes øverst på den senere Skolevej i 1897, men først i perioden 1905 til 1913 kom der for alvor gang i byggeriet både her og på Sortebovej.

Omkring vejen fra stationen og ud mod Verringe etableredes i disse år en række forretninger.

Både trælasthandler, skomager, isenkræmmer, træskomand, vinkyper, bager,

slagter og købmand slog sig ned her. Mange af de nye forretningsdrivende i området valgte - ligesom man havde gjort ved oprettelsen af brugsforeningen i 1896 - at benytte stationsnavnet Knarreborg i forbindelse med navngivningen af deres virksomhed.

Man regnede sandsynligvis med, at jernbanens tilstedeværelse ville påvirke handelen i positiv retning.

I dag udgør Knarreborg og det oprindelige Tommerup en samlet bymæssig helhed.

Samfundsudviklingen, herunder den senere byudvikling såvel i Tommerup som i Tommerup Station har naturligvis på den tid været helt uforudsigelig.

Havde man vidst bedre i 1865, havde vi sandsynligvis i dag haft et Tommerup og et Tallerup. Megen forvirring og mange fejlkøringer kunne dermed have været undgået.

Tommerup Præstegård

Den danske landsbypræsts domicil har over tid skiftet karakter fra et deltidslandbrug til en moderne embedsbolig. Men trods denne markante ændring kaldes boligen mange steder fortsat præstegården

Præsteembedet og dermed naturligvis også præsten selv har altid udgjort et væsentligt element i sognet.

Skiftende præster har sat deres betydelige præg på lokalsamfundets hverdag.

Og dermed også haft stor indflydelse på samfundets udvikling.

Kirken har naturligvis været det overordnede midtpunkt for præstens virke, men også præsteboligen, hvorfra præsten udøver den daglige embedsførelse, har tegnet dens egne markante spor på lokalhistoriens ark.

På landet havde præsten bolig på sognets præstegård, der ofte var af anseelig størrelse.

Førhen fik præsterne deres udkomme dels ved det afkast, som præstegården kunne give, dels ved honorarer for de forskellige kirkelige handlinger og dels ved præstetiendet, som var fastsat til en tredivtedel af udbyttet på hver af sognets gårde.

Omkring 1850 hørte der ikke færre end 145 tønder land til præstegården i Tommerup. 97 af disse var agerland.

Da der på samme tid var henved 50 andre gårde i sognet, må embedet som præst i Tommerup Sogn have været ret så givtigt og derfor nok også attraktivt. Med de mange gårde og med datidens væsentlige folkehold var sognets indbyggertal i 1850 på 1.338, hvilket naturligvis skabte behov for mange kirkelige opgaver.

Tommeruppræsten måtte derfor holde en kapellan som hjælpepræst. Og som

ansvarlig for landbruget var der ansat en forvalter.

Den oprindelige præstegård bestod af fire sammenbyggede længer med indkørsel via en port i vestlængen.

Den oprindelige præstegårds stuehus er fra 1692.

Få år senere opførtes en 52 meter lang og næsten syv meter bred stald- og ladebygning

I 1780'erne blev stuehuset ombygget og udvidet.

Vestlængen blev sammen med dele af nordlængen revet ned i midten af 1800-tallet. Den nordlige vinkel af stuehuset blev derefter ombygget og udvidet betragteligt.

En fritliggende længe mod nord stammer sandsynligvis fra 1700-tallet, hvor den har været en del af den samlede længe.

I 1849 blev der bygget yderligere tre fag til den nordlige længe. Her indrettedes bolig til forvalteren og hans familie.

Som tiden gik, blev præstegården henset alder, indretning og det konstante vedligeholdelsesbehov fundet uhensigtsmæssig som bolig for sognets præster.

Men den blev af fagfolk anset for at være en bevaringsværdig kulturhistorisk perle, hvorfor man besluttede at nedbryde den for at lade den indgå i Den Fynske Landsbys samling af gamle fynske bygninger.

Tommerup Præstegård blev derfor nedtaget i 1950 og genopbygget i det fynske landsbymuseum, hvor de mange besøgende nu har mulighed for at få et indblik i datidens præstegårdsliv.

Ved nedtagningen var gårdens ydermure hvidkalkede, men under arbejdet afsløredes det, at de oprindeligt havde været røde.

På dens nye og blivende plads i Den

Stuehuset til den gamle præstegård

Fynske Landsby fremtræder præstegården derfor i dens oprindelige røde farve og ikke i den hvide, som enkelte Tume'r nok fortsat husker gården fra dens tid ved siden af kirken i Tommerup.

Præstegården i Tommerup var også kendt viden om for dens to og en halv tønder land store have, som var opdelt i urtehave, frugthave og en prydhave anlagt i engelsk stil.

Over årene 1992-1993 har man - forståeligt nok i reduceret målestok - genskabt den oprindelige have omkring præstegården på dens plads i Den Fynske Landsby.

De mange og alsidige gøremål på datidens præstegård krævede mange flittige hænder.

I året 1850 husede Tommerup Præstegård da også 15 personer.

Disse var

- Christian Erik Turah, 56 år, sognepræst
- Anna Kathrina Klingeberg, 52 år præstens hustru
- Margrethe Turah, 29 år, præstedatter

- Kathrine Albertine Turah, 23 år, præstedatter
- Karl Ludwig Mohr, 30 år, teologisk kandidat
- Søren Pedersen, 25 år, tjenestekarl
- Maria Hansdatter, 29 år, tjenestepige
- Søren Jensen, 32 år, forpagter af præstegårdsjorden
- Maren Hansdatter, 26 år, forpagterens hustru
- Hans Peder Jensen, 1 år, søn
- Anna Maria Rasmusdatter, 26 år, tjenestepige
- Martha Kristensen, 24 år, tjenestepige
- Hans Hansen, 27 år, tjenestekarl
- Rasmus Henriksen, 17 år, tjenestekarl
- Jørgen Rasmussen, 39 år, tjenestekarl

Efter nedtagningen af den oprindelige præstegård i 1950 blev der på samme sted opført en tidssvarende embedsbolig for sognets præstefamilie.

I bygningens kælderetage er der indrettet en konfirmandstue, der også kan benyttes til menighedens mødevirksomhed.

Bystævnet ved foden af Kirkebjerg

Landsbyernes bystævn blev oprindeligt oprettet som lokalsamfundets tingsted, og bylavet var dengang den eneste form for et stedligt selvstyre

De først kendte vedtægter for landsbysamfundenes bylav stammer fra 1500-tallet.

Indtil udskiftningen sidst i 1700-tallet havde bylavens virke stor betydning for lokalsamfundet.

Her drøftede man eventuelle fælles sociale opgaver, og her planlagde og aftalte man gangen i den fælles drift af jorden. Aftaler om hvor og hvornår de enkelte markarbejder skulle iværksættes, om gærdesætning og meget andet i fællesskabet.

Med udskiftningen og senere med sogneforstanderskabernes indførelse i 1841 mistede det gamle bystyre stort set hele grundlaget for dets oprindelige virke.

De fleste steder gik bylavene derefter i sig selv, men i nogle få landsbyer oprettede man lavet. Dels for bevarelse af traditionen og dels som anledning til lokalt at mødes i kombinationen af festligt og højtideligt samvær.

Stenen ved bystævnet

I Tommerup var det oprindelige bylav sygnet hen, men i 1856 blev der taget initiativ til, at lavet skulle genskabes 8. maj samme år vedtog man en ny bylov, hvis vedtægter fik følgende ordlyd :

Vi, undertegnede Beboere af Tommerup By, som udgør Bylavet, er blevet enige om Dags Dato at indgå følgende Forening

1. I alle offentlige Anliggender, som staar til vor egen Raadighed at afgøre, og hvor Ejendomsret ikke krænktes, haver enhver lige Stemmeret, dog saaledes, at Majoriteten gør udslaget.

2. De almindelige Samlingssteder er hos Oldermændene eller på Bystævnen, og sammenkaldelsen sker enten ved tilvarsel af een Mand i hver Gade efter Omgang et Aar af Gangen, eller ved Trommeslag, som besørgeres af Oldermændene og foretages i følgende orden : Fra Grevens Hamborglække til Præstegaarden og Hovedgaden rundt til enden af Jens Hansens Hauge i Mosegaards Overhole.

3. Et Kvarter efter, at Trommen er ankommet til Stævnen, bliver hver Mands Navn opraabt, og de manglende sat til redt 2 skilling. pr. Mand; den samme Regel vil blive at følge førend Aftrædelsen, ligesom naar der ikke gives Møde til det Klokkelæt, der er tilvarslet.

Teksten tyder på, at Tommerup Bylav i dets nye skikkelse alene har haft selskabelige formål for bymændene. Lavets sidste oldermann var Rasmus Hansen, som var ejer af Ellegaard. Tommerup Bylav er sandsynligvis atter opløst ved begyndelse af 1900-tallet. Foruden selve bystævnet findes der endnu et synligt bevis på dette sidste bylav i Tommerup. Nemlig en bykæp, hvorpå

4. Naar en Mand har Forfald, staar det ham frit at sende sin Karl, dog saaledes at denne ikkun har halv Stemmeret, og Drengene til 16 års alder have blot at svare Navnet og modtage Ordre.

5. Enhver Mand, der i Fremtiden bliver Ejer af en Ejendom i Byen af over 1 Tønde Hartkorns størrelse, har ret til at indtræde i Lavet, naar han een Gang for alle på sin Bopæl indbyder samtlige Medlemmer og deres Folk til et Igangsgilde, hvor der bevæertes med 4 Kander Brændevin, 2 Kander Ekstrakt og fornødent Øl, og en Dans.

6. Til et Igangsgilde, som holdes den 31. maj i Aar til Indvielse af denne Forening, bliver sammenskudt af hele Lavet.

7. At denne Forening fra Dags Dato træder i Kraft, attesterer samtlige Mænds Underskrift.

Tommerup, 18. maj 1856

bymændenes navnetræk er markeret. Med tiden var selve stævnen gået i forfald og på et tidspunkt endog helt slettet i terrænet.

I 1932 genrejstes bystævnet i dets oprindelige skikkelse og på dets oprindelige plads ved foden af Kirkebjerg, hvor Smedegyden munder ud i vejen fra Nederbyen til Overbyen.

Rytterskolen på Kirkebjerg

Det ældste skriftlige bevismateriale for, at der er foregået egentlig undervisning i Tommerup Sogn findes i sognets jordebog fra 1572, hvori der omtales nærmere angivne degnerenter til en degnebolig

Ligesom i Danmarks andre sogne har der givetvis også i Tommerup Sogn været tilbud om undervisning længe før, det i dag skriftligt kan bevidnes.

Omfanget af undervisningen har nok været meget forskelligt fra sogn til sogn. Dels fordi man ikke havde en central ledelse, der kunne have angivet fælles retningslinier og omfang, og dels fordi de økonomiske vilkår i sognene har været forskellige.

Tommerup og Brylle sogne havde sidst i 1500-tallet fælles præst og degn.

I en lov fra Reformationens indførelse i 1536 står der, at sognedegnene - ud over at bistå præsterne med det kirkelige arbejde - skulle undervise de unge bondefolk i katekismus en gang om ugen efter sognepræstens anvisning om tid og sted.

Undervisningen foregik kun i vinterhalvåret og da ofte i kirken efter søndagsgudstjenesten. Den kunne dog også finde sted på skift på sognets gårde.

Efter 1600-tallets kostbare krige mod Sverige blev en væsentlig del af krongodset frasolgt for at kunne afvikle den store krigsgæld, der var oparbejdet.

På resterne af Kronens gods oprettedes 12 Ryttergodser, som i tiden efter 1670 blandt andet skulle skaffe underhold for fem nationale rytterregimenter.

Tommerup var beliggende i et sådant ryttergod, og det fik stor betydning for skoleforholdene i sognet, da Kong Frederik IV ved en forordning af 1721 forlangte, at der skulle oprettes almueskoler

- senere betegnet som rytterskoler - på hans ryttergodser.

I Tommerup blev der opført en rytterskole nær ved kirken, nemlig på den nuværende adresse Kirkebjerg nr. 9.

Landets i alt 240 rytterskoler blev bygget over samme læst som en grundmuret bygning med målene 21 x 14 x 4,5 alen. Bygningen rummede skolestue omgivet af bolig og stald.

Over indgangsdøren blev der indmuret en sandstenstavle med inskriptionen

Halvtredsindstyve år Gud har Du mig opholdet,

at Sygdom, Krig og Pest mig intet ondt har voldet,

thi yder jeg min Tak og breder ud Dit Navn,

og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.

Gud lad i dette Værk Din Naades Fylde kjende,

lad denne min Fundats bestaa til Verdens Ende,

lad altid paa min Stol Een findes i min Ætt,
som mener Dig min Gud og disse Skoler rätt

På Rytterskolen blev der ansat en skoleholder efter behørig eksamination af både provst og præst og under overværelse af de større lodsejere og sognets fattigmedhjælpere. Man ville sikre sig, at han kunne sit arbejde tilfredsstillende.

Hans ansættelse var yderligere betinget af, at han stillede med skudsmål, der dokumenterede, at han hverken bandede, løj, var forfalden til drukkenskab, liderlighed eller ufredelighed.

Blev han accepteret, fik han af provsten attest på, at han var fundet egnet til embedet.

Han fik 10 rigsdaler i fast årlig løn.

Desuden fik han græsningsret til et par kreaturer og 24 læs tørv fra sognets bønder til opvarmning af bolig og skole. I 1739 indførtes undervisningspligt for

Børn og lærer foran Rytterskolen i 1910

alle seks- til syvårige børn ved en skoleforordning, der var gældende for hele landet.

Nu skulle undervisningen heller ikke være begrænset til vinterhalvåret, hvilket dog ikke blev efterlevet overalt på landet. Kun kristendom og dansk var obligatoriske fag, og da skolens økonomi udelukkende var et lokalt anliggende, skulle forældre, der ønskede deres børn undervist i andre fag, selv betale herfor.

I 1789 blev der efter kongelig befaling nedsat en kommission, som fik til opgave at bringe flere af oplysningstidens tanker ind i skolen, men først i 1814 var den første samlede danske skolelov en realitet.

Landet blev da inddelt i skoledistrikter, der blandt andet skulle sikre, at ingen børn havde mere end en kvart mils vej til skole. Denne bestemmelse kunne dog kun opfyldes få steder i landdistrikterne. Regning, skrivning og "et kort begreb"

om danmarkshistorie og geografi blev nu obligatoriske fag.

Lærerne skulle fortrinsvis være seminariuddannede, og hvis de havde evner og kendskab til gymnastik, skulle børnene vejledes heri en time dagligt.

Ifølge loven var der bødestraf for grundløse forsømmelser.

Ved de fleste skoler på landet var eleverne fordelt på to klasser. Syv- til niårige gik i første klasse. De 10-14-årige i anden. Men også modenhed og fremgang var bestemmende for klassedelingen.

Rytterskolen på Kirkebjerg var indtil 1846 sognets eneste skole. Men i trit med sognets udvikling blev pladsforholdene efterhånden for trange.

Bygningen står endnu. Ganske vist som en udbygget bolig. Den gamle skoles sandstenstavle er nu indmuret i den nuværende Tommerup Skoles ældste bygning.

Et kirkesogn bliver til to

Med opførelsen af Broholm Kirke i 1907 opstod Broholm Kirkedistrikt, der først i 1979 fik status som selvstændigt sogn

Åbningen af hovedbanen over Fyn i 1865 fik enorm betydning for øen. I byerne og områderne umiddelbart omkring de anlagte stationer kom der en vækst, som på flere og ofte uforudsete områder medførte store forandringer. Som eksempel herpå kan nævnes, at hverken Aarup eller Tommerup Station var egentlige bysamfund før banens etablering.

Men banen og dens muligheder virkede som en magnet, der hurtigt tiltrak folk. Der blev bygget både boliger og til erhvervsvirksomhed. Stationsbyer opstod, hvor der tidligere stort set havde været åbent land.

Sådan startede udviklingen også omkring Tommerup Station. Og denne ud-

vikling førte siden blandt meget andet til, at Tommerup Sogn blev delt.

To præster ved Tommerup Kirke - pastorerne Schmidt-Phiseldeck og Ingomar Petersen, der havde embedet henholdsvis 1896-1904 og 1905-1931 - var begge stærkt engagerede i arbejdet med at få bygget en kirke i Tommerup Station.

Arbejdet bar frugt, ønskerne blev til virkelighed, og en smuk kirke blev opført få hundrede meter nord for stationen.

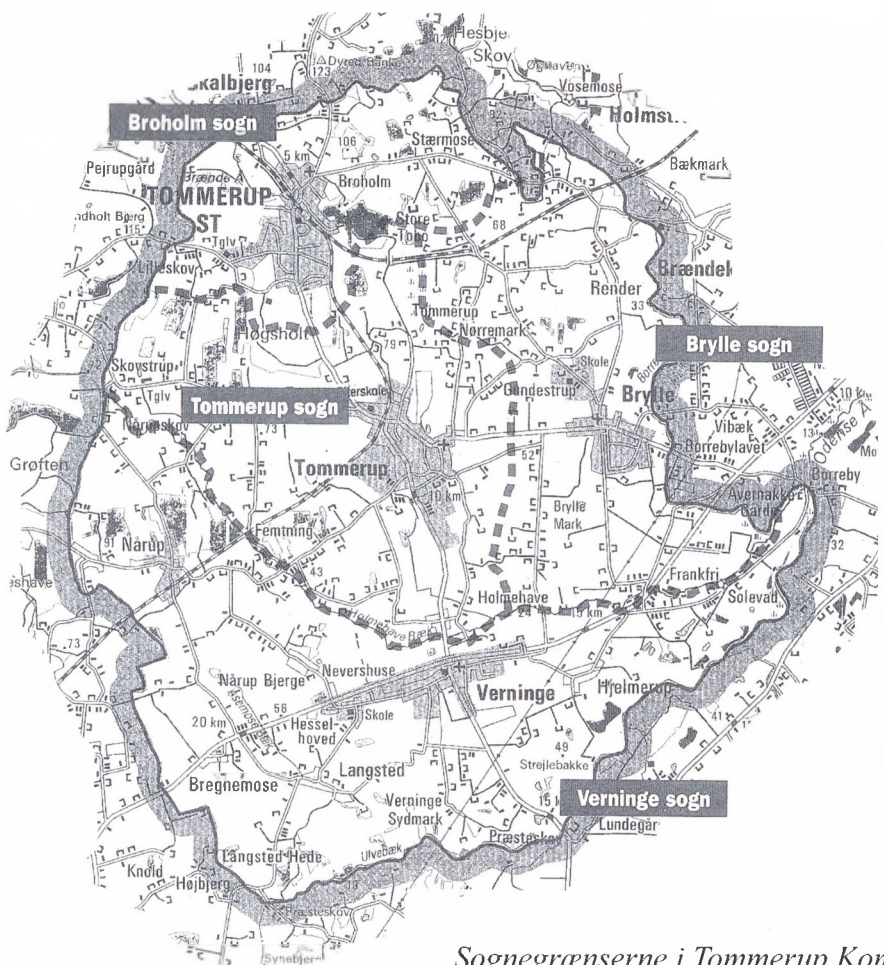
2. juni 1907 blev kirken indviet under navnet Broholm Kirke opkaldt efter den nærliggende gård Broholm.

På stedet, hvor kirken blev bygget, stødte ikke færre end fire sogne sammen, nemlig sognene Brylle, Ubberud, Vissenbjerg og Tommerup.

Kirken blev opført i Brylle Sogn på et område umiddelbart nord for Brende Å, der her dannede skel mellem Brylle og Tommerup Sogne.

Broholm Kirke

Sognegrænserne i Tommerup Kommune

Opførelsen af Broholm Kirke betød ikke blot, at mange i de omliggende sogne fik kortere kirkevej, men blev også en aflastning af Tommerup Kirke.

Denne aflastning kom dog kun til at gælde for kirkebygningen, for Tommeruppræsten pastor Ingomar Petersen tilbød beredvilligt at varetage begge pastorer.

Af gode grunde kunne han ikke tage sine efterfølgere i ed, men det er en kendsgerning, at ordningen har været gældende lige siden.

Med opførelsen af Broholm Kirke blev der oprettet et kirkedistrikt.

Definitionen som kirkedistrikt betød

dels, at befolkningen i området - uanset sognetilhørsforhold - kunne benytte kirken, dels at alle fire sogne via kirkeskatten skulle bidrage til kirkens drift.

I forbindelse med forberedelserne til kirkens opførelse blev der nedsat en kirkekomite, som blandt andet havde til opgave at skaffe de nødvendige økonomiske midler.

Da kirken var blevet en realitet, overgik komiteen til menighedsråd.

Kirkedistriktet bestod i 77 år, for først i 1979 ændredes dets status med oprettelsen af Broholm Sogn i Tommerup Kommune.

Skolerne i Tallerup

I 1846 oprettedes Tallerup Skole som sognets anden skole. Dels for at aflaste Rytterskolen på Kirkebjerg og dels for at afkorte børnenes skolevej

I Tommerup Sogns nordlige område lå der indtil midten af 1800-tallet kun et par større gårde og nogle få huse. Herfra var der langt til Rytterskolen i Tommerup, som dengang var sognets eneste offentlige skole. På samme tid havde det stadigt stigende børnetal i sognet medført, at pladsforholdene på Rytterskolen var blevet for trange. Det blev derfor besluttet at bygge endnu en skole i sognet, og af hensyn til de aktuelle afstande, valgte man at placere den i Tallerup. Sognets anden skole blev derfor Tallerup Skole, som blev opført og taget i brug i 1846. Denne skole bestod indtil 1910, hvor en større og mere tidssvarende var opført

og taget i brug lidt nordligere på Tallerupvej.

Det oprindelige skolehus eksisterer stadig. Det ligger på hjørnet af Tallerupvej og Toftelundsvej, hvor det nu tjener som en kombineret bolig og forretningsejendom.

Den nye skole kom til veje på initiativ af en større lokal forældrekreds, som i 1908 rettede henvendelse direkte til ministeriet vedrørende et ønske om en generel forbedring af skoleforholdene i området.

Det stærkt forøgede børnetal var i den forbindelse et af hovedargumenterne.

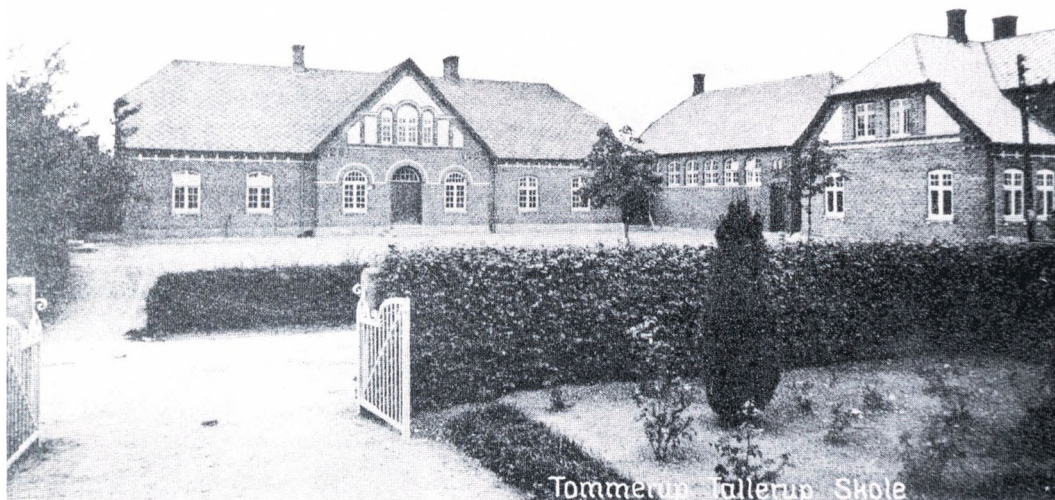
I modsætning til initiativtagernes direkte henvendelse valgte ministeriet at kommunikere via de normale kanaler.

Tommerup Sogns skolekommission blev derfor anmodet om en udtalelse om forholdene, og først derved fik de lokale myndigheder kendskab til den fremsendte forespørgsel.

Tallerups første skole opført 1846

Den nye Tallerup Skole, som blev taget i brug i 1910

I skolekommissionen var der imidlertid forståelse for forældregruppens ønsker. Man bekræftede derfor over for ministeriet, at der var behov for forbedringer. På denne baggrund blev det besluttet at bygge en ny skole med en placering på hjørnet af Tallerupvej og Lilleskovvej. Skolen blev taget i brug i 1910.

Undervejs var der dog i sognerådet nogen uenighed. Især spørgsmålet om nødvendigheden af at bygge gymnastiksal til skolen gav anledning hertil. Skolens første lærer var Johannes Thorvald Jensen, som allerede i begyndelsen af 1909 var "kaldet" til embedet af Odense Herreds Provsti.

I 1910 blev der på amtsskoleledertionens foranledning udarbejdet en ny skoleplan og en ny undervisningsplan. Tallerup Skoles distrikt kom da ifølge skoleplanen ud over Tallerupgårds, Bågegårds og Store Appes matrikler til at omfatte Skelskov, Skelhuse, Vædegård, Lilleskov, Storskov og Højeløkke. Børnene gik kun i skole hver anden dag. Efter undervisningsplanen skulle der undervises i religion, dansk, skrivning,

regning, historie, geografi, naturkundskab og gymnastik.

To timer egentlig skulle pigerne undervises i håndarbejde, drengene i tegning. Som noget nyt kom der nu anskuelseundervisning på skemaet.

Straks efter den nye skoles ibrugtagning i 1910 blev der oprettet en lærerindstilling, men først i 1920 kom en tredje lærer til.

I 1959 oprettedes en realafdeling. Med et samlet elevtal på henved 200 og nye undervisningsmæssige krav blev den tidligere tekniske skole købt og indrettet som en midlertidig løsning af pladsproblemerne.

I 1964 blev skolen udbygget, og efter kommunesammenlægningen i 1966 kom der elever til realafdelingen fra de øvrige skoler i Tommerup Kommune.

Med kommunesammenlægningen fulgte en ny skoleplan. Og med den ændredes skolens navn fra Tallerup Skole til Tallerupskolen.

I 2003 har skolen gennemgået en omfattende renovering og yderligere tilbygning.

Kivsmose Skole

Stigende børnetal medførte i midten af 1800-tallet sammen med tidens begrænsede mobilitet et behov for flere skoler overalt i landdistrikterne

Rytterskolen ved Tommerup Kirke var frem til 1846 sognets eneste skole.

Pladsproblemer og et ønske om kortere skolevej førte da til opførelsen af Tallerup Skole.

I 1856, altså blot 10 år senere, blev det i midlertid ved direktiv bestemt, at der højst måtte være 100 elever per lærer.

Dette medførte et behov for endnu en skoleudvidelse i sognet, og efter drøje politiske forhandlinger besluttede man at oprette en skole i Kivsmose.

Her stod skolen klar til brug i 1862.

Også målsætningen om at afkorte skolevejen var dermed opfyldt for børnene fra dette område i sognet, og elever fra Rytterskolens og Tallerup Skoles vestlige oplande - herunder Femtning, Grambo og Pindstofte - blev nu overført til Kivsmose Skole.

De fleste børn fra Skovstrupområdet gik i skole i Nårup.

Børn fra den anden side af Holmehave Bæk, som her er grænsen til Verninge Sogn, kom også til at benytte den nye skole i Kivsmose.

Skolens første lærer hed Bülmann.

Både i 1899 og i 1903 kom der nye skolelove, der blandt andet indeholdt bestemmelser om undervisningens omfang og om klassestørrelser.

Skolen i Kivsmose

*Forskolebygningens
nuværende ejer har
rejst en mindesten
over forskolen i
Kivsmose*

Undervisningen i landdistrikterne skulle nu omfatte mindst 18 timer ugentligt i 41 af årets uger.

Og der måtte nu maksimalt være 37 elever i en klasse.

Historie, geografi, naturhistorie og sang kom til som supplement til de oprindelige fag religion, dansk og regning.

Fagene fysik, sløjd og gymnastik kunne medtages efter lokale myndigheders bestemmelse.

I 1918 blev skolen i Kivsmose suppleret med en forskole, der som andre steder fungerede som en forberedelsesskole til stedets "store" skole.

Forskolen blev opført som en selvstændig bygning på modsatte side af vejen.

Den oprindelige Kivsmose Skole bestod indtil 1928, hvor eleverne blev overført til den nye skole, der året før var opført i Tommerup By.

Kivsmose Skole blev da ligesom Rytter-skolen i Tommerup solgt og siden anvendt som privat bolig.

Skolestuen blev dog i nogle år benyttet af Kivsmoseforeningen til dens forskellige arrangementer.

Salgsprisen for skolen i Kivsmose var 5.400 kroner.

Forskolen i Kivsmose bestod i endnu 22 år.

Da den blev nedlagt i 1950 var en næsten 100-årig skoleæra i Kivsmose endegyldigt forbi.

Tommerup Højskole

Idéen om en højskole i Tommerup blev fostret allerede i slutningen af 1800-tallet. Målet var fra starten en højskole med tilknytning til "Kirkelig Forening for Indre Mission".

En januardag i 1904 var der i Kristeligt Dagblad en artikel om en Indre Missions Landbrugsskole.

Artiklen gav umiddelbart anledning til en brevveksling mellem lærer Sandbæk ved Haslev Højskole og tømrermester Aarslev i Tommerup.

Sidstnævnte foreslog efterfølgende, at sådan en højskole kunne oprettes i Tommerup. Aarslev havde endog en idé om, hvor skolen kunne placeres.

På den tid havde Odense Amt imidlertid netop i Tommerup en ejendom - den tidligere Knarreborggård - hvor der, som tidligere beskrevet i bogen, var etableret drengehjem og opdragelsesanstalt.

På grund af omlægninger inden for dette amtslige engagement blev ejendommen udbudt til salg i foråret 1906.

Den lokale sognepræst Ingomar Petersen, som var tiltrådt i 1905, fandt, at netop denne ejendoms bygninger ville være velegnede til etablering af den ønskede højskole.

Indre Mission stod stærkt på egnen, men bevægelsen var ikke uden konkurrence fra den mere moderate Grundtvig-Koldske linie.

Sognepræsten var klar over, at der måtte handles hurtigt, hvis den indre missionske bevægelses styrke i området skulle sikres.

Han indbød derfor 15 trosfæller fra egnen til en drøftelse af en mulig effektivisering af ønskerne om en højskole på stedet.

Den 24. maj 1906 samledes de indbudte personer i Tommerup Præstegård. Mø-

det resulterede i, at der blev nedsat et femmandsudvalg, som fik til opgave at arbejde videre med sagen.

Der var tale om beslutsomme mænd, for allerede den 25. maj - altså dagen efter - var udvalget i forhandling med stiftamtmanden, som viste sig særdeles velvilligt indstillet over for tanken om, at ejendommen i Tommerup kunne blive til en højskole.

Gården med dens tilhørende 55 tønder land jord skulle koste 60.000 kroner.

Udvalget forlod stiftsamtmandens kontor med et tilsagn om at have ejendommen på hånden indtil den 1. juli.

Den 7. juni afholdt man et orienterende møde i missionshuset.

Stemningen var positiv, hvilket blandt andet førte til, at man besluttede at indkalde repræsentanter fra alle Indre Missions Samfund på Fyn til et nyt møde den 19. juni.

I mellemtiden skulle et udvalg forsøge at finde ud af, hvilken skoleform der mest hensigtsmæssigt kunne startes op med. I den forbindelse rådførte man sig med højskolerne i Børkop og i Haslev og med statens tilsynsførende for højskoler og landbrugsskoler.

Ved mødet i missionshuset den 19. juni fremlagde udvalget det hidtidige forløb. De to rådspurgte højskoler havde anbefalet oprettelsen af en højskole med tilknyttet landbrugsafdeling, mens statens tilsynsførende gik ind for en kombineret landbrugs- og husholdningsskole.

Forhandlinger resulterede i, at man valgte Højskolemodellen, og man vedtog endegyldigt at købe ejendommen.

For at skaffe den nødvendige økonomi blev der nu indbudt til aktietegning.

Indbydelsen blev udformet som et opråb, hvori der blandt andet stod

Udflugt fra Højskolen. Egnens landmænd stillede heste og vogne til rådighed

“Fyn bør også have en skole, hvor de hellige kan føle sig hjemme. Der har været bedt derom længe”.

Og videre om beliggenheden blandt andet

“Tommerup har fra gammel tid været et samlingspunkt for Guds folk”

Der blev nu udbudt aktiebrev på henholdsvis 25 og 100 kroner, som kunne indbetales over fem terminer.

3. november 1906 blev højskolen taget i brug. Ved åbningsarrangementet var mellem 400 og 500 mennesker med.

Som forstander på højskolen havde man ansatte P. Sandbæk, der kom fra en lærerstilling på Sjælland.

Forstanderen blev tidligt i forløbet inddraget i højskolens opbygning.

I lovene for aktieselskabet Tommerup

Højskole blev skolens formål defineret som

“i tilslutning til “Kristelig Forening for Indre-Mission i Danmark at meddele unge mennesker almen oplysning på kristelig grund for at dygtiggøre dem til deres gerning i livet”

Over årene 1907 og 1908 blev skolen ombygget. Den gamle avlsgård blev revet ned, og nye bygninger blev opført. Hovedbygningen og bagbygningerne blev istandsat. Alléen fra vejen blev plantet og haven anlagt.

Alt dette blev gennemført trods væsentlige økonomiske trængsler, der blandt andet blev afhjulpet ved en ny aktietegning. I 1919 blev der igen bygget, og efter denne udvidelse kunne skolen rumme 120 elever.

Af forskellige årsager var elevtallet noget

svingende, men omkring 1920 var både vinter- og sommerholdet fuldtalligt.

I 1928 ændrede skolen status fra aktieselskab til selvejende institution.

I 1941 åbnedes en ny husholdningslinje, og de almindelige højskolefag blev udvidet med undervisning i hjemmesygepleje og barnepleje.

En festplads med terrasser blev anlagt i 1943. Her samledes ved elevfesten i 1944 næsten 1.200 mennesker.

Omkring afslutningen af Anden Verdenskrig blev Tommerup Højskole beslægtet og anvendt til indkvartering af tyske flygtninge.

Elevtallet nåede dets højeste i 1947-49, hvor der på sommerholdet var 155 og på vinterholdet 159. Men derefter gik det drastisk tilbage.

I 1958 kom det derfor på tale at oprette en efterskole i tilknytning til højskolen, men da man i skolens bestyrelse var betænkelige ved at have to skoleformer under samme tag, blev det aldrig til noget. Man stillede derfor efter nye tilbud i højskoleundervisningen.

Netop på den tid var uddannelsen til sygeplejerske meget populær, og her fandt man nu en niche til supplement af den almindelige undervisning på højskolen, idet man oprettede en slags forskole til landets sygeplejerskoler.

Derved nåede man igen et elevtal på over 100.

Men tilbagegangen på den ordinære højskoleafdeling fortsatte. I 1975 var der således kun 22 elever.

I den forbindelse rådførte man sig med højskolerne i Børkop og i Haslev og med statens tilsynsførende for højskoler og landbrugsskoler.

Et så lille elevtal kunne skolens økonomi ikke holde til.

Man havde tidligt set skriften på væggen. Byggeplaner fra 1960-erne var stillet i bero.

Højskolen var fra dens start knyttet til landbruget. Blandt flere muligheder

valgte man nu at bortforpagte den jord, som hørte til skolen.

Trods de vanskelige økonomiske forhold udvidede man fortsat. Nu - i 1975 - med ny bygning, som skulle anvendes til afvikling af kortvarige kurser.

Bygningen stod færdig i foråret 1976, men blev aldrig brugt til det planlagte formål.

I september 1975 indstillede skolens bestyrelse til repræsentantskabet, at skolen fra august 1976 skulle videreføres som efterskole.

På det efterfølgende repræsentantskabsmøde i oktober samme år faldt forslaget trods flertal herfor. En beslutning om en omdannelse af skolen krævede nemlig mindst 75 procent af stemmerne.

Man valgte nu at afvente de næste elevtilmeldinger.

Da man nåede januar 1976 havde kun 35 elever tilmeldt sig, hvorfor bestyrelsen på ny henvendte sig til repræsentantskabet. Her blev bestyrelsens indstilling nu vedtaget med overvældende flertal, og Tommerup Højskole overgik dermed til efterskole den 1. august 1976.

Gennem højskolens 70 år lange levetid kom den til at sætte et væsentlig præg på egnen.

Skolen gjorde Tommerup landskendt, dens tilstedeværelse blev en væsentlig årsag til om- og udbygningen af Tommerup Kirke i 1920, og højskolens værdigrundlag blev i princippet videreført i efterskolen.

Den private skole på Store Appe

I slutningen af 1700-tallet var der privat skole på gården Store Appe nordligst i Tommerup Sogn.

Skolen var oprettet af gårdens ejer Henrik Rasmussen, som sandsynligvis først og fremmest har ønsket at have både indsigt i og indflydelse på undervisningen af sine egne børn. Men også børn uden for familien på Store Appe er blevet undervist på stedet. Blandt andre Jeppe Andersen Høgsholt, der var født i 1762 som søn af skovfoged Anders Ibsen.

En søn af Henrik Rasmussen ved navn Niels Henriksen har på et tidspunkt fungeret som lærer ved skolen.

Niels Henriksen, der var svagelig, skrev i sit testamente i 1816 blandt andet...

“da jeg, saavidt Gud dertil haver forlent mig Indsigt og Evne, udi en del Aar haver undervist smaa Børn i Læsning og Kri- stendom, saa haver jeg besluttet at skjænke og give alle de øv- rige Penge - hvad der ikke er blevet givet til andre - som jeg ellers maatte efterlade, tillige med de to næste Aars Renter af min i Overformynderiet indestaaende Fædrearv til Skole- børnene af Tommerup Sogn, der søge Tommerup Skole saa- ledes, at der for de Aarlige Renter kjøbes nyttige og gode Sko- lebøger, der skal forblive ved Skolen til Børnenes brug, og des- uden uddeles deraf Præmier til de flittigste Skolebørn af Tom- merup Sogn, særdeles til de fattige, hvilke ogsaa af disse Ren- ter maa erholde noget til Klæder og Underholdning, naar de flittigen søger Skolen. Alt efter Præsten og Skoleholderens skjønnede og Amtsprovstens Approbation, i hvis Overværelse jeg ønsker, at den Aarlige Uddeling og Anvendelse af disse Rentepenge maatte ske, naar han enten visiterer i Kirken eller i Skolen, saa at ingen Uddeling sker til Uværdige, men at min Hensigt derved kan opnaas”

Niels Henriksen,
Appe,
31. december 1816

Missionshuset i Tommerup

Den folkelige vækkelsesbølge, som i det 1900 århundrede kom til at præge samfundsudviklingen, medførte også en stærk synliggørelse af Indre Mission

Andelsmejerier, forsamlingshuse, landbrugsskoler, højskoler og missionshuse er hver for sig synlige følger af den folkelige vækkelsesbølge, der i slutningen af 1800-tallet gik gennem landet og derved bidrog til at skabe et stærkt forandret samfund.

Også Indre Mission blev skabt som en direkte følge af denne bevægelse.

Flere steder opførte missionen egne forsamlingshuse, og i indremissionske kredse i Tommerup var der tidligt fremsat ønsker om at få oprettet en fynsk højskole på det indremissionske grundlag.

Kredsens medlemmer havde siden 1883 drevet søndagsskole fra skiftende private hjem. Tilslutningen til denne skole havde imidlertid udviklet sig så voldsomt, at det efterhånden kneb med at skaffe tilstrækkelig plads. Og også af den grund havde der været tanker fremme om at opføre missionens eget hus med en beliggenhed centralt i sognet.

Juleaften 1888 fulgtes to af missions-samfundets meget aktive medlemmer hjem fra kirke. De to var urmager Hans Peder Pedersen, som var en af søndagsskolens ledere, og lærer ved Kivsmose Skole Rasmus Nielsen Hansen, som straks efter sin ansættelse ved skolen havde taget aktivt del i det indremissionske arbejde.

Her blev de to enige om, at det var på tide at fremme sagen. Og de var også enige om, at målet skulle være et egentligt missionshus og ikke blot en nødløsning for at dække søndagsskolens akutte behov.

De havde også en idé om, hvor huset kunne ligge, nemlig på en grund nær ved Skovstrupvejens udmunding i amtsvejen. Det ville dels være næsten midt i sognet og dels et sted, der bød på gode trafikforbindelser både via landevej og jernbane.

Og sidst, men ikke mindst, tilhørte jordstykket gården Ravnestedet, som var ejet af Anders Rasmussen, der var en af Indre Missions lokale støtter.

Anders Rasmussen blev opsøgt, og forelagt idéen skænkede han gavmildt det ønskede jordstykke til formålet.

Byggeomkostningerne blev af lokale håndværkere knyttet til bevægelsen beregnet til cirka 2.000 kroner.

14. januar 1889 mødtes 15 af Indre Missions mest trofaste støtter i sognet hos lærer Hansen i Kivsmose for at drøfte mulighederne.

Man enedes om, at byggeriet skulle finansieres ved frivillige bidrag, og der blev på skrift udfærdiget en opfordring til at være med.

Der blev endvidere nedsat et femmands arbejdsudvalg, der fik som første opgave at forestå en indsamling blandt sognets husstande. Siden skulle gruppen virke som byggeudvalg under husets opførelse.

Opfordringsteksten indeholdt skarpe advarsler mod vantro contra tro og blev derfor også præget af den igangværende kulturkamp, som på den tid herskede i samfundet.

En kamp mellem den gudløse darwinisme og den kristne tro på, at verden var skabt af Gud. En kamp mellem ateismen og den spirende socialisme på den ene side og de traditionelle kristne livsværdier på den anden.

Muligvis blev denne missionerende tekst en af årsagerne til, at man i forbindelse

Rasmus Nielsen Hansen var medstifter af missionshuset og stærkt medvirkende til Indre Missions styrke i lokalområdet. Indre Mission fik ikke mindst takket være hans engagement flertal i det første folkevalgte menighedsråd i 1903

med indsamlingen enkelte steder blev mødt med grove skældsord og endog truet med tæsk.

Husstandsindsamlingen indbragte fra 174 bidragydere 757,10 kroner varierende fra 25 kroner til 25 øre.

At flere af giveme var udensogns fra, vidner om, at der generelt på egnen har været stor interesse for huset.

Personkredsen omkring søndagsskolen bidrog med 79,10 kroner, som tidligere var indsamlet til opførelse af et søndags-skolehus.

Ved husets indvielsesfest indkom 115,66 kroner, hvorved det samlede engangsbidrag nåede 951,86 kroner.

73 husstande tegnede sig for bidrag, som skulle betales kvartalsvis i løbet af 1889 og 1890. Denne ordning gav 849 kroner, og dermed kom de samlede frivillige bidrag op på 1.800,86 kroner. Det økonomiske grundlag var hermed

sikret, og allerede i sommeren 1889 iværksatte byggeudvalget opførelsen af huset.

Arbejdet blev udført af murermester Kristian Johansen, Tommerup Station.

Tømrerarbejdet stod tømrer Peder Aarslev, Tommerup for. Men mange medlemmer af missionen medvirkede på frivillig basis som håndlangere.

18. november 1889 blev huset indviet under navnet Salem, som er det hebræiske ord for fred.

Fra starten var huset endog meget sparspartansk udstyret. Den indkøbte kakkelovn kunne slet ikke varme huset op. Et enkelt bord og nogle stive træbænke uden rygstød udgjorde det første inventar.

Men huset lå der nu som et tegn på Indre Missions styrke på egnen, hvor det straks blev rammen om søndagsskolen og det øvrige ungdomsarbejde.

På et møde 15. januar 1890 stiftedes den forening, der skulle være den formelle ejer af huset.

Foreningen fik navnet "Forening for Indre Mission i Tommerup".

Det daglige ansvar for huset blev lagt i hænderne på en femmands bestyrelse.

I foreningens vedtægter skrev man om husets anvendelse, "at det i almindelighed måtte benyttes til alt, hvad der kunne være til Guds ære og Hans riges udbredelse".

Man satte sig som mål at afholde et større møde hver måned. Hver søndag skulle der afholdes søndagsskole og fælles opbyggelsesmøde med bøn, salmesang, oplæsning af prædiken og samtale.

Med missionshusets opførelse havde Indre Missions tilhængere i Tommerup omsider fået et samlingspunkt for deres virke. Huset fremstod som et vidnesbyrd om fællesskabets styrke.

Det Indre Missionske Samfund i Tommerup er fortsat aktivt, og missionshuset på Skovstrupvej opfylder derfor stadig det formål, hvortil det blev bygget.

Tommerup Skole

Landsbyen Tommerup blev med Rytter-skolens etablering i 1721 tidligt begunstiget med en skole for almuen. Til gengæld blev den det sidste sted i sognet, hvor en mere tidssvarende skole blev opført

Indtil år 1900 var der etableret et kommunefællesskab mellem Brylle og Tommerup Sogne.

Allerede i 1877 havde Brylle fået egen præst, og i 1900 blev Brylle og Tommerup selvstændige kommuner med egne skole- og fattigvæsener.

Langt de fleste elever forlod på den tid skolen, når de efter syv års skolegang var blevet konfirmeret.

Mange kom ud at tjene ved landbruget.

Andre kom i lære ved et håndværk.

Rytterskolen på Kirkebjerg var skolen i Tommerup.

De få, som ville fortsætte ad boglig vej, måtte rejse til Odense, enten til latinsko-len eller til privatskolerne Marie Jørgenssens Skole og Vesterdals Skole. Sidstnævnte er nok mere kendt som Gier-sings Realskole.

Privatskolerne var også dengang beta-lingskoler.

Ifølge Rytterskolens embedsbog fra pe-

rioden 1901-1920 fortsatte kun otte ele-ver i 1905 på skolerne i Odense.

Med en ny skolelov fra 1903 havde man indført både mellemskole og realskole, men med det nævnte behov for videre skolegang, var der ikke grundlag herfor lokalt i Tommerup.

Embedsbogen var en nyskabelse, der var kommet til, fordi der efter skoleloven af 1899 skulle udarbejdes skole- og under-visningsplaner for alle skoledistrikter.

Tommerup skoledistrikt omfattede Tommerup By, herunder Knarreborg, Hol-mehave, Nappemark, Nørremark og Avl-kær.

Efter Assensbanens åbning i 1884 kom der vækst i Tommerup. Stationsbyen Knarreborg opstod som en selvstændig bydel, der over tid smeltede sammen med landsbyen Tommerup.

Befolkningstallet øgedes og dermed blev presset på sognets etablerede skoler sta-digt større.

Som en midlertidig løsning blev der un-dervist i lejede lokaler i et hus forrest på Krengerupvej.

Ifølge embedsbogen var der forskole i Tommerup allerede i 1901, men i 1904 blev der bygget en ny ved vejen mod Veringe.

Tommerup Forskole opført i 1904

Tommerup Skole, der i 1927 afløste den gamle Rytterskole

I Tommerup Kommune udarbejdede man i midten af 1920-erne en plan for en helt ny skole, som sammen med den eksisterende forskole skulle rumme alle områdets elever inklusive børnene fra Kivsmose.

Sognerådet godkendte de forelagte planer, som blev fremsendt til de relevante overordnede myndigheder.

I 1926 meddelte Odense Herreds Skoledirektion, at "ministeriet var sindet at approbere forslaget om, at børnene henvises til en påtænkt skole med første- og andenlærer i udkanten af Knarreborg Station".

17. april 1926 vedtog man at købe en halv tønder land jord fra Grevegården.

9. november 1927 var den nye skole bygget og klar til brug. Skolen rummede tre klasselokaler, en gymnastiksal og et skolekøkken.

Desuden tjenesteboliger til både første- og andenlæreren.

Tommerups nye skole fremstod som en smuk og funktionel skole, der blev studeret af flere kommunale bygningsmyndigheder fra hele landet.

I 1928 blev Rytterskolen på Kirkebjerg og Kivsmoses store skole solgt.

Efter en ny skolelov i 1937 blev der fornyet pres på skolerne. Nu skulle børnene undervises hver dag og ikke blot hver anden som tidligere. Samtidigt skulle der skaffes plads til en mellemskoleaf-

deling, som automatisk medførte, at flere fortsatte længere i skolen.

I 1958 erstattedes mellemskolen af de frivillige 8.- og 9. klasser, som sandsynligvis grundet ordningen med tilbuds- og valgfag straks blev en stor succes.

En kompetencegivende afgangsprøve ved afslutningen af 9. klasse medvirkede til, at færre forlod skolen efter 7. klasse.

I 1962 blev Tommerup Skole udbygget med en klassefløj, der rummede fire klasseværelser og et lærerværelse. Siden måtte man ty til forskellige nødløsninger for at dække pladsbehovet.

Kommunesammenlægningen i 1966 bød på nye udfordringer. Tommerup Skole blev som Tallerupskolen defineret som overbygningsskole, hvilket indebar et behov for nye investeringer i faglokaler. Tommerup Skole optog nu de større børn fra Verringe Skole, og da den første 10. klasse blev oprettet i 1968, måtte man endnu engang tænke på en udvidelse.

En ny fløj indeholdende faglokaler stod klar i 1970. Denne udvidelse gav også basis for oprettelse af en realklasse.

Bygningen kom ud over de mange faglokaler også til at rumme en gymnastiksal med en teaterscene.

I 2002 blev der opført en kommunal idrætshal i tilknytning til Tommerup Skole.

Tommerup Bys forsamlingshus

Hver by sit forsamlingshus. Tommerups, som blev opført på Kirkebjerg nær ved kirken og rytterskolen, kom til verden efter stiftelsen af et aktieselskab

Aktieselskabet Tommerup Bys Forsamlingshus blev stiftet i 1906 med lærer Jessen som formand for en syvmands bestyrelse.

Man besluttede at udbyde aktier inden for et nærmere defineret område. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at Brylle Mark, men hverken Skovstrup eller Grambo blev medtaget.

Ved aktietegningen nåede man 4.000 kroner svarende til halvdelen af den beregnede byggepris.

Forsamlingshusets formål blev formuleret som følger :

“at tilvejebringe et passende lokale til afholdelse af kirkelige og alment oplysende foredrag, til offentlige og private møder, til gymnastik for skolebørnene og den konfirmerede ungdom, til husflid og andet angående hjem og sognets anliggender, og intet møde må afholdes uden styrelsens samtykke”

7. april 1907 blev huset indviet, og et omfattende aktivitetsniveau viste, at der i høj grad var brug for det.

Den nærliggende rytterskole skulle bruge huset til gymnastikundervisning, og også mange af tidens foreninger benyttede det.

Husflidsforeningen, Ungdomsforeningen, Sangforeningen, Afholdsforeningen, Sygeplejeforeningen, Foredrags- og diskussionsforeningen, Den dramatiske Forening og Gymnastikforeningen er nævnt i husets gamle protokol.

Der blev endvidere i forsamlingshusets eget regi afholdt sammenkomster af for-

skellig art. Blandt andet i forbindelse med foredragsvirksomhed, høst- og juletræsfester.

Også private benyttede huset til fest eller ved mindehøjtideligheder efter begravelser.

I maj 1908 blev der afholdt bazar til støtte for forsamlingshuset. Herunder blev der blandt andet opført en revy, hvorfra nedenstående tekst er hentet

*“I ældgamle dage for længe, længe siden
da ret man til højboards her satte fliden,
gymnastik man ej kendte, vidste ej at
man siger,
at kvikt den vokser op både drenge og
piger,
til legestuen tyede de søndag aften hen,
der mødtes mangan pige med sin kære-
ste ven,
men storstuens dør er nu lukket i lås,
hvorhen skal de unge nu styre deres
kås,
se derfor i enighed vi bygged så net
vort skønne nye hus til alskens idræt”*

På en af de tidligste generalforsamlinger blev det foreslået, at der burde være kvinder i bestyrelsen, men forslaget blev med stort flertal nedstemt. Først i 1916 ændredes vedtægterne - kvinderne havde jo fået stemmeret ved grundlovsændringen i 1915 - og tre kvinder blev indvalgt.

I 1919 indløb en ansøgning om oprettelse af en danseskole, men først efter at bestyrelsen ved selvsyn havde sikret sig viden om, hvilke danse der skulle undervises i, blev tilladelsen givet.

Mens Tommerup Kirke i 1920 blev ombygget og udvidet, anvendtes forsamlingshuset til flere af de kirkelige handlinger.

Dilettant i forsamlingshuset 1956. Else Andersen og Jens Vestergaard i forestillingen "Husker du i høst"

Tiden indtil og med Anden Verdenskrig forløb uden væsentlige forandringer. Omkostningerne i forbindelse med husets drift blev holdt i ave, hvilket blandt andet skete ved, at bestyrelsesmedlemmerne selv påtog sig det praktiske arbejde ved de forskellige arrangementer. Sidst i 1940-erne fremkom der ønsker om en modernisering af huset blandt andet vedrørende toiletter og opvarmning. I 1952 ansatte man Jens Jensen, der boede på Bystævnevej, som husets første vært. Et par gange i tidens løb har man over-

vejet at sælge huset for at kunne bygge et nyt og mere tidssvarende, men indtil videre har man valgt at modernisere efter behov og ikke mindst efter nye krav fra myndighedernes side vedrørende brandsikring, køkkenfaciliteter, kloakering med mere. Krav, som undertiden har givet anledning til økonomiske vanskeligheder.

Skiftende bestyrelser har gennem tiden lagt et stort arbejde i huset og i dets drift, og som forsamlingshus lever det derfor fortsat op til de formål, hvortil det i sin tid blev opført.

Usselhusene vestude i sognet

Usselhusene er det noget nedladende navn, som den oprindelige bebyggelse, vi nu kender som Skovstrup, har indtil tiden omkring 1880

Henved tre kilometer vest for Tommerup By ad vejen mod Frøbjerg finder vi stednavnet Skovstrup.

Her fremstår det tidligere Tommerup Teglværk i dag som det mest markante bygningskompleks.

Men sådan var det ikke tidligere. Og tidligere, hvilket vil sige før tiden omkring 1880, var Skovstrup heller ikke Skovstrup.

Indtil da gik bebyggelsen på stedet nemlig under navnet Usselhusene. Et noget mystisk og jo i virkeligheden temmelig ringeagtende navn, hvis oprindelse der fortsat hersker tvivl om.

Der har også været nogen tvivl både om bebyggelsens opståen og om tidspunktet for dens etablering.

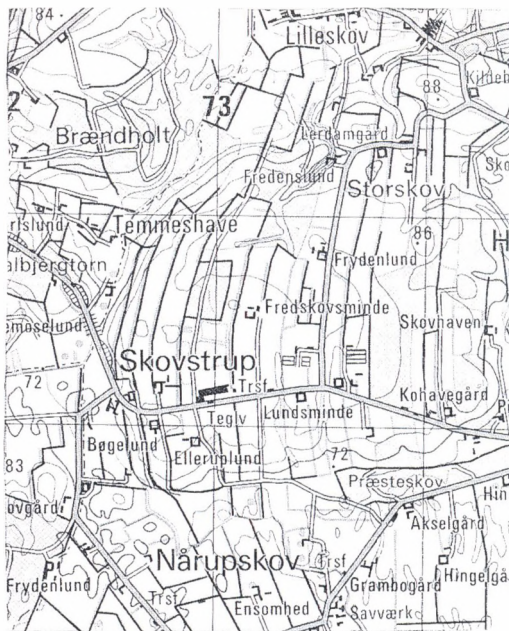
Jorden herude har tidligt hørt til gårdene i Tommerup.

På grund af den - især efter datidens forhold - store afstand fra den hjemlige stald blev der herude opført nogle primitive, eller "usle" huse, der har skullet tjene som ly for de kreaturer, man havde på græs. Heraf måske navnet.

Siden er der bygget et antal selvstændige gårde - seks, måske oprindeligt syv - i området.

Af disse gårde finder vi Elleruplund, Bøgelund, Fugl's gård og Malerhuset syd for vejen. Nord for ligger Skovstrupgaard og Kastanjely. Alle regnet fra øst mod vest.

Andre har ment, at det var svenskerne, der under krigene sidst i 1650-erne skulle have givet bebyggelsen navnet, fordi det meste, de fandt ved deres ankomst til området, bevidst var ødelagt

Et specielt kendetegn for området er jordparcellernes udprægede smalle og meget langstrakte form. En form, der enten må tilskrives ønsket om en retfærdig fordeling af jorden henset dens ringe dyrkningsmæssige kvalitet eller ønsket om, at alle skulle have adgang til deres parcel fra vejen, der førte gennem området

af stedets beboere for at give indtryk af, at her ikke var noget at komme efter.

Af Tommerup gamle kirkebog fremgår det imidlertid, at navnet Usselhusene har været i brug før Svenskekrigen, idet man her finder dåbsoptegnelser både fra 1647 og fra 1649, hvor stednavnet er anført.

Bebyggelsen er således opstået længe før udskiftningen, hvilket blandt andet gør den til noget ganske specielt, hvis man betragter den som en selvstændig landsby.

Usselhusenes lavsbestemmelser fra 1823

I en samling værdifulde arkivalier fundet bag en hanebjælke på Skovstrupgaard i Usselhusene efter et ejerskifte er blandt andet et dokument, som indeholder love for et stedligt lav oprettet i 1823. Dokumentet, der er i gotisk skrift, lyder omsat

I Den Treenige Guds Naade da haver vi besluttet et Venligt Lav imellem os, nemlig Usselhusene og Tvende Huse paa Skoven samt med efterfølgende Poster, som børd af os holdes efterrettelig for Fremtiden.

Først, naar nogen i dette Vores Lav indgaar, da gives for Mændene en Fjerding Øl, og for Konen for hende en Kande Brændevin. Saa og tilmed noget Tobak til Lavets Indgang, hvilket Ingen skal gives, førend de fuldende et Aars Besiddelse i Lavet.

Saa er det ogsaa aftalt imellem os, at dersom nogen iblandt os skulle være syge og kan ikke hjælpe sig selv, da bør vi at være dem behjælpelig, naar vi derom bliver anmodet. Samt tillige med Oven slav og Husrensning.

For det Andet, da hvert aar Tredie Pinsedag skifter vi Oldermænd. Da den, der gaar af, giver først en Kande Brændevin, en Fjerding Øl og noget tobak, som er forsvarligt, og om der nogen borte bliver fra dette Vores Gilde, da bødes derfor 8 Skilling, naar der ikke findes lovlig Aarsag hos Dem dertil at hjemblive.

For det Tredie, dersom nogen ypper nogen Klammeri, skal Oldermænden gives det til kende og melde 4 Mand på læk derom at tale, og dette af disse 4 Mands afsagte Lægt bør at holdes.

Naar der er Ligbegængelse i vort Lav, da skal vi være følgagtige til at bestemme Klokkeslæt, som vi er buden til, og hvem der ikke møder, inden Liget er udtaget af Huset, bøder 8 Skilling. Og bliver de benævnte borte, da bøder 12 Skilling, dersom der ikke findes lovlig Aarsag for den Forsømmende til Hjemblivelse.

Der maa ikke hjembydes nogen af Lavets Medbrødre efter Ligbegængelsen, uden der hjembydes alle sammen.

For det sjete, naar vi bekommer noget Igangsgilde efterrettelig eller andre nyheder, da gives Oldermænden det til kende, og han bør at indbyde Lavet efter Ordre til Stedet, hvor han er anmodet om, og tiden, til hvilken vi møder. Saadan Gilde, det er Klokkeren 12, men hvem som ikke møder, inden Stedets Klokke er Eet, giver til en Pæl Brændevin.

Underskrevet

Jacob Rasmussen, Hans Rasmussen, Rasmus Andersen, Jens Madsen, Daniel Abrahamsen, Lars Pedersen, Morten Andersen, Thomas Hansen, Jesper Jørgensen, Mads Jensen, Jørgen Nielsen, Niels Hansen, Hans Jørgensen, Niels Jacobsen, Niels Andersen, Hindrich Hansen, Jens Hinninsen

Femtning kommer på landkortet

Bebyggelsen Femtning er sandsynligvis opstået ved, at uheldsmæssigt beliggende udlodder under gårdene i Tommerup er blevet overdraget til næstesønner herfra

En god fjerdingvej sydvest for Tommerup ligger Femtning som en langstrakt, men alligevel forholdsvis samlet bebyggelse langs vejen mod Nårup.

I Markbogen fra 1682 finder man Femtning omtalt som "Store-, og Lille Femtinds Maal". En betegnelse for et krat. Denne navneform har sandsynligvis baggrund i det gammeldanske fæmting, der betyder femtedel, og som her måske har sigtet til, at området har været opdelt i fem jordparceller.

Efter en mere moderne sprogform tolkes navnet Femtning som en afledning af talordet femten, hvilket stemmer overens med, at her i 1953 var 15 skovlodder. I to samtidige kort fra henholdsvis Nor-

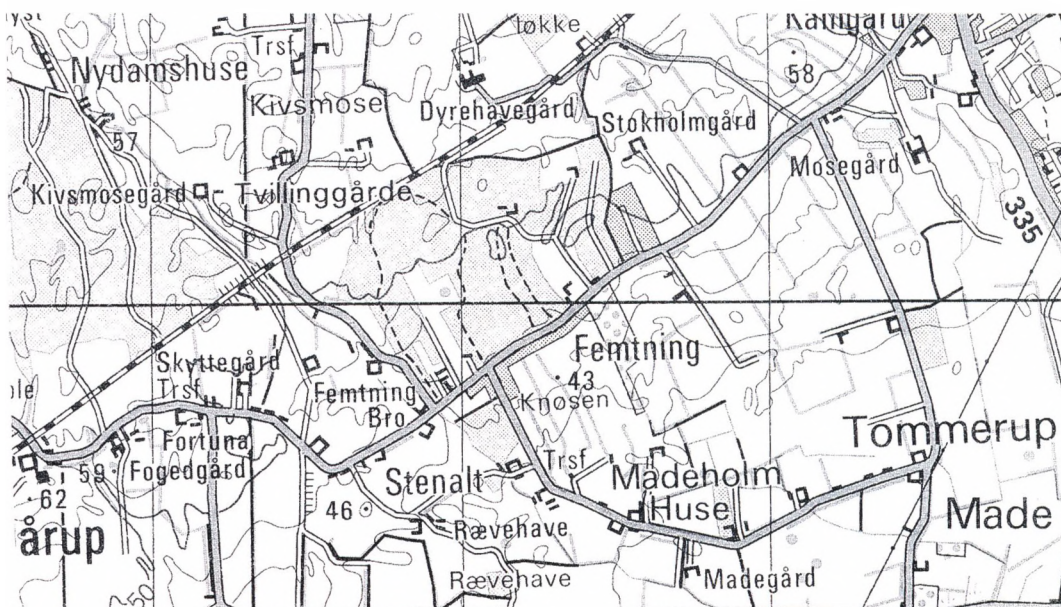
disk Forlag og Fyns Amts Rekyllkorps dateret sidst i 1800-tallet benyttes henholdsvis "Femting" og "Femtning". Skoven benævnes fortsat "Femtningskoven", selv om antallet af lodsejere er indskrænket ved handel med skovstykker.

Navnet Femtning knytter sig nu primært til bebyggelsen.

Jorden i området har oprindeligt tilhørt gårdene i Tommerup. I forbindelse med udskiftningen sidst i 1700-tallet blev kun en enkelt gård, nemlig Kivsmosegård - flyttet ud fra landsbyen.

I løbet af 1800-tallet var der en stor befolkningstilvækst. I den enkelte familie blev der født mange børn.

Landbrugsbedrifternes udbytte forøgedes, hvilket betød, at nogle gårdejere valgte at frasælge deres fjernest og dermed for driften uheldsmæssigt beliggende jorde.

*Gamle, men smukke huse i
Femtning*

Som regel var ældste søn af familiegården selvskrevet til at overtage og videreføre bedriften. Men da både yngre sønner og husets døtre også gerne skulle sættes i vej, blev disse udlodder ofte overdraget til dem.

Sådan blev Femtning et af de datidige udstykningsområder, der således også bidrog til opfyldelsen af det stadigt stigende behov for boliger.

Der var i området overvejende tale om huse, hvis beskedne jordtilligende nødvendiggjorde andre indtægtskilder i form af håndværk eller andet arbejde enten i eller uden for hjemmet.

Ved slutningen af 1800-tallet talte bebyggelsen godt en snes ejendomme. Og sammen med de nærliggende huse og gårde i Stenalt, Nevers, Nårup Bjerge og Kivsmose blev der da også grundlag for en købmandsforretning i Femtning. Forretningen blev et lokalt mødested, der

bidrog til den socialbevidste samhørighed i det lille samfund, hvor nabohjælp og deltagelse i personlige mærkedage var en væsentlig del af tidens kulturelle liv.

Købmandsforretningen eksisterede helt frem til 1971.

Områdets børn gik i Kivsmose Skole, som var oprettet i 1862.

Kivsmoseforeningen dannede i lang tid rammen om den fælles selskabelighed. Med udbredelsen af elektriciteten oprettedes en forening, som varetog de praktiske opgaver i forbindelse med forsyningen.

Femtning fik også områdets eget frysehus.

De tidligere fælles opgaver varetages nu i andet regi. Femtningboernes indbyrdes relationer plejes blandt andet ved en årligt tilbagevendende Femtningfest.

Landbrugets udvikling

Dansk landbrug - og dermed også landbruget i Tommerup Sogn - har siden 1778, hvor udskiftningen af jorden begyndte, gennemgået store forandringer. Især efter mekaniseringen, der indledtes i begyndelsen af 1900-tallet

Indtil 1778 var landsbygårdenes jorder delt op i mange marker. Ofte som smalle striber fordelt på forskellige steder i de fællesdyrkede områder i sognet.

En sådan struktur måtte nødvendigvis besværliggøre arbejdet med at dyrke jorden.

Man måtte blandt andet ofte mødes for at skabe enighed og lave aftaler om, hvor og hvornår det enkelte årstidsbestemte markarbejde skulle begynde.

På den tid var der 26 gårde og 14 husmandssteder i og tæt om landsbyen.

Hertil kom sognets fire enestegårde Store Appe, Tallerup, Baagegaard og Høgholt.

De er alle opført i middelalderen og har som enestegårde aldrig været med i fællesdriften af jorden.

I 1778 blev Tommerup landsbys jorde

udskiftet. I øvrigt som nogle af de første på Fyn.

Ved udskiftningen fik hver gård samlet dens jordtilliggende. Primært snævert om gården, og ellers i større, sammenhængende parceller inden for det pågældende ejerlaug i sognet.

I forbindelse med udskiftningen blev der også mulighed for at flytte selve gården ud fra landsbyen.

I Tommerup blev Rasmus Rasmussens gård, som lå vest ovenfor Smedegyden, og som dengang var benævnt som gård nr. 26, flyttet ud i Bageste Toftemark ved sognegrænsen i Kivsmose.

Alle andre gårde i det åbne land er senere opført efter udstykning fra gårdene i landsbyen. Og ofte til søn nummer to fra landsbygården.

Over de efterfølgende godt 100 år steg antallet af landbrugsejendomme i Tommerup Sogn til henved 100.

Ved Karlskilde Mejeris oprettelse i 1887 havde det 60 leverandører fra sognet. De resterende 40 landbrug leverede deres mælk til Tallerup Mejeri.

Peter Lindegaard arbejder i marken med lånt hest og svensk harve 1915

Høstarbejde anno 2003

De 60 landejendomme, som var tilknyttet Karlskilde Mejeri, havde tilsammen 316 køer. 13 havde blot en ko. 22 ejendomme havde to.

Peter Rasmussen på Kamgaard, hvis besætning talte 38 køer, var initiativtager til og den første formand for mejeriet.

På Dyrehavegaard var der 28, og på Mosegaard 25 køer.

Det er bemærkelsesværdigt, at lærer Jensen, som virkede på Rytterskolen i Tommerup her er opført med fire køer.

I en 60-årig periode henover skiftet til 1900-tallet forløb udviklingen i landbruget i et roligt tempo.

Mekaniseringen indledtes med blandt andet så- og høstmaskiner. Elektriciteten kom til. Og man oplevede, at de mindste

husmandsbrug blev nedlagt.

Efter Anden Verdenskrig tog mekaniseringen for alvor fart, og i takt hermed mindskedes antallet af landbrugsbedrifter. Flere husmandsbrug blev nedlagt. Mange gårde bortforpagtede eller frasolgte deres jord.

I dag er der således kun omkring 10 gårde, der har det oprindelige landbrug som hovederhverv.

Bygninger findes fortsat, men nu huser de borgere i andre erhverv eller pensionister.

I 1980 var der stadig seks gårde, som havde været i samme slægts eje så langt tilbage i tiden, som det kan registreres. Nu - i år 2003 - gælder det blot for en, nemlig gården Engvang på Kirkebjerg.

Kivsmosegaard, en udflyttergård

I forbindelse med udskiftningen af Tommerup ejerlaug i 1778 blev gård nr. 26 i Tommerup By flyttet til Kivsmose sydvest ude i sognet

Indtil 1778 lå sognets gårde snævert samlet i landsbyen, hvor kirken og bystævnet var befolkningens naturlige samlingspunkter.

Øverst i Smedegyden og mod vest oven for dalstrøget lå gård nr. 26, der ejedes af Rasmus Rasmussen.

Ved udskiftningen, som er omtalt i bogen under afsnittet "Landbrugets udvikling" fik han udlagt al sin jord i den sydlige del af Bageste Toftemark, som området i det nuværende Kivsmose dengang var benævnt.

Oprindeligt har Bageste Toftemark efter al sandsynlighed været et overdrevsområde. Altså et aldrig opdyrket fælles græsningsareal for landsbygårdenes kreaturer.

Først i 1771 inddrog man området i ejerlaugets sædskifte.

I Toftemarken har Rasmus Rasmussen muligvis fået tildelt et noget større areal. Dels fordi jorden her lå længst ude i sognet, og dels på grund af den forholdsvis korte periode, den havde været i drift og derfor nok endnu ikke har været særligt givende.

I tilfælde som her, hvor en gårdejer erklærede sig villig til at flytte ud af landsbyen, var det normen, at de øvrige bymænd skulle deltage i arbejdet med først at nedtage, siden flytte og efterfølgende genopbygge gårdens bygninger.

Det må da også formodes, at samme regel er blevet fulgt vedrørende Rasmus Rasmussens gård, som i 1783 blev genrejst på dens nye plads i Kivsmose.

Gården var en firelænget ejendom opført

i bindingsværk og med tag af strå.

Laden er sulebygget, hvilket betyder, at den vandretliggende ås helt oppe i tagets kip bæres af store midtstillede stolper - de såkaldte suler - som er placeret oven på stabiliserende flade sten.

Gårdspladsen blev og er fortsat brolagt som stenspikning.

I en bjælke i ladens side mod gårdspladsen findes en udskåret indskrift, som lyder

1 R 7 R 8 S 3

Herved afsløres årstallet 1783 og initialerne RRS for Rasmus Rasmus s søn. Folketællingen i 1801 afslører, at Rasmus Rasmussen, som da var 58 år gammel, boede på gården med sin kone og otte børn.

Markskitse Bageste Toftemark

Kivmosegaards stuehus anno 2003

Fra januar 1811 findes et tinglæst skøde, hvoraf det fremgår, at Kivmosegaardens værdi da var opgjort til 5 tønder hartkorn, 2 skæpper, 2 fjerdingkar og 2 album. I mønt til 3.500 rigsdaler.

I nutidens mål udgjorde gårdens areal indtil 1860 55 tønder land agerjord og fem tønder land skov.

Henholdsvis 16 og 9 tønder land agerjord blev da stykket fra til to nærliggende husmandssteder.

Skoven, der lå på vejen mod Tommerup Mae, blev frasolgt i 1946.

I dag er Kivmosegaards jordtilliggende derfor 30 tønder land.

I begyndelsen af 1900-tallet blev gårdens østlige længe forlænget mod syd med bygningsdele fra den nedlagte Knarreborggaard.

På to af gårdens længer er stråtaget nu udskiftet med et mindre bekosteligt materiale, men ellers fremstår ejendommen i dens ydre uændret gennem dens mere end 200 år på stedet.

Da Johannes Jensen i 1947 erhvervede Kivmosegaard, var prisen 65.000 kroner.

I dag ejes Kivmosegaard af Johannes Jensens søn Kurt Jensen.

Fra Kivmosegaard blev der anlagt en kirkesti til Tommerup Kirke. Rester af stien ses den dag i dag i landskabet.

Blandt andet ved den rasteplads, der er etableret, hvor Vestervangens forlængelse som markvej støder til Assensbanen.

Andelsmejeriet Karlskilde

60 andelshavere med vidt forskellige besætningsstørrelser skabte grundlaget for oprettelsen af Karlskilde andelsmejeri i 1888

Fra 1883 havde mejerske Hanne Østerbye på gården Egetofte drevet et privat mejeri, som var etableret i gårdens østlige længe.

Behovet for et større mejeribrug trængte sig imidlertid på, og nogle af de lokale landmænd tog derfor initiativ til opførelsen af et andelsmejeri.

Startkapitalen og de nødvendige midler til driften blev fremskaffet dels ved optagelse af lån, dels ved aktietegning.

Hver ko gav mulighed for, at man kunne erhverve en aktie. Og prisen per aktie var 20 kroner.

Hver ko berettigede til en stemme, og de verserende sager blev derfor ikke afgjort efter hoveder, men efter høveder.

Mejeriet, der blev opført på et hjørne af Kamgårdens Hovlække, begyndte dets virksomhed 1. november 1888.

De samlede udgifter beløb sig til 20.087 kroner.

I det første regnskabsår 1888-89 blev der på mejeriet behandlet 1.812.000 pund sødmælk.

Det tilsvarende tal for 50-års jubilæumsåret 1938 var 4.478.000 pund.

I 1926 ændredes reglen om stemmeret, således at hver andelshaver fremover nu havde en stemme.

I 1928 blev mejeriet ombygget, og nye maskiner blev installeret. Samme år blev der bygget bolig til mejeribestyreren ved siden af mejeriet.

Mejeridriften forløb i de kommende mange år uden væsentlige udsving, og først i 1958 skete der noget, som ændrede forholdene.

Op til et bestyrelsesmøde, der skulle afholdes 21. juli det år havde 79 af mejeriets andelshavere udfærdiget en henvendelse til bestyrelsen med anmodning om at få undersøgt muligheden for en mere rationel og bedre økonomisk udnyttelse af mælken.

Det oprindelige Karlskilde Mejeri set fra havesiden

Karlskilde Mejeri med den nyopførte bestyrerbolig

Man foreslog i henvendelsen, at det kunne gøres enten ved at levere al mælken til Fynske Andels Oste og Kondenseringsfabrik eller ved en sammenlægning med mejerier i nabolaget.

Indtil generalforsamlingen 27. oktober 1958 førte bestyrelsen foranlediget af andelshavernes ønsker en række forhandlinger, som der da blev redegjort for.

På Oste og Kondenseringsfabrikken var man villige til at aftage fløden fra både Karlskilde og Tallerup mejerier til videre behandling.

Og en uvildig kommission skulle have i opdrag at udpege det andelsmejeri, der var bedst egnet som samlecentral.

På generalforsamlingen stemte alle for. Forhandlinger mellem bestyrelserne for de tre mejerier Fuglekilde, Karlskilde og Tallerup førte til, at de to sidstnævnte gik sammen om en skummecentral tilknyttet Fynske Andels Oste og Kondenseringsfabrik. Beslutningen blev godkendt ved

Karlskildes generalforsamling 7. november 1960.

Ved en ekstraordinær generalforsamling 23. november samme år blev opløsningen af andelsmejeriet vedtaget.

Fra 1. april 1961 blev mejeriet videreført som Karlskilde Mejerikreds under Fynske Andels Oste og Kondenseringsfabrik. På det tidspunkt havde 83 medlemmer, der tilsammen stod for 91 procent af mælkeleverancen tilmeldt sig den nye ordning.

Ved en generalforsamling 2. november 1961 blev Karlskilde Andelsmejeri opløst.

I 1984 var der i mejerikredsens område kun fire gårde, hvorfra der leveredes mælk.

En af disse leverede da fra en besætning på 80 køer 1.000.000 pund mælk årligt. Og sammenlagt leverede de fire gårde med tilsammen 150 køer samme mængde mælk, som 60 havde præsteret ved mejeriets start i 1888.

Et landskab med rige forekomster af ler

Manges livsbetingelser og gøremål er ofte stærkt præget af de forudsætninger, som moder natur lokalt har skænket os. På Tommerupegnen har rige forekomster af ler gennem generationer præget mangt og meget

Mennesket og dets vilkår har alle dage været underkastet naturens luner og dens ofte uforudsigelige spillet med musklerne. Over det meste af Danmark og ikke mindst på Fyn formedes landskabet af den sidste istid, som berørte landet for omkring 10.000 år siden. For den senere udvikling blev isens tilstedeværelse og først og fremmest dens bortsmeltning af afgørende betydning i det højfynske område, som geologerne betegner som et "ægte dødislandskab". Dette område strækker sig over hele 300 kvadratkilometer med Frøbjerg- og Visenbjergterrænet som de mest markante vidnesbyrd.

Her finder vi det største sammenhængende område af denne art i landet. Dødis er fritliggende is, som ved afsmeltning er isoleret fra hovedismassen, som udgør den del af gletsjeren, hvor klimaet er så koldt, at der ophobes mere sne, end sommerens varme kan klare at skaffe af vejen.

Dødisen henlå uden bevægelse, fordi hovedismassen nu ikke længere skubbede den.

Det højfynske dødislandskab domineres af henved 40 fladbakker eller issøler-plateauer.

Disse bakker er karakteristiske ved deres runde konturer, deres stejle skræntagtige afgrænsninger og deres flade overside. I bakkernes øverste del finder man lagdelte ler uden sten varierende i et fra to til otte meters tykt og let tilgængeligt lag.

Der udvindes stadig meget ler i sognets vestlige område

På Lilleskov Teglværk blev der i 1983 oprettet teglværksmuseum

Dette ler er afsat i smeltevandssøer. Den enkelte bakkes jævne overflade viser, at den er gammel søbund.

Hver sø har under dens opståen været inddæmmet af is, da der ellers ikke kan have stået vand på bakketoppen.

Områdets mest markante bakker - Frøbjergbankerne, Dyred Banke og Brændholt Bjerg er derimod såkaldte topbakker, som rummer stejltliggende gruslag. Bakkerne er dannet ved, at en strøm af smeltevand er styrtet ned i et opstået hul i isen og har afsat dens indhold af grus. Med så rige forekomster af lettilgængeligt ler, der endog var og er af en særlig fin kvalitet, var der fra naturens hånd skabt optimale forudsætninger for teglværksdrift i det højfynske område.

Blandt andet ved Pindstoftet i Skovstrup findes der spor efter et meget tidligt teglværk.

Over hundredårsperioden fra 1880 til

1980 har der i Tommerup-Vissenbjerg området været ikke færre end 18 selvstændige teglværker.

Heraf er i dag alene det tidligere Tommerup Teglværk på Skovstrupvej i drift. Og ikke som traditionelt teglværk, men dels som et bygningskeramisk værk, dels som keramisk værksted.

Men ler er der endnu masser af i landskabet. Og det udvindes fortsat med Vedstaarup Teglværk i Assens Kommune som den primære aftager.

Hvor mange tumere, der gennem tiden har fået til det daglige brød takket være egenes lerforekomster, skal være usagt, men det drejer sig om rigtig mange.

I dag kan vi glæde os over, at Lilleskov Teglværk takket være de tidligere ejeres gavmildhed og en driftig forening består som et fornemt teglværksmuseum, hvor historien om dansk teglproduktion er bevaret.

Tommerup Teglværk

Blandt de 18 teglværker, som i perioden fra 1880 til 1980 har været i drift inden for det højfynske område, var Tommerup Teglværk et af de største

I året 1909 købte brødrene Mads og Niels Rasmussen 42 tønder land jord af gårdejer Frederik Hjorth på Baagegaard i Tommerup Station.

Mads Rasmussen var konservesfabrikant med produktion i København og i Faaborg.

Niels Rasmussen var teglværksejer i Stegsted vest for Odense.

Teglværket her var etableret i 1820 af brødrenes farfar og siden videreført af deres far Rasmus Jørgensen, som døde i 1871.

Som ældste søn faldt det i Niels Rasmussens lod at sørge for familien, og han valgte derfor at koncentrere sig om teglværksdriften.

Men i området omkring Stegsted var lerforekomsterne for beskedne til en fortsat teglproduktion.

De rigelige lermængder i det højfynske område var iøjnefaldende, og de gunstige fragtmuligheder, som var skabt med anlæggelsen af jernbanen over Fyn, medvirkede til, at blikket blev rettet mod Tommerup Station.

Brødrenes jordhandel med Frederik Hjorth medførte adskillige tvister, men blev dog afsluttet i 1909.

Opførelsen af Tommerup Teglværk kunne derfor startes i foråret 1910.

Såvel tegninger som maskiner blev leveret af F.L. Smith efter tidens bedste standarder, hvilket blandt andet betød kammerterringer på 1. sal ved siden af ovnen og store bagvedliggende trækkanaler. Maskiner og redskaber skulle drives af en dampmaskine, og der skulle anlægges tipvognsspor ud til lergraven bag

teglværket.

I oktober 1910 oprettedes aktieselskabet Tommerup Teglværk.

Niels Rasmussen blev bestyrelsesformand, Mads Rasmussen næstformand og den tredje bror overretssagfører Jens Rasmussen blev menigt bestyrelsesmedlem og firmaets advokat.

Både i 1913 og i 1914 blev teglværket udvidet med friluftstørrelader.

I 1934 anskaffede man en dieselmotor til erstatning for dampmaskinen. Den østlige tørrelade blev udvidet med en ekstra etage. Der blev indkøbt en spandkædegravemaskine. Og endelig blev kapaciteten på blødmøllen øget, så der kunne produceres ler til to håndstrygere.

21. januar 1939 nedbrændte teglværket. Et nyt blev opført med enkelte forbedringer i forhold til det oprindelige.

Allerede i august samme år kunne der holdes rejsegilde.

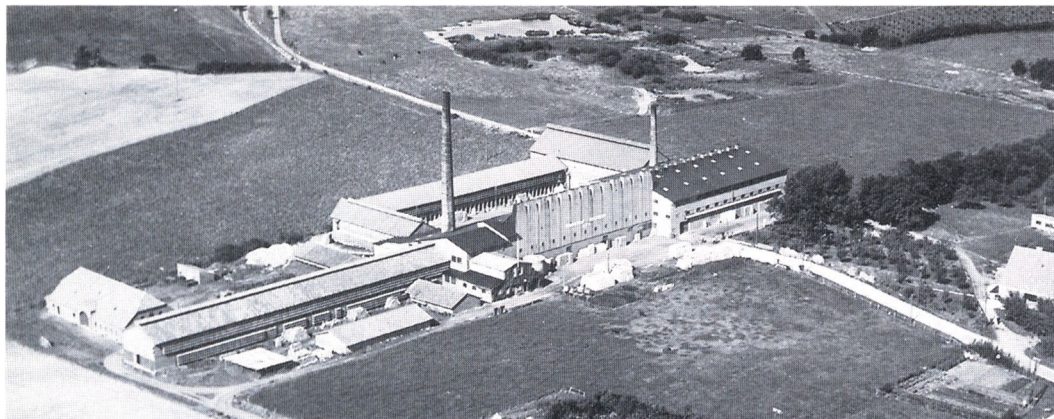
Teglproduktionen var dengang baseret på kraft og el leveret af dieselmotorer, men da olietildelingen under krigen var stærkt begrænset, måtte man finde andre energikilder.

Valget faldt på el fra Odense Kommunale Elværk, hvilket imidlertid betød, at der måtte anlægges en 1.800 meter lang højspændingstilslutning og en transformator ved teglværket.

Under krigen var kultildelingen usikker såvel i mængder som i leverancer, og der måtte følgelig anvendes tørv eller brunkul som alternative opvarmingskilder.

1942 blev et besværligt år, da elrationeringer nødvendiggjorde en omlægning af den daglige produktion.

I 1950 blev der fra Maskinfabrikken Svendborg anskaffet en ny murstensmaskine. I 1952 købte man også ny maskine til det andet murstensanlæg.

Det oprindelige Tommerup Teglværk

Siden fulgte andre maskinmæssige investeringer for at kunne opfylde nye produktionsmæssige behov.

Allerede i 1953 undersøgte man mulighederne for at købe endnu et lerareal i nærheden af Tommerup.

Det lykkedes i 1961, da gården Elleruplund i Skovstrup blev til salg.

Af gårdens 60 tønder land indeholdt de 40 ler af samme kvalitet, som man benyttede på teglværket.

I 1963 tilkøbtes yderligere 22 tønder land beliggende op til Elleruplunds jorder.

Det blev samme år besluttet at lade udarbejde et skitseforslag til et nyt tunnelovns teglværk, som skulle opføres på Elleruplunds jord ud til offentlig vej i Skovstrup.

1. april 1964 tog man i teglværkets bestyrelsen den endelige beslutning. Der blev valgt leverandører og håndværkere, og byggeriet blev iværksat med henblik på, at produktionen på det nye teglværk kunne påbegyndes i foråret 1965.

Forskellige tekniske indkøringsvanskeligheder på det nye værk og stærkt skiftende afsætningsmuligheder betød, at teglværket i Skovstrup fik en noget turbulent start.

Vanskelighederne påførte teglværket tab såvel angående produktionstid som indtjening.

Der blev fortsat produceret og endda udvidet på det gamle teglværk, men i 1968 besluttede man at nedlægge den gamle lergrav her og at sælge spor og tipvogne.

I 1983 ophørte produktionen på det gamle teglværk, som efterfølgende blev revet ned. Grunden blev solgt og arealet udlagt til bolig- og industriområde.

I efteråret 1986 drøftedes mulighederne for at udvide teglværket i Skovstrup med et keramisk værksted. Idéen blev realiseret i foråret 1987.

Der skulle ansættes en keramiker, og produktionen af formsten og glaserede mursten skulle øges.

I 1988 indledtes et samarbejde med virksomheden Randers Tegl.

Det keramiske værksted nåede en fornuftig omsætning, men indtjeningen var ikke tilfredsstillende.

Samtidigt forekom der fortsat kvalitetsproblemer i den ordinære produktion.

I efteråret 1993 var problemerne blevet så omfattende, at A/S Tommerup Teglværk måtte standse betalingerne.

Inden udgangen af året oprettedes et nyt selskab - Aktieselskabet Tommerup Bygningskeramik - med direktør Jens Piper, Randers Tegl og Ole Skov Rasmussen som ejere.

Siden er firmaet Pipers Teglværker A/S blevet enejer af virksomheden på Skovstrupvej.

På Skovstrupvej bliver tegl til kunst

På det tidligere Tommerup Teglværk i Skovstrup arbejdes der fortsat med tegl, men produkterne, der nu frembringes, har ikke megen lighed med de traditionelle teglvarer

Midt på de flade, lerdominerede morænebakker i Skovstrup ligger Tommerup Teglværk, som nu ejes af Pipers Teglværk A/S.

Her er den traditionelle teglproduktion imidlertid ophørt.

I den vestlige ende af langhuset fremstiller ejerne keramiske bygningsmaterialer, mens den østre ende siden december 1999 har været udlejet til Tommerup Keramiske Værksted Aps.

Denne beretning skal - som en solstrålehistorie - handle om personerne og om produktionen i den ende af den lange bygning, der netop vender mod solopgangen.

I midten af firserne indledtes og udvikledes et samarbejde mellem teglværkets daværende ejere, Ole og Holger Rasmussen, og en række keramiske kunstnere.

Og i 1986 ansatte man Esben Lyngsaa Madsen, der var uddannet keramikerværker fra Kolding Kunsthåndværkerskole.

En af hans opgaver blev at etablere og fastholde et konstruktivt samarbejde med kunstnere og arkitekter, og med hans kreativitet og tro på keramikens næsten ubegrænsede muligheder kom der snart gang i udviklingen.

Historisk vil man finde, at der tilbage i 1880'erne opstod en gruppe af kunstnere, som ønskede at udtrykke sig gennem keramiske materialer. De fleste på baggrund af billedkunsten, der nok gav dem forudsætninger for at formgive og udsmykke, men hvor de stod uden kendskab til de keramiske materialers mysterier og muligheder, fordi de ikke vid-

ste noget om de tekniske og kemiske processer, der er forbundet med brænding og glasering.

For at realisere deres kunstneriske visioner i det enkelte arbejde måtte de derfor alliere sig med egentlige værkstedskeramikere.

Det keramiske værksted, der blev etableret på Tommerup Teglværk i 1985, og som officielt åbnedes som kunstnerværksted ved årsskiftet 1987/88, regnes i dag som det fremmeste af sin art i Danmark.

Takket være Esben Lyngsaa Madsen's erfaringer fra et tidligere værksted og fra hans samarbejde med Bjørn Nørgaard i forbindelse med dennes udsmykning af Panuminstituttet i København - en udsmykning der omfatter 12 legemsstore figurer - tænkte han konstant i større og større emner. Og da der netop på teglværket fandtes en tunnelovn, som muliggjorde brænding af emner på op til to meters højde, havde man i huset de muligheder, der bar i den retning, han gerne ville.

Umiddelbart før kunstnerværkstedet blev etableret havde Esben Lyngsaa Madsen etableret et samarbejde med den norske keramikerværker Gunhild Rudjord, og under hendes kyndige ledelse blev der etableret et glasurlaboratorium, hvor der siden er gennemført utallige glasurforsøg med fornemme glasurresultater til følge.

Den primære interesse og den deraf af-fødte udvikling gik nu målrettet mod keramik i store formater. Relieffer, skulpturer og siden mega store krus som et helt specielt nordisk præget fænomen. Alle de værktøjer, der benyttes til begitninger, glasur og forskellige maskiner er fra starten og undervejs både udviklet og fremstillet af stedets egne folk.

Omkring 1990 fik Peter Brandes kontakt til stedet, og i samarbejde med ham

blev der fremstillet nogle mindre krukker og skulpturer.

Stedets ovne kunne som tidligere nævnt kun klare emner på op til to meters højde, men nu fik både tanker, fantasi og drømme luft under vingerne.

Hvad var stort? Hvad kunne teknisk og praktisk lade sig gøre? Og hvad ville det koste?

Op til verdensudstilling i Sevilla i Spanien i 1992 blev alle tidligere normer for keramiske værker sprængt.

Med Ny Carlsbergfondens medvirken og takket være et unikt samarbejde mellem Peter Brandes, Gunhild Rudjord og Esben Lyngsaa Madsen blev den megastore Sevillakrukke skabt. Og siden er nogle af de kunstværker, som er udført på værkstedet, blevet endnu større.

I sommeren 1999 måtte der igen rettes i rekordernes bøger. Med de tre krukker, som da blev leveret og opsat på Hestetorvet i Roskilde, med en højde på over fem meter og en vægt på godt otte tons stykket, flyttedes det muligens grænser endnu engang.

Takket være opfindsomhed, evnen til at tænke utraditionelt, en markant målrettethed og ikke mindst dristighed har man konstant føjet nye kapitler til keramikens virkefelt.

Med ændringen af ejerforholdet til en selvstændig virksomhed ved udgangen af 1999 og med en bestyrelse, hvis medlemmer repræsenterer den optimale kunstneriske ekspertise, er der al mulig grund til at tro på en fortsat glørværdig fremtid for dette unike keramiske værksted.

Kunstnerægteparret Gunhild Rudjord og Esben Lyngsaa Madsen ved en af deres megastore krukker foran det keramiske værksted på Skovstrupvej

Hørrens betydning for egnen

I modsætning til det højfynske ler, som er en naturskabt forekomst, må det betegnes som en tilfældighed, at hørren fik så stor betydning for Tommerups udvikling og mange tumers hverdag

Hør er en af de første planter, der har været brugt til fremstilling af tekstiler. Hørplanten hører til familien Linaceae, der botanisk er inddelt i 12 slægter. En af disse er slægten Linum, som tæller omkring 200 arter.

Hørblomsten med den lille, men smukke lyseblå blomst med fem kronblade har det latinske navn Linum Usitatissimum, hvilket meget betegnende betyder "den mest nyttige".

Denne art findes i to varianter. Den ene med navnet Vulgare er langstilket og blandt andet derfor egnet som spindehør.

Den anden hedder Humile, er kortstilket, grenet og meget frøholdig og derfor anvendelig som oliehør.

Arten hører til de ældst kendte kulturplanter, idet man allerede for 7000 år siden dyrkede hør i Mesopotamien.

I de følgende årtusinder har også Ægypterne dyrket planten med henblik på fremstilling af klæde.

På billeder fra ægyptiske grave, der kan dateres til perioden 2500-1500 før vor tidsregning, kan man se arbejdsgange og redskaber, der da blev anvendt ved dyrkingen og forarbejdningen af hørplanten. Metoder og redskaber, som i princippet er videreført helt op i nutiden.

I Schweiz er dyrkingen kendt tilbage fra den yngre stenalder. Og både grækere og romere har avlet hør.

De første spor af hør dyrkning i Tyskland og i Norden kan føres tilbage til jernalderen.

I vore dage dyrkes der hør over hele klo-

den, men det er stort set kun i Europa, at formålet er fremstilling af tekstiler. Andre steder dyrker man hør for at udnytte de olieholdige frø.

Dyrkingen, høsten og ikke mindst forarbejdningen af hør til tekstiler er omstændelige processer, der som nævnt er kendte i Danmark tilbage fra jernalderen. Indtil begyndelsen af 1920'erne blev hørren bredsået og marken måtte derfor møjsommeligt og forsigtigt luges ved håndkraft.

Med maskinernes indtog kunne man siden radså og følgelig radrense omkring planterækkerne.

Høst af tekstilhør kaldes ruskning, fordi planterne skal trækkes op med rode.

Herefter følger vejring, knevling, tærskning, sejling, rødning, tørring, brydning, skætning, hegling, spinning, blegning og vævning.

Alle er forarbejdningsprocesser, som i dag kan studeres på det fornemme Hørvævmuseum på Krengerup ved Glamsbjerg.

Omkring år 1800 var der oprettet et Høravlingsinstitut på godset Lykkenssæde ved Brahetrolleborg.

På dette institut kunne høravlerne tilegne sig viden om hør i almindelighed, lære om dyrknings- og forarbejdningsmetoder.

I 1918 gennemførtes en forsøgs mæssig dyrkning af hør til spindemateriale.

Der var på den tid mange småavlere, hvis uensartede behandling af materialet i de afgørende grundprocesser - ruskningen, rødningen og skætningen - indebar, at den videre fabrikmæssige forarbejdning måtte sættes i system for at rette op på det umage grundmateriale.

5. marts 1918 stiftede en kreds af landmænd og mænd med tilknytning til landbruget derfor et aktieselskab, der fik

navnet Det danske Hør- og Hampindustrielskab "DANALIN".

Navnet er afledt af det latinske ord Linum.

Samme år oprettede firmaet et hørskæfteri med varmtvandsrødneri i Tommerup Station tæt op af jernbanen og omtrent midt i landet.

Fra da af skulle avlerne blot koncentrere sig om at så hørrer, renholde marken under planternes vækst. Siden ruske, vejre, knevle og tærse den.

Fabrikken i Tommerup klarede herefter den videre forarbejdning.

Spindingen måtte dog stadig foretages udenlands, hvilket skete i Belfast i Irland.

Men allerede i 1921 opstod der planer om at oprette et spinderi i Tommerup. Også vævningen foregik på det tidspunkt udenbys. Enten hos forskellige landsbyvævere eller hjemme hos den enkelte avler, hvor håndværket var gået i arv gennem generationer.

Allerede i 1922 opstod der imidlertid uenighed mellem initiativtagerne til DANALIN, hvilket medførte, at selskabet blev opløst.

Et medlem af firmaets bestyrelse, Johannes Bay, som var landmand i Taulov ved

Kolding og herfra havde været leverandør til skæfteriet i Tommerup Station, ville det imidlertid anderledes.

Bay solgte gården i Taulov og overtog skæfteriet.

I 1927 udbyggede han virksomheden med et væveri.

Hørrerens kvalitet er som alle andre afgrøder betinget af både jordbundsforhold og klima, og ingen af disse forudsætninger kan siges at være optimalt opfyldt her på egnen.

Men hørrer kom alligevel til at spille en væsentlig rolle i Tommerup Sogn.

Først og fremmest med Hørfabrikken i stationsbyen, som var i drift i perioden fra 1918 til 1960 og her skabte basis for flere hundrede arbejdspladser.

Siden med Tommerup Væveri, der etableredes i Tommerup i 1932, og som ved flytningen til Koelbjerg i 1956 beskæftigede 60 medarbejdere.

Hertil kommer de mange lokale høravlere, der gennem tiden har haft aftaler med hørfabrikken i form af fastsatte avlskontrakter.

Hør skulle således få stor betydning for egnen. Endda så stor, at hørbloemsten fik en varig plads i den nuværende Tommerup Kommunes våbenskjold.

Hørfabrikken i stationsbyen

Hørfabrikken i Tommerup Station var i drift i perioden fra 1922 til 1960.

Fabrikken blev over årene en dominerende virksomhed, som i dens storhedstid gav beskæftigelse til op mod 400 mennesker fra egnen

Efter opløsningen i 1922 af Det danske Hør- og Hampindustriselskab A/S DANALIN, som i 1918 havde etableret sig i Tommerup Station med hørskættereri og varmtvandsrødneri og samtidigt iværksat kontraktavl af råmaterialerne hør og hamp, overtog Johannes Bay, som var landmand og gårdejer i Taulov, virksomheden.

Bay var overbevist om, at der fortsat ville være efterspørgsel efter tekstiler fremstillet af hør. Og det skulle snart vise sig, at han havde ret, omend den måske væsentligste årsag hertil var lidt dyster.

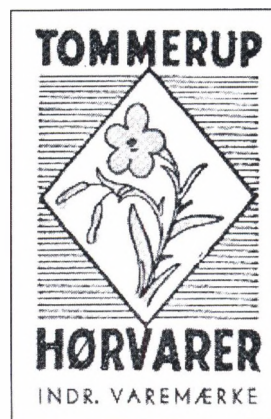
I kriseperioden mellem de to verdenskrige blev der nemlig indført begrænsninger af importen af andre tekstiler.

Hør dyrkningsmetoderne blev udviklet og forbedret i trit med landbrugets mekanisering.

Kontraktavlen, som var hele grundlaget for råvaretilgangen, blev systematiseret, og gennem et både omfattende og grundigt vejledningsarbejde rettet mod avlerne blev kvaliteten og ikke mindst ensartetheden i råvarerne væsentligt højnet.

Og endelig blev den tidligere så omstændelige hørbehandling effektiviseret gennem den tiltagende industrialisering. Ved oprettelsen af eget væveri i 1927 blev der installeret 30 vævestole på fabrikken.

I 1928 stiftede Johannes Bay Aktieselskabet Hørfabrikken i Tommerup, og i 1934 antog virksomheden eget varemærke, som naturligvis indeholdt den blå hørblomst, som jo var fabrikkens

eksistensgrundlag.

Med anskaffelsen af en ny maskine, der både klarede skætningen og brydningen, kunne der bearbejdes et kilo hør i minuttet. Hermed var fabrikken bragt op på niveau med de førende konkurrenter på verdensplan.

I 1934 blev der indkøbt selvbindende høruskemaskiner, som fabrikken stillede til rådighed for avlerne.

I 1928 havde det samlede kontraktareal blot været 19 tønder land. Efter anskaffelsen af de nye høstmaskiner var arealet i 1934 øget til 247 tønder land.

I gode år gav en hektar hørmark et udbytte på godt 900 kilo hørtave, hvilket var væsentligt mere, end man kunne præstere hos de nærmeste konkurrenter.

I 1936 døde Johannes Bay blot 47 år gammel under en rejse til København. Han kan med rette kaldes hørindustriens fremmeste pioner på Fyn.

Hørfabrikken blev derefter overtaget af Johannes Bays søn Frederik Bay, som var søofficer, men som nu påbegyndte en grundig uddannelse i tekstilbranchen. En uddannelse, der foregik både i Tommerup og i udlandet.

I 1939 behandlede og forarbejdede fabrikken hør fra ikke færre end 2.150 av-

lere, der tilsammen dyrkede hørrer på 800 tønder land.

Hørfabrikken voksede støt, og der blev bygget eget kraftværk. Her var brændselet de skæver, der fremkom som restprodukt under forarbejdningen af hørrer. Værket var særdeles effektivt. Det producerede i 1940'erne 10 gange mere elektricitet, end hele stationsbyen brugte, og Bay tilbød derfor at forsyne byen 16 procent billigere end den aktuelle markedspris. Tilbuddet blev imidlertid aldrig udnyttet.

Med Johannes Bay's tidlige død blev det Frederik Bay, som kom til at realisere de omfattende udvidelsesplaner, der omfattede en gennemgribende modernisering af frørenseri, frølageret, rødneriet, skætteriet og det nye spinderi.

Ændringerne blev gennemført i sidste øjeblik, inden 2. Verdenskrig gjorde det umuligt at sende garnet til spinning i Irland.

Under krigens sidste år var det trods de vanskelige vilkår lykkedes Hørfabrikkerne at opbygge et tilsyneladende solidt eksportmarked for såvel garner som færdigvarer.

Efter freden i 1945 genindførtes - om end i langsomt tempo - den frie konkurrence. Afsætningspriserne faldt, og med importrestriktionernes afskaffelse i 1954 blev konkurrencevilkårene yderligere skærpet.

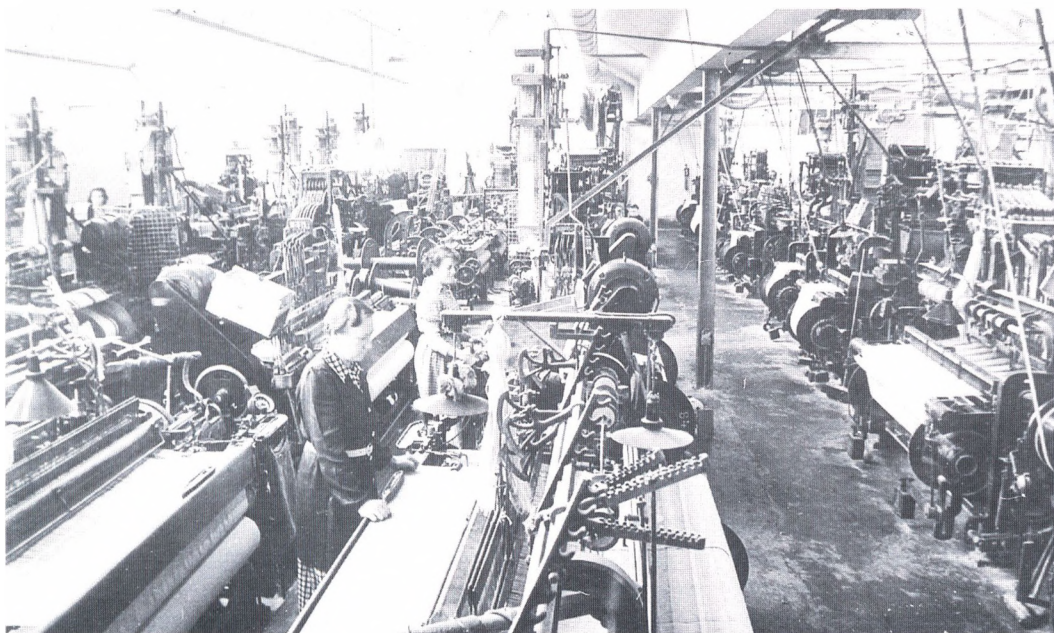
Seks år senere - i 1960 - var konkurrencen blevet umulig at imødegå. Samtidigt vandt bomuld og nye kunststoffer, som var betydeligt lettere at håndtere både i forarbejdning og i vedligeholdelse, indpas i tekstilproduktionen.

Denne udvikling medførte, at hørfabrikken i Tommerup blev lukket i 1960.

Fabrikken var med tiden blevet et foregangseksempel inden for dansk industri, idet den var udviklet til en efter tidens forhold sjældent socialt bevidst virksomhed.

Der blev blandt andet oprettet egen sanitsafdeling med skadestue, gennemført periodisk lægeundersøgelse af de opmod og i perioder flere end 400 medarbejderne.

Et stort marketenderi med varmt køkken kom til, og der blev indrettet værelser til fabrikkens ugifte medarbejdere.

Der arbejdes ved vævene

Tommerup Væveri

Tommerup Væveri blev etableret i 1932 af Edmund Otto Reindel, som indtil da havde været driftsleder på hørfabrikken i Tommerup Station

Da hørfabrikken i Tommerup Station i 1927 etablerede eget væveri, kom familien Reindel til byen.

Familien stammede fra Tyskland, men var kommet til Danmark, da Th. Wessel & Vetts Fabrikker - det senere Magasin du Nord - havde brug for en specialist i drejerbinding på den tekstilfabrik, firmaet havde bygget allerede i 1887.

Den 36-årig tysker ved navn Otto Albin Reindel, der netop havde fået udmærkelse og gulddiplom på tekstilskolen i Gera syd for Leipzig, søgte stillingen i Danmark og fik den.

Otto Reindel blev ansat som forretter, hvilket indebar, at han var ansvarlig for opbygningen, opstarten og vedligeholdelsen af vævene.

Otto Reindels ældste søn - Edmund Otto Reindel - var tidligt udset til at skulle følge i sin fars fodspor.

Han uddannede sig derfor på en dansk tekstilfabrik og på en væveskole. Samtidigt lærte han bogholderi på Nehms Handelsakademi i København.

Edmund Reindels tyske statsborgerskab forpligtigede ham imidlertid til at aftjente sin værnepligt i hjemlandet, hvilket skete over årene 1911 til 1913.

I 1914 rejste Edmund Reindel via Liverpool og Buenos Aires til Brasilien, hvor han ville besøge sin derboende bror Hugo. Her opnåede han statsborgerskab.

Efter seks år vendte han tilbage til sin familie i Danmark, hvor han nu fik problemer med at få indrejsetilladelse.

Han måtte derfor tilbage til Tyskland, hvor han efter nogen tid fik sit oprindelige statsborgerskab tilbage.

Men Edmund Reindel ville til Danmark, hvor hans forældre havde deres virke. Her skulle man imidlertid nu have fast arbejde for at opnå arbejds- og indrejsetilladelse.

Edmund Reindels far skaffede ham ansættelse hos Wessel & Vett, hvor han jo selv arbejdede, men først i 1930 fik også sønnen dansk indfødsret.

Efter dagens arbejde i København skrev Edmund Reindel - ligesom hans far havde gjort i Tyskland - lærebøger om sit fag.

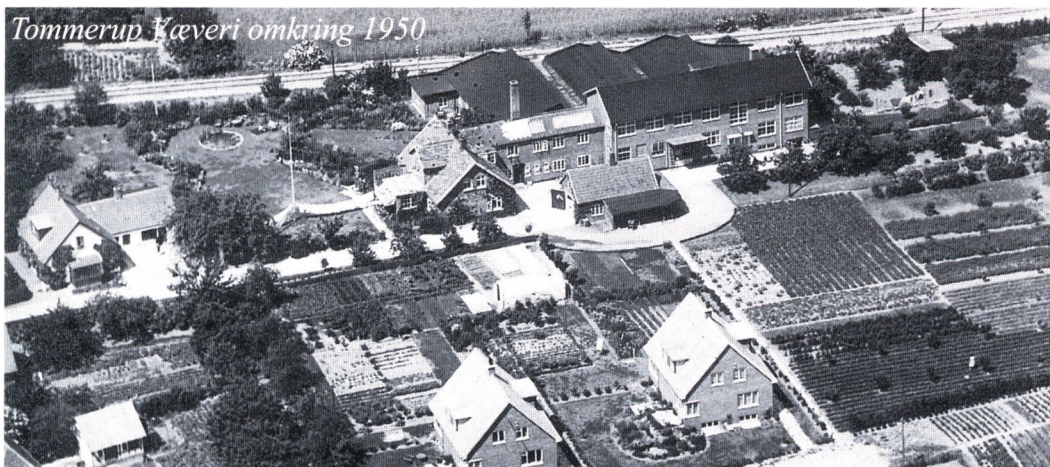
Bøgerne, der var sirligt håndskrevne, blev anvendt på tekstilskoler flere steder i landet.

Efter en kortvarig ansættelse som forretter hos firmaet Block & Andresen på Frederiksberg, fik Edmund Reindel i 1927 jobbet som driftsleder på Hørfabrikken i Tommerup Station..

Her var på det tidspunkt hverken spinderi eller væveri, men med baggrund i Edmund Reindels store ekspertise, indgik det i indehaverens planer, at den nye driftsleder skulle forestå etableringen af et væveri med både smalle og brede væve, damaskovenmaskiner og mønstre. Edmund Reindels ansættelses- og arbejdsvilkår på hørfabrikken i Tommerup Station udviklede sig imidlertid over årene utilfredsstillende for både ham selv og hans familie, og da han ved udgangen af 1932 blev afskediget, startede han sin egen virksomhed, som fik navnet Tommerup Væveri.

I 1930 havde familien Reindel købt hus i Tommerup. Her blev der nu i et tilhørende hønsehus opsat to smalle revolvervæve med overslag, skaftmaskine med midtecyindre og bortcyindre. Derved kunne man fremstille mønstre efter kundernes individuelle ønsker.

Senere udvidedes med Jacquardmaski-

ner, som rummer de hulkortmekanismer, der styrer vævemønstret.

Hermed var der skabt basis for opførelsen af en egentlig vævehal. Og den stod færdig i 1934.

Tommerup Væveri beskæftigede sig ikke med forarbejdning af hør, men var udelukkende baseret på vævning af færdige garner, som man købte fra danske og udenlandske udbydere.

I 1934 fordelte produktionen sig med hver en tredjedel til henholdsvis broderilærred, viskestykker og håndklæder samt duge.

De fleste mønstre havde Reindel efter sine mange år i faget selv, og skitser til nye kom til ved reklametegner Knud Hansens hånd.

Disse skitser tilrettede Otto eller Edmund Reindel til det teknisk mulige og udprintede efterfølgende de tilsvarende hulkort.

I 1937 blev virksomheden omdannet til et aktieselskab med Edmund Reindel som hovedaktionær.

Med 2. Verdenskrig og de følgende handelsmæssige restriktioner blev der yderligere sat skub i dansk hørindustri.

På Tommerup Væveri medførte udviklingen, at der måtte opføres endnu to vævehaller. Der blev endvidere bygget to funktionærboliger og et motorhus.

Virksomheden blev derved selvforsy-

nende med den elektricitet, der foruden maskinkraft skaffede lys og varme i alle bygningerne.

Alle i branchen troede nu på, at opsvinget var kommet for at blive, men sådan skulle det ikke gå.

Da importrestriktionerne for tekstiler blev ophævet i 1954, skærpedes konkurrencen betydeligt. En af de største konkurrenter sænkede priserne til det halve af normen og havde endda råd til at strække kreditten, indtil forhandleren havde solgt varen.

Det kunne man ikke hamle op med på Tommerup Væveri, som følgelig måtte træde i likvidation i 1956.

På væveriet rådede man da over 32 væve og beskæftigede 60 medarbejdere.

Bygningerne blev solgt til Dæmpa A/S, og virksomheden blev i reduceret form flyttet til Koelbjerg i Vissenbjerg Kommune. Her fortsatte produktionen indtil 1972.

Edmund Reindel døde i 1974, men allerede i 1962 havde sønnen Kurt Reindel overtaget ledelsen af virksomheden.

Da idéen om at skabe et Hørvævsmuseum opstod i begyndelsen af 1990'erne, kom Kurt Reindel ind i billedet.

I dag er maskinerne fra familien Reindels væveri at finde som de væsentligste tekniske elementer på det hørvævsmuseum, der i 1994 blev skabt på Krengerup.

Tommerup Efterskole

Efterskolen på Sortebrovej i Tommerup blev oprettet på samme indre mission-ske grundlag, som den tidligere Tommerup Højskole var båret af

Under Tommerup Højskoles repræsentantskabsmøde 4. oktober 1975 blev der fremsat forslag om at omdanne den da 69 år gamle højskole til en efterskole. Baggrunden herfor var, at elevtallet over en flerårig periode havde været markant faldende.

Men til trods herfor blev forslaget nedstemt.

Både 6. og 20. februar 1976 blev der afholdt repræsentantskabsmøder. Og da forslaget her igen blev fremført, blev det vedtaget. Endog næsten enstemmigt. Allerede 13. marts blev efterskolens første forstanderpar ansat.

Man valgte Kirsten og Svend Stidsen, som indtil da havde virket som lærere ved Haslev udvidede Højskole.

Ifølge de vedtægter, man udarbejdede ved skolens start, defineredes dens formål

“at drive efterskole på den danske folkekirkes grund og i tilslutning til Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark”

Flere af Tommerup Højskoles ansatte fortsatte på efterskolen, hvor det første elevhold startede 14. august 1976.

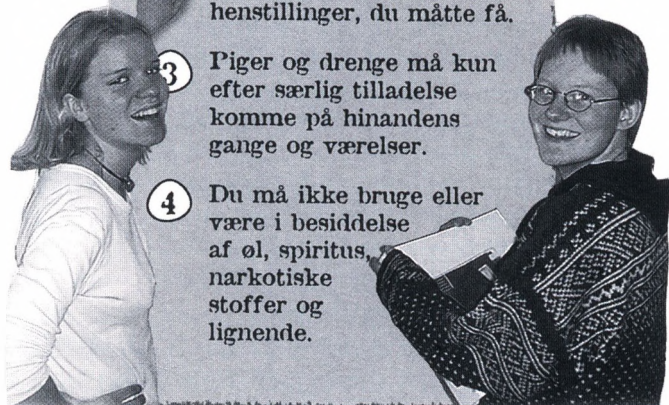
Skolen blev oprettet for elever på 8., 9. og 10. klassetrin.

I de forløbne år har skolen gennemgået flere udvidelser i form af enten om- eller tilbygninger.

Husorden

- 1 Vi forventer, at du vil medvirke til, at alle kan føle sig trygge på skolen.
- 2 Vi forlanger, at du følger timerne og retter dig efter skolens regler og de henstillinger, du måtte få.
- 3 Piger og drenge må kun efter særlig tilladelse komme på hinandens gange og værelser.
- 4 Du må ikke bruge eller være i besiddelse af øl, spiritus, narkotiske stoffer og lignende.

18. december 1999 blev en ny idrætshal kombineret med et stort og tidssvarende musiklokale taget i brug.

Og i 2001 blev skolens kontorfaciliteter væsentligt forbedret, da den tidligere forstanderlejlighed blev indrettet til dette formål.

I forbindelse med repræsentantskabsmøder i 1986 blev det besluttet at medtage KFUM og KFUK i Danmark i skolens vedtægter.

Skolens formål blev herefter defineret

“at drive efterskole på den danske folkekirkens grund og i tilslutning til Kirke­lig Forening for den Indre Mission i Danmark og KFUM & KFUK i Danmark”

Ved skoleårets afslutning i foråret 1993 forlod forstanderparret Stidsen efterskolen. Lene Bredtoft og Hans Ulrik Gräs blev ansat og tiltrådte som nyt forstanderpar 1. august 1993.

I 1995 udarbejdedes en ny undervisningsplan, hvori der blandt andet står

“vi vil møde eleverne med evangeliet om Jesus Kristus, som det forkyndes i den danske folkekirke.

Vi vil arbejde for en forståelse af, hvad det vil sige at være dansk.

Vi vil udruste eleverne bedst muligt til mødet med fremtiden.

Vi lægger vægt på solidt arbejde og dygtiggørelse i alle fag”

Om tilhørsforholdet til Indre Mission og KFUM og KFUK hed det nu

“Vi tilstræber en fornuftig vekselvirkning med dette bagland - til gensidig glæde og gavn”

Siden sidst i 1980-erne har skolen udelukkende haft elever på 9. og 10. klassetrin.

Med skolens status som efterskole er den i henhold til gældende lov en kostskole.

I skoleåret 2003-2004 er der 103 elever på Tommerup Efterskole.

Befolkningstallet gennem tiderne

De tilgængelige folketællingslister er et blandt mange uvurderlige kildematerialer for de, der interesserer sig for fortiden. Og listerne for Tommerup Sogn er i den forbindelse ingen undtagelse

Den Tume, som vi tror tidligt i historien valgte at bosætte sig ude vestpå i forhold til fællesskabet i Brylleområdet og dermed skabte grundlaget for Tommerups tilblivelse skulle bare vide.

Vide, hvad hans beslutning og initiativ siden førte med sig.

At også hans efterkommere har været flittige folk bevidnes blandt andet af de tilgængelige folketællingslister.

Tallene fra januar 2003 viser, at der da boede 2.069 sjæle i det nuværende Tommerup Sogn.

Til sammenligning tjener de tilsvarende folketal for Brylle, Verninge og ikke mindst Broholm Sogn, idet sidstnævnte blev udskilt fra Tommerup Sogn så sent som 1. oktober 1979.

De respektive folketal var i 2003 for Brylle Sogn 1.663, for Verninge Sogn 1.748 og for Broholm Sogn 2.325.

I 1976 - altså før delingen af det oprindelige Tommerup Sogn - var dets folketal 3.287.

Ved næste tælling, som er fra 1980, huser det udskilte Broholm Sogn 1.972 sjæle, mens der i det reducerede Tommerup Sogn da bor 1.530.

Befolkningstilvæksten var gennem hele 1900-tallet relativt beskedent.

I 1901 var folketallene for Brylle, Tommerup og Verninge Sogne nemlig henholdsvis 1.142, 1.575 og 1.489.

Et tilbageblik i tiden giver et godt billede af sognets befolkningsmæssige udvikling og vækst.

Pesten kaldet "den sorte død" hærgede voldsomt i tiden omkring 1350, hvor man mener, at den frygtede sygdom kan

have medført døden for op mod en trediedel af Danmarks befolkning.

Det siges endog, at kun to familier i Tommerup Sogn kom gennem denne tid med livet i behold.

Frem til 1660 steg sognets indbyggertal til 114.

I 1787 var det 633, mens der i 1801 boede 819 personer her.

I 1834 havde man med et indbyggertal på 1.124 rundet de første 1.000.

I 1901 er der registreret 1.575 beboere af Tommerup Sogn, hvilket svarer til knap en fordobling over 100 år.

Den næste fordobling nåede sognet allerede i 1965, hvor folketallet var 3.165.

Over de efterfølgende 38 år er tallet for Broholm og Tommerup Sogne sammenlagt steget til 4.394 svarende til en stigning på blot 39 procent.

Folketællingen i 1840 giver et enestående billede af tidens lokalsamfund, idet man herfra ud over selve befolkningstallet også finder antallet af bosteder og befolkningens beskæftigelsesområder medtaget.

Opgørelsen omfatter Tommerup, Toftearken, Grambo, Kivsmose, Femtning, Maen, Holmehave, Nappemarken, Nørremarken og Avlkær.

H'er fandtes i alt 27 gårde, 14 boelsteder, 19 huse, hvor ejeren levede af jordlod- den og 98 huse, hvortil der måske nok hørte lidt jord, men hvor ejeren fik sit udkomme på anden vis.

Husene var fordelt med 59 i Tommerup, to i Stenbjerg, fire på Toftemarken, et i Grambo, fem i Kivsmose, 13 i Femtning, syv i Møen, fire i Holmehave, syv på Nappemarken, 13 på Nørremarken og to i Avlkær.

Som eksempler på borgernes beskæftigelse kan nævnes, at der i Femtnings 13 huse boede 16 familier med tilsammen 22 børn. En familie levede af jordlod- den. Der var to skræddere, to snørema- gere, to slagtere, en væver, en tømrer, en rokkedrejer, to daglejere og fire almisse- lemmer.

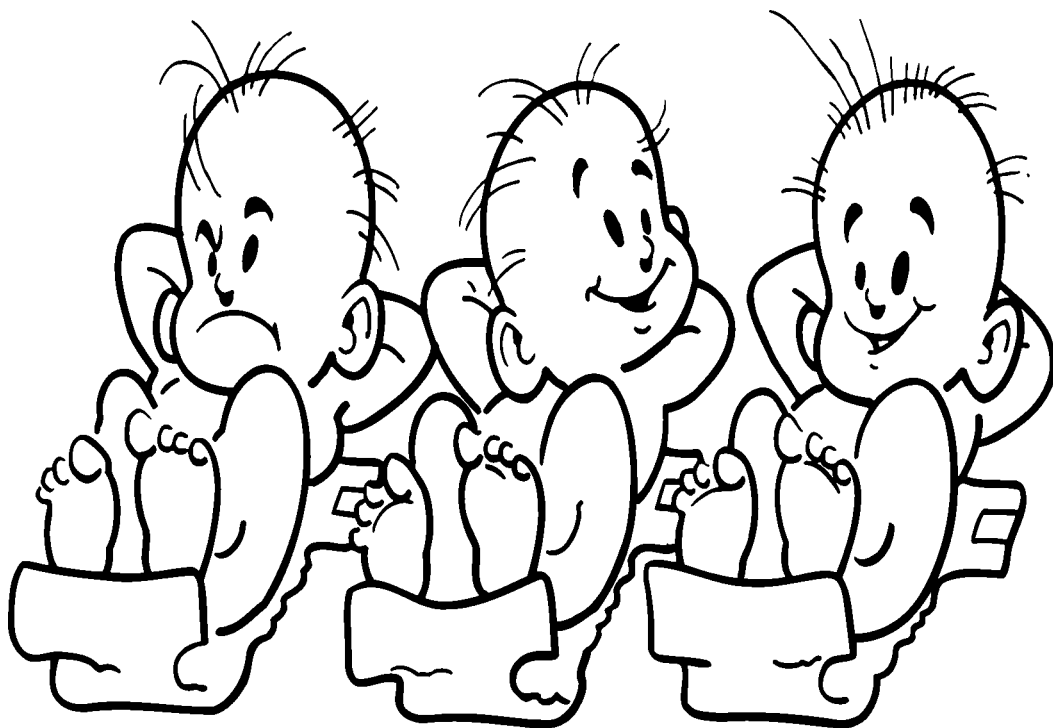
På Toftemarken fandt man to gårde, fire boelsteder og fire huse.

I de fire huse boede henholdsvis en væ- ver, en hjulmand, en træskomand og en tømrer.

Ud over de h'er nævnte håndværk fandt man bosiddende andre steder i sognet smede, murere, malere, bødkere, sadel- magere, farvere, skomagere, piskemage- re, kurvemagere, børstenbindere, spiger, en jordemoder samt et antal kvinder - ugifte eller enker - som ernærede sig ved håndarbejde af forskellig art.

De mangeartede håndværk, der h'er ses repræsenteret, vidner om et i høj grad selvhjulpent lokalsamfund, hvor man var i stand til at klare de fleste af dagligda- gens mest påtrængende behov.

Med datidens begrænsede mobilitet var det naturligvis ikke blot en fordel, men en direkte nødvendighed, hvis samfundet skulle kunne fungere på rimelig vis.

Et lokalpolitisk tilbageblik

Politik og ikke mindst den skiftende tilslutning til de politiske partier afspejler som en selvstændig del af historien et tidsbillede af samfundet

Siden 1917 har ni forskellige politiske partier og lokale lister været repræsenteret i Tommerup Kommunes sogneråd eller kommunalbestyrelse.

Mandatfordelingen efter hvert kommunalvalg afspejler tidens skiftende tendenser og bidrager derved til udformningen af historien.

Fire partier - Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstre - har gennem årene domineret den kommunale ledelse i Tommerup med Socialdemokratiet og Venstre som de absolut største bidragsydere. I perioden fra 1917 til 1925 var der ni medlemmer i sognerådet. Fra 1925 til 1966, hvor Tommerup Kommune blev lagt sammen med nabokommunerne Brylle og Veminge, var tallet 11.

Fra 1966 til 1974 havde 13 folkevalgte sæde i kommunalbestyrelsen, og siden 1974 har medlemstallet været 15.

I udviklingsmæssig henseende fremstår Socialdemokratiet mest markant.

Fra i valgperioden 1917-21 blot at være repræsenteret med et enkelt medlem er tilslutningen over årene øget, så det efter de sidste to valg med otte repræsentanter har det absolutte flertal i kommunalbestyrelsen.

Venstre har gennem hele perioden fra 1917 stabilt haft fire til seks mandater. I 1917 seks, og efter valget i 2001 fem. Men henset forøgelsen af det samlede medlemstal i den kommunale ledelse fra ni til 15 betyder det en procentuel tilbagegang.

Samme billede tegner sig for både Det Radikale Venstre og for Det Konservative Folkeparti. Førstnævnte har haft en eller to repræsentanter og siden 1990 slet ingen.

Tommerup Sogneråd 1937-43

Stående fra venstre: Fritz Fritzen, Hans Nielsen, Rasmus Høgedal, Jens Christensen og Linar Rasmussen

Forrest fra venstre: Hans Jørgensen, Carl Andersen, A. J. Andersen, Peder Pedersen og Carsten Neumark

NB! Sognerådsmedlem Carl Borg er ikke med på billedet

Det Konservative Folkeparti enten to eller som nu blot en.

Fremskridtspartiet var repræsenteret i fem valgperioder fra 1974 til 1994, og Socialistisk Folkeparti har haft et enkelt sæde siden 1986.

I perioden 1982-86 havde både en borgerliste og en tværpolitisk liste hver en plads i kommunalbestyrelsen.

Fra 1937 til 1943 opnåede Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti valg til sognerådet i Tommerup Kommune. Siden 1917 har Venstre i Tommerup beklædt sognerådsformands- eller borgmesterposten over 14 valgperioder.

Socialdemokratiet gennem fire og Det Konservative Folkeparti over tre.

Venstres Anders J. Andersen var sognerådsformand uafbrudt fra 1917 til 1946 og kom derved i sjælden grad til at præge udviklingen i kommunen.

Ved Folketingsvalget i 1943 stemte 431

Tommerupborgere på Socialdemokratiet, 169 på Det Radikale Venstre, 179 på Det Konservative Folkeparti, 432 på Venstre, 16 på Danmarks Retsforbund, 30 på Bondepartiet, 78 på Danmarks National-socialistiske Arbejderparti og 28 på Dansk Samling.

Ved kommunalvalget i Tommerup Kommune i 2001 udnyttede 5.100 af de i alt 5.772 stemmeberettigede borgere deres grundlovssikrede ret til at øve indflydelse på kommunens drift.

Valget gav plads til fire partier i kommunalbestyrelsen.

Socialdemokratiet fik med 2.378 stemmer otte mandater. 1.818 stemte på Venstre, som derved blev repræsenteret med fem.

Socialistisk Folkeparti og Det Konservative Folkeparti fik henholdsvis 444 og 315 stemmer og dermed hver et mandat i kommunalbestyrelsen.

Idrætslivet

Tidligere tiders omfattende pige- og karlehold på landet skabte basis for et rigt foreningsliv, der også satte sit præg i sportens verden

I starten af 1860-erne blev de første danske skytteforeninger oprettet efter engelsk forbillede. Men først efter krigen i 1864 kom der for alvor gang i skyttesagen herhjemme.

Foreningernes formål var

“gennem skydeøvelser og eksercits dels at styrke nationalfølelsen, dels at udvikle landets ungdom til at værge fædrelandet, når det behøvedes”

Odense Amts Skytteforening blev stiftet i 1866, men forinden var der oprettet en lokalforening i Tommerup.

I 1866 var Tommerupforeningen vært for den første amtspræmieskydning med efterfølgende fest.

Skydekonkurrencen blev afviklet ved den nyoprettede Tommerup Station med deltagelse af 1.293 skytter.

Til festen kom der endnu flere. Endda så mange, at der fra Odense måtte sættes ekstra tog ind.

Den store opbakning om sagen skyldtes utvivlsomt tabet af Sønderjylland i 1864.

I Tommerup var foreningen aktiv i henved 100 år. Tilslutningen var over perioden svingende, men efter Anden Verdenskrig blev der fornyet interesse for skyttesagen.

På Vestergårds mark blev der nu anlagt en skydebane, hvor der i de følgende år blev afholdt mange øvelses- og kap-skydninger.

Siden svandt interessen, og foreningen blev opløst midt i 1960-erne.

Tidligt i skytteforeningens historie var den militære eksercits blevet erstattet af

gymnastik.

Øvelserne gennemførtes dels udendørs, dels i tomme lader i sognets gårde. Salen ved Knarreborg Gæstgivergård har nok også været anvendt.

Da Tommerup Forsamlingshus blev opført i 1907, samledes gymnastikken her, idet såvel skolen som sognets ungdom benyttede salen hertil.

Huset var indrettet med ribber, og andre gymnastikredskaber var anskaffet.

Da den nye skole i Tommerup blev taget i brug i 1928, flyttede den frivillige gymnastik og træning hertil.

Den årlige gymnastikopvisning foregik dog fortsat i byens forsamlingshus.

Da samarbejdet på landsplan mellem skytter og gymnaster ophørte i 1929, stiftedes Tommerup Bys Gymnastikforening som selvstændig forening.

Foreningen fik stor social betydning for sognets ungdom.

Ved forårsopvisningerne i forsamlingshuset deltog op til otte hold.

Årets højdepunkt var hovedkredsens store opvisning i Frøbjerghallen, og mange lokale deltog i gymnastikstævner i amtsregi og i landsstævner.

Sidst i 1930-erne kom håndboldsporten til. Fra starten blev der spillet på en simpel græsmark hos Laurits Fuglgård.

Men da sportspladsen ved præstegårdshaven blev indviet i 1943, fik idrætten væsentligt bedre vilkår.

Der var på den tid så mange unge på landet, at Tommerup havde op til fire karlehold og tre pighold med i 5. Hovedkreds' håndboldturneringer.

Fri idræt kom på programmet omkring 1950.

Der blev anlagt springgrav og løbebane på sportspladsen, og hermed blev der mulighed for at erhverve det eftertragtede idrætsmærke.

Tommerupgymnaster fra april 1893

Badminton kom også på foreningens program, men denne sport opnåede kun beskedent tilslutning. På det kulturelle område stod foreningen ofte som medarrangør af oplæsnings- og foredragsaftener. Der blev spillet diletant, og omkring november flyttedag blev der arrangeret velkomstfest for de piger og karle, som var kommet i ny plads på egnen. Ved store sommerstævner på sportspladsen blev de traditionelle sportsskampe ofte suppleret med mere showprægede tiltag. Det kunne eksempelvis være en fodboldkamp mellem husmødre og byens handlende. Eller en rideopvisning. Gennem en periode havde foreningen nære venskabsforbindelser med Frederiksstad i Sydslesvig.

Kontakten medførte gensidige besøg med aftenfest, indkvartering hos private og diverse sportsskampe dagen derpå. I trit med, at antallet af unge på landet svandt, ændredes foreningslivets vilkår generelt.

Samtidigt blev der flere steder opført idrætshaller. Håndboldspillet blev en indendørs sport.

15. december 1969 blev Tommerup Bys Gymnastikforening lagt sammen med gymnastikforeningen i Tommerup Station. De fleste af foreningens håndboldspillere meldte sig ind i Verringe Håndboldklub.

Tommerup Vandmølle

*Hvor der er vand, er der basis for liv.
Og er man så heldig, at vandet er eller
kan bringes i fart, er mulighederne eks-
tra store*

Ved udskiftningen i 1778 blev matrikel 17b og englod 76 tildelt Møllegård, som lå og fortsat ligger et par hundrede meter nordvest for Smedegydens udmunding i amtsvejen, der går gennem Tommerup. 2. december 1802 tinglystes et skøde på Møllegården i forbindelse med Rasmus Larsens overdragelse af gården til sønnen Niels Rasmussen.

I vandskellet omkring gården Store Tøbo godt et par kilometer nord for Møllegård fødes en bæk, der via passage af den senere anlagte hovedbane løber gennem Rævedam og fortsætter stik syd mod Tommerup.

Herfra har bækken nået den noget større Holmehave Bæk.

Det vides ikke, om der allerede i 1802 har været en mindre mølle ved bækken, men i 1814 fik Niels Rasmussen efter ansøgning bevilling til at anlægge en vandmølle med grubbe og pillekværn på stedet.

Allerede da er mølledammen efter al sandsynlighed anlagt for at fremskaffe det nødvendige vandtryk.

Muligvis på grund af en periode med utilstrækkelig vandtilførsel fik Niels Rasmussen i 1828 tilladelse til at opføre en vejrmølle med gryn- og melkværn. Bevillingen var dog betinget af, at han nedlagde vandmøllen.

I 1833 fik han tilladelse til igen at benytte vandmøllen.

Samme år blev vandmøllen og vejrmøllen og den parcel af Møllegård, hvor de begge er opført, afhændet til møller Knud Nielsen for 600 rigsdaler sølv.

Tommerup Vandmølle ved begyndelsen af 1900-tallet

Ved folketællingen i 1834 anførtes Knud Nielsen, som da er 26 år gammel, som møller. Fire medarbejdere var på det tidspunkt beskæftiget på stedet. Over de følgende 35 år blev Tommerup Vandmølle handlet flere gange, og i 1870 blev møller Hans Heinrich Posselt, der kom fra Dons Mølle ved Kolding, ny ejer. Det store stuehus blev bygget i 1888, og i 1892 opførtes en dampmølle. Møller Posselts søn Henrik Posselt drev mølleriet indtil 1916, hvor det blev bortforpagtet. En tvillingebroder til Henrik Posselt startede Knarreborg Trælast på Skolevej. Mod slutningen af 1800-tallet og frem til årene omkring 1920 var op mod 20 mand beskæftiget ved Tommerup Vandmølle, der da omfattede både mølleri, bageri og transport. Men fra 1922 blev vilkårene så vanskelige, at møllen i 1924 blev solgt på tvangsauktion for 24.000 kroner.

Køberen Hans Peter Julian Jensen indrettede samme år savværk i møllebygningens nederste etage, mens den resterende del blev udlejet. Savværket blev ved ejerens død i 1932 videreført af sønnen Aage Theodor Jensen. I 1948 nedbrændte savværket. Ved den efterfølgende genopbygning opstod det i en enkelt etage. Poul Drud Jensen overtog som tredje generation savværket i 1967. Han førte det videre indtil 1995, hvor det blev nedlagt. Nu fungerer stedet udelukkende som bolig, hvor der værnes om sporene efter næsten 200 års virke. Først vandmølle, siden dampmølle og sidst savmølle. Men i hver enkelt af stedets funktioner på bækkens og mølledammens betingelser.

Knarreborg Brugsforening

Knarreborg Brugsforening blev stiftet 10. februar 1896 på baggrund af et ønske om at etablere en brugsforening for Tommerup Sogn

I den ældste bevarede forhandlingsprotokol for Knarreborg Brugsforening kan man blandt andet læse følgende :

“Aar 1896 Mandagen den 10. Februar afholdtes et Møde på Salen ved Knarreborg for at oprette en Brugsforening for Tommerup Sogn.

Ved et forud afholdt Møde den 6. Januar samme aar blev nedsat et Udvalg til forberedelse af Sagen, der gav det Resultat, at 107 Medlemmer tegnede sig for et Beløb af 739 Kroner.

Ved Mødet i dag tegnede sig yderligere 4 medlemmer med 11 kroner.

Det vedtoges at leje Snedker J.C.Rasmussens Lejlighed ved Knarreborg Station fra Oktober Flyttedag 1896 til Oktober Flyttedag 1906 for en Aarlig Leje af 425 Kroner.

I den nuværende Restauration forpligter Snedker Rasmussen sig at bære Halvdelen af Omkostningerne ved Opstillingen af Butiksindretningen, om saadant gøres fornødent.

Det vedtoges at indmelde Brugsforeningen i De jydskes Brugsforeningers Fællesforening.

Formand og Uddeler stiller Kaution, hver af dem 3.000 Kroner.”

Til foreningens første bestyrelse valgte man syv mænd, og ved den efterfølgende konstituering blev Lars Henrik Hansen formand.

I dagene mellem 20. februar og 18. marts tegnede medlemmerne sig for de aktier, der var givet tilsagn om. 108 med-

lemmer var nu skrevet på listen, og aktiekapitalen beløb sig til 962 kroner.

I april måned 1896 antog bestyrelsen Morten A.Brunse som uddeler. Brunse var da uddeler i Brylle Brugsforening. Uddelerens ansættelseskontrakt indeholdt 18 punkter, hvoraf nogle vidner om en noget begrænset kompetance og derfor tilsvarende ringe handlefrihed. Blandt andet står der

“Han må ikke selv uden dertil af bestyrelsen modtaget bemyndigelse rekvirere varer til foreningen, hvortil forretningsføreren er eneberettiget”.

Forretningsføreren var som regel foreningens formand, så her var tale om en særegen desavouering af uddeleren, som var købmandsuddannet, mens “forretningsføreren” i princippet kunne være en Hr. “hvem som helst”.

Butiksljemålet startede som nævnt oktober 1896, og man mener, at selve åbningen fandt sted den 1. november.

Varesortimentet, der i begyndelsen var ret beskedent, blev efterhånden udvidet, og det nødvendige inventar blev anskaffet i trit hermed.

I 1904 købte man af De Danske Statsbaner en parcel umiddelbart vest for banen med henblik på at bygge her, men det etablerede lejemål, der efter aftalen udløb i 1906, blev forlænget med fem år. I 1911 blev lejeaftalen yderligere forlænget 10 år med aftale om en årlig husleje på 760 kroner.

Ved denne aftales udløb i 1921 blev huslejen 2.000. Året efter blev den dog nedsat til 1.800 kroner.

To år senere, altså i 1924, købte foreningen sammen med købmand Hansen Fyns Andels Foderstofforretnings pak-

Interiørbillede fra brugsen fra omkring 1920

hus ved Knarreborg Station for 3.600 kroner. På den tid udgjorde grovvarerne en væsentlig del af brugsens omsætning. I 1930 erhvervedes den hidtil lejede ejendom, og hermed bliver udlejer-lejerforholdet byttet rundt.

Gæstgivergårdens afholdsrestaurant fortsatte på de nye vilkår indtil 1939.

Der blev købt mere jord, og i 1940 gennemførtes en ombygning.

I 1954 indrettedes butikken med henblik på delvis selvbetjening. Butiksarealet var nu på 90 kvadratmeter.

I 1960 erstattedes den gamle lagerbygning af et nyt foderstoflager, som imidlertid allerede i 1967 med overgangen til total selvbetjening blev inddraget i butiksarealet.

Landbrugene fik nu leveret foderstofferne direkte fra de specialiserede forretninger eller møllerier, og i brugsen havde man derfor ikke behov for en større grovvarerafdeling.

Efter endnu en ombygning nåede butiksarealet i 1974 op på 1.000 kvadratmeter. En slagterafdeling kom til.

Og efter nedrivning af den oprindelige bygning blev der både skabt bedre par-

keringsforhold og plads til et OK-benzinanlæg.

I 1999 foretog man den sidste væsentlige bygningsmæssige ændring, idet man ved at endevende hele butikken skabte mere kundesvenlige adgangsforhold til forretningen fra det dominerende parkeringsområde.

I brugsens indtil nu 107 år lange levetid har otte uddelere haft deres virke her.

I særlig grad har familien Stroger sat sit præg på forretningens udvikling starten med Jens Richard Strogers tiltræden i 1932. Ved hans død i sommeren 1963 overtog hans hustru ledelsen indtil november samme år, hvor sønnen Knud Stroger blev antaget som uddeler.

Siden 1996 har tredje generation båret uddelerskasketten, idet Knud Strogers datter Jette Stroger da tog over.

Knarreborg Brugsforening fremtræder i dag som en stor og tidssvarende dagligvareforretning med status som Super Brugs under Fællesforeningen af Danske Brugsforeninger, FDB.

Men fortsat selvstændig og ejet af foreningens henvend 1.400 medlemmer.

Fra smedie til maskinfabrik

Over et tidsmæssigt spænd på 110 år - fra 1886 til 1996 - dannede adressen Sortebrovej 26 rammen om aktiviteter af forskellig smedemæssig art

I året 1886 erhvervede Rasmus Nielsen, som var smedesvend, en grund på Sortebrovej. Nu nr. 26.

Her opførte han et smedeværksted, en værelsesbygning og en bolig - nu nr. 28 - hvor han flyttede ind med sin hustru Gertrud Hansen.

Rasmus Nielsen havde tidligere været svend hos Tallerupsmeden, smedemester Hans Petersen.

Her havde han også mødt sin kommende hustru, som var mesterens datter.

Tallerupsmeden, der var både dygtig og alsidig inden for sit fag, havde takket være sit ry opbygget en stor og solid kundekreds, som ikke bare omfattede egnens større gårde, men enhver, som havde behov inden for hans fagområde. Med basen på Sortebrovej fik den nye-tablerede Rasmus Nielsen også snart sin egen betydelige kundekreds i området. I virksomheden blev den første lærling snart antaget, og familien forøgedes over årene med fem børn. Fire drenge og en pige.

De tre ældste drenge uddannede sig til ingeniører og fik som sådan ansættelse udenbys.

Den yngste søn - Victor Marius Hededam - blev hjemme og overtog i 1925 smedeværkstedet, der nu fik firmabetegnelsen "Knarreborg Smede- og Maskinværksted".

Kundekredsen omfattede nu foruden egnens gårde også de nye lokale virksomheder, der opstod som følge af den generelle industrialisering i samfundet.

Efter Anden Verdenskrig skiftede virksomheden karakter, idet opgaverne som

underleverandør hastigt tog over på bekostning af de mere traditionelle smede-arbejder.

Virksomheden tog derfor endnu engang navneforandring og hed nu blot "Knarreborg Maskinværksted".

Opgaverne blev både større og flere, og der snart behov for mere plads, hvorfor der i 1951 blev bygget til.

Efter endnu en udvidelse, der også omfattede nye og større maskiner var det rådige areal i 1956 udnyttet fuldt ud.

På grund af yderligere udvidelsesbehov købte virksomhedens ejer i 1961 et stykke jord syd for huset og den eksisterende fabrik.

Der blev etableret indkørsel fra Sortebrovej til det nye areal.

Efter et nødvendigt planeringsarbejde opførtes her en 300 kvadratmeter stor fabriksbygning, der ligeledes rummede værkførerkontor og diverse servicefaciliteter for virksomhedens medarbejdere.

Den gamle fabrik og den nye bygning blev forenet med en overdækket gang.

I de følgende år voksede virksomhedens maskinpark betydeligt i trit med, at større emner dukkede op på ordrelisterne.

I 1965 døde Victor Hededam, hvorefter virksomheden blev overtaget af Hededams datter Anne Marie, som var gift med ingeniør Frantz Jakob Hovmand Larsen.

Ægteparret drev virksomheden videre under navnet "Maskinfabrikken Knarreborg A/S".

I 1966 blev fabrikken endnu engang udvidet. Nu med en hal på 700 kvadratmeter.

Med udvidelsen fulgte naturligvis også en tilsvarende forøgelse af maskinparken. Men der var fortsat udelukkende tale om underleverandørarbejder uden nogen form for egenproduktion.

Fra smedjens start på Sortebovej

Opgaverne var mange og alsidige spændende fra legeredskaber til skibsskorstene, cementmaskiner, vandreriste til kedler, dele til hydrauliske enheder, kornrenseudstyr, betonmaskiner og meget andet.

Efter en brand i 1979 blev den sydlige del af fabrikken erstattet af en ny hal med et komplet udstyr til fabrikation af de mange emner, som virksomheden var kendt for inden for jernindustrien.

Arbejdsstyrken på fabrikken svingende i disse år mellem 18 og 28.

Da Hovmand Larsen i 1986 fyldte 67 år, besluttede man i bestyrelsen at afhænde virksomheden, mens den var i fremgang. Firmaet blev da overtaget af to ingeniører, som under virksomhedsnavnet "MB Engineering Aps" drev fabrikken med hovedvægt på fremstilling af pakkemaskiner.

Efter seks år indstilledes denne produktion imidlertid, og efter skiftende ejerskaber overtog direktør Jørgen Hansen, Tommerup Trælathandel bygningerne. Det oprindelige smedeværksted fra 1986 blev i 1997 ombygget til boligformål og rummer i dag to gode lejligheder.

Schärfes begravelsesforretning

I 1909 startede Anton Fredriksen Schärfe en snedkerivirksomhed i Tommerup. I 1910 en begravelsesforretning. Virksomhederne er nu delt, men begge er fortsat i samme families eje med Jeanette Schärfe og brødrene John og Kent som fjerde generation.

Familien Schärfe stammer fra Tyskland. Jeanette Schärfe's tipoldefar på fædrene side hed Heinrich Vilhelm Frederich Schärfe.

Han var slagter af profession. Det er uklart, hvor i Tyskland han havde sine rødder. Men man ved, at han deserterede fra den prøjsiske hær i forbindelse med krigen i 1864 med Danmark som mål for sin flugt.

Han slog sig ned i Morud, og hans navnes første gang i kirkebogen i Langesø. I Morud giftede han sig med Marie Hansen, som fødte ham fem børn. Et af disse børn - Anton Fredriksen Schärfe - fødtes i Morud 16. marts 1882.

Anton blev snedker, og efter endt uddannelse drog han på valsen i Tyskland. I 1909 vendte han hjem til Fyn, hvor han købte hus i Tommerup.

Samme år startede han sammen med sin hustru Henriette et snedkeri på Kirkebjerg.

Året efter etablerede han i tillæg til snedkerivirksomheden en begravelsesforretning. En fagmæssig kombination, der længe havde været udbredt.

Allerede i 1912 døde hustruen Henriette. Anton stod da alene med syv børn, hvoraf den yngste blot var tre måneder gammel.

Et par år senere giftede Anton sig med Maren Oline Rasmine Rasmussen, som var lærerinde i sognet.

Ved begravelserne, der dengang altid fo-

regik fra den afdødes hjem, anvendte han fra starten en hestetrukket vogn.

Anton havde imidlertid ingen heste selv, så dem stillede egnens bønder til rådighed. På den tid var en begravelse som regel også et helt sogneanliggende, så den ordning har sandsynligvis været almindeligt udbredt.

Omkring 1930 anskaffede Anton Schärfe sin første bil, der tjente begge forretninger og også blev benyttet til private udflugter.

Anton Schärfe drev sine virksomheder helt frem til sin død i 1939. Forinden havde han dog optaget Adolf, som var den næst yngste i børneflokkene, i forretningerne.

Det faldt herefter i Adolf's og hustruen Astrid's lod at videreføre driften, og det gjorde de i årene frem til 1967.

Adolf var først og fremmest snedkermeister, og som sådan insisterede han da også på at ville huskes.

Gennem årene blev snedkerivirksomheden på Kirkebjerg udbygget flere gange. Produktionen gjaldt ikke blot ligkister til den anden gren af virksomheden, men i 1950'erne i større og større udstrækning også forskellige finearbejder.

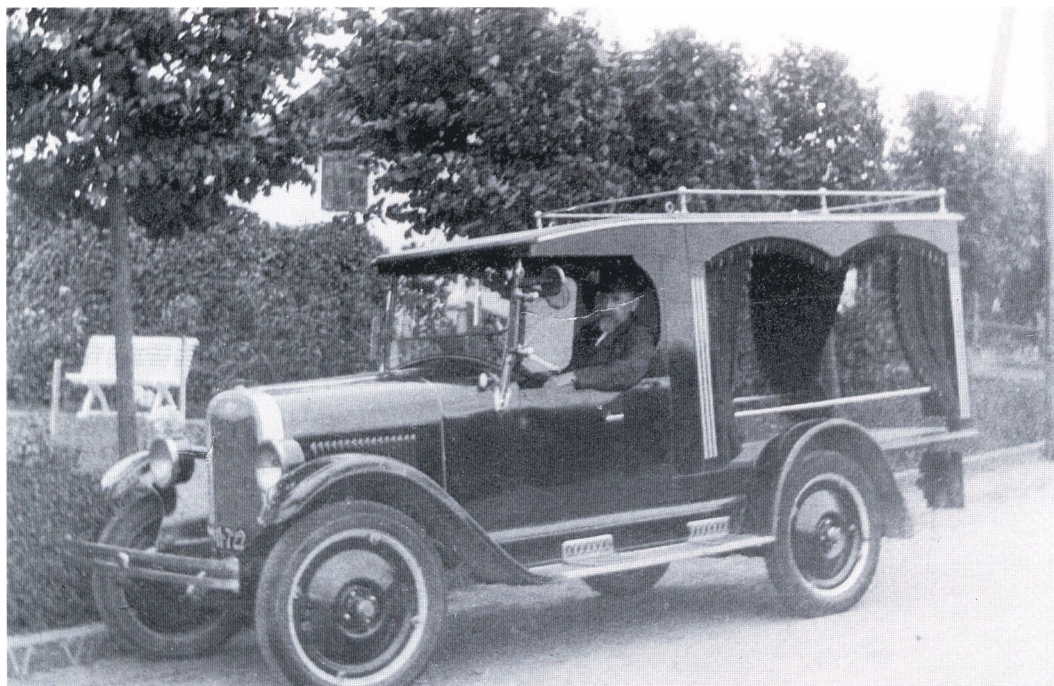
Snedkeriafdelingen fik på et tidspunkt firmanavnet "Fyns Limcentral". Siden blev det til "Schärfe's Finercentral".

Væg- og loftpaneler udgjorde snart den væsentligste del af produktionen.

Blandt de huse, der på den tid er bygget på egnen, findes der sandsynligvis endnu mange, som har Schärfe's paneler som loft- eller vægbeklædning.

Der blev i disse år produceret finer til mange håndværkere og bygmestre, som ikke selv rådede over en tilstrækkelig kapacitet til dette speciale.

Adolf Schärfe døde i 1967, kun 57 år gammel, hvorefter sønnen Kurt Schärfe

Anton Schärfe i firmaets første bil

overtog virksomhederne.

Med byggekrisen, der fulgte i kølvandet på oliekrisen først i 1970'erne, blev det svære tider for snedkeridelen.

Odense Tømmergård blev derfor nødtvunget medspiller i en kort periode.

Produktionsbygningerne på Kirkebjerg blev afstået, og i 1974 startede Kurt Schärfe "Snedkeriet TK" i lejede lokaler i Allested. Her blev der udelukkende produceret ligkister.

Året efter etableres en kistefabrik på adressen Højeløkkevej 18 i Tommerup, og her fortsatte produktionen helt frem til år 2000.

Kurt Schärfe rantes imidlertid af sygdom, hvorfor datteren Jeanette Schärfe i 1991 som fjerde generation overtog begravelsesforretningen.

I løbet af 1998 måtte Kurt Schärfe helt opgive sin aktive medvirken i den daglige drift.

I årene fra 1991 bistod Jeanettes mand Ulrik Boe Nielsen sin svigerfar i både administrativt og praktisk arbejde.

Og med Kurt Schärfe's stadigt vigende helbred i løbet af 1998 besluttede Ulrik og Jeanettes brødre John og Kent at overtage og videreføre kistefabrikken. Samme år købte de Fredensborg Kistefabrik, men samlede hurtigt hele produktionen på Højeløkkevej i Tommerup. Her blev pladsen imidlertid hurtigt for trang, og da der to år senere viste sig en mulighed for at overtage en tidligere møbelfabrik på Krengerupvej i Glamsbjerg, flyttedes virksomheden dertil.

Her, hvor Ulrik Boe Nielsen nu varetager den daglige ledelse, er der i dag 10 medarbejdere, som årligt fremstiller 10.000 ligkister.

Kurt Schärfe døde i december 2000. John Schärfe driver i dag sin egen begravelsesforretning i Roskilde og ejer sammen med sin bror Kent og sin svoger Ulrik kistefabrikken i Glamsbjerg, mens Jeanette Schärfe viderefører de stolte familietraditioner i begravelsesforretningen i Tommerup.

Storms murerforretning

Murerfaget er nok det eneste håndværk, hvis grundprincipper trods den generelle tekniske udvikling over alt i samfundet er forblevet uændret gennem tiderne. Og Stormslægten har foreløbig været med i 130 år

Murermester Hans Storm, som nu driver og leder Murerforretningen Hans Storm A/S, er fjerde generation i virksomheden.

Hans oldefar, der hed Rasmus Storm, startede i 1873 med base i Hjelmerup, hvor familien havde et mindre landbrug. Trods datidens besværlige og tidskrævende befordringsvilkår udførte Rasmus Storm murerarbejder vidt omkring. Den tids byggeri var mindre varieret, hvilket blandt andet indebar, at han i sin prissætning kalkulerede efter fire opgavekategorier, der alle havde basis i antallet af de forbrugte sten.

Prisen for opførelsen af en stald, en lade, et ordinært hus eller et mere fornemt hus blev således den enkelte kategoris grundtakst ganget med det benyttede antal mursten.

I Tommerup findes den dag i dag flere huse, som er bygget af Rasmus Storm. Som anden generation kom Rasmus Storms søn Hans ind i billedet. Han lærte faget af sin far, men virkede siden udensogns, først i Esbjerg, siden i København.

I 1911 vendte han tilbage til Tommerup, hvor han på Skolevej opførte det hus, der blev familiens hjem.

De første år her arbejdede han for sin far, men i 1913 startede han sin egen virksomhed.

De oprindelige roller blev efter nogen tid byttet om, således at Rasmus Storm til sidst arbejdede for sin søn.

Rasmus Storm var aktiv med murerske-

en, lige til han rundede de 80 år.

Genopførelsen af den nedbrændte præstegård i Verninge blev en af Hans Storms første større opgaver.

Siden fulgte blandt mange andre Tommerup Alderdomshjem.

Gennem kriseperioderne i samfundet blev det trods lang tids prismæssig tilbageholdenhed nødvendigt at gå endnu længere ned for at være med i konkurrencen.

Eksempelvis var opgaven vedrørende alderdomshjemmet kalkuleret til 5.578 kroner, men blev tilbudt for bare 3.900 kroner.

For god ordens skyld skal det bemærkes, at kommunen selv leverede mursten og tagsten.

Under opholdet i København havde Hans Storm blandt andet lært at bygge industriskorstene. Det blev nu i flere år et af firmaets specialer, der førte til opgaver over alt i landet.

Lokalt byggede han i 1939 skorstenen på Lilleskov Teglværk til en pris af 1.178,44 kroner.

I 1938 anskaffede Hans Storm sin første blandemaskine. Nyerhvervelsen udgjorde den eneste form for mekanisering gennem de mange år.

I 1947 blev sønnerne Verner og Ejner Storm optaget i virksomheden, der da og indtil Hans Storm døde i 1959 fik firma-navnet "Hans Storm og Sønner".

Efter 1959 og indtil 1972 var navnet "Brd. Storm". Med overgangen til selskabsform i 1972 blev et Aps tilføjet.

Hvor murerfaget tidligere stort set havde ligget i dvale ved vintertide, blev det nu teknisk muligt også at bygge under vinterligt vejrlig.

Det muliggjordes blandt andet ved anvendelse af varm beton, frostvæske i mørtelen i forening med forskellige af-

Hans Storm og murersvende i arbejde på Møller Eriksensvej

dækningsmaterialer.

Disse muligheder var kærkomne, for tiden bød på mange opgaver for håndværkerne, og dermed også for murerfaget.

Det var nemlig perioden, hvor der blev bygget mange skoler, ligesom mange teglværker måtte ombygges, så der kunne fremstilles sten året rundt.

Mange af egnens skoler blev bygget af brødrene Storms firma.

Tommerup Teglværk, der etablerede sig i Skovstrup, Vemminge Plejehjem og Micafabrikkerne i Aarup er også blandt de mange store byggeopgaver, som firmaet udførte.

I 1976 kom en ny Hans Storm til. Ved overtagelsen ændredes virksomheden fra anpartsselskab til aktieselskab.

Hans Storms første større byggeopgave blev trailerfabrikken ved Brenderup.

Siden fulgte blandt mange andre erhvervsgartnernes administrationsbygning i Odense.

Gennem årene har murerfirmaet opført utallige boliger for forskellige boligforeninger.

Lokalt både i Brylle, i Tommerup Station og i Tommerup By.

I 1989 købte Hans Storm vinduesfabrikken Tommerupvinduet i Ellehaven, og i 1996 erhvervede han også en vinduesfabrik i Støvring.

Den omfattende virksomhed, der har base i Ellehaven, beskæftiger i 2003 omkring 70 medarbejdere.

Først DÆMPA, siden DAMPA

I 1958 kom virksomheden DÆMPA til Tommerup, hvor den udviklede sig til et meget betydende foretagende for lokal-samfundet

I 1951 oprettede Det fynske Trælast-kompagni i Odense en akustikafdeling. Baggrunden herfor var, at man - specielt i det offentlige byggeri af skoler, sygehuse og administrationsbygninger - nu i stedet for mursten og træ i højere grad brugte beton og stål kombineret med store glasfacader.

Med anvendelsen af disse hårde og støj-reflekterende materialer måtte der både lyddæmpes og lydreguleres for at opnå et acceptabelt arbejdsmiljø.

Efter en navnekonkurrence internt i Det fynske Trælastkompagni fik afdelingen navnet DÆMPA afledt af "dæmp af". De første akustikplader blev fremstillet af de hårde træfiberplader, der er kendt som masoniteplader. For at absorbere støjen blev disse plader perforeret og deres bagside beklædt med en blødere træfiberplade eller en porøs kramforsplade. Der var fra starten udelukkende tale om lydisolering af lofter, og da grundpladerne havde standardformatet 122x244 centimeter, skar man akustikpladerne i de mere håndterlige og dermed mere brugsvendige mål 30x60, 40x60, 60x60 og 60x120 centimeter.

Produktionen var i begyndelsen besværlig, fordi man ikke havde etableret egen fabrik. Perforeringen af pladerne foregik i Skanderborg, og opskæringen blev foretaget hos et tømrerfirma i Odense.

I 1952 fik virksomheden foden under eget bord, da der blev bygget en fabrik i Sankt Klemens.

Som supplement til loftisoleringspladerne udviklede man i 1955 en pakkelse-ning bestående af akustiklofter og lette,

og - som noget revolutionerende nyt - flytbare lydisolerede skillevægge fremstillet af gipsbelagte træbetonplader. Affødt af to storbrande i København, hvor ilden forplantede sig via nedhængte lofter af træfiberplader, blev der nu eksperimenteret med loftsplader af aluminium.

Dermed opstod den af ingeniør Jean Fischer patenterede mærkevare Dæmpa Panel og Parket, som førte til virksomhedens endelige gennembrud.

På hjemmemarkedet opnåede man en markedsandel på næsten 90 procent. Eksporten øgedes, og i 1957 etablerede man et forhandlernet i de øvrige nordiske lande.

I 1958 overtog man det nedlagte væveri på Højeløkkevej, og dermed kom virksomheden til Tommerup, hvor der snart blev bygget nyt.

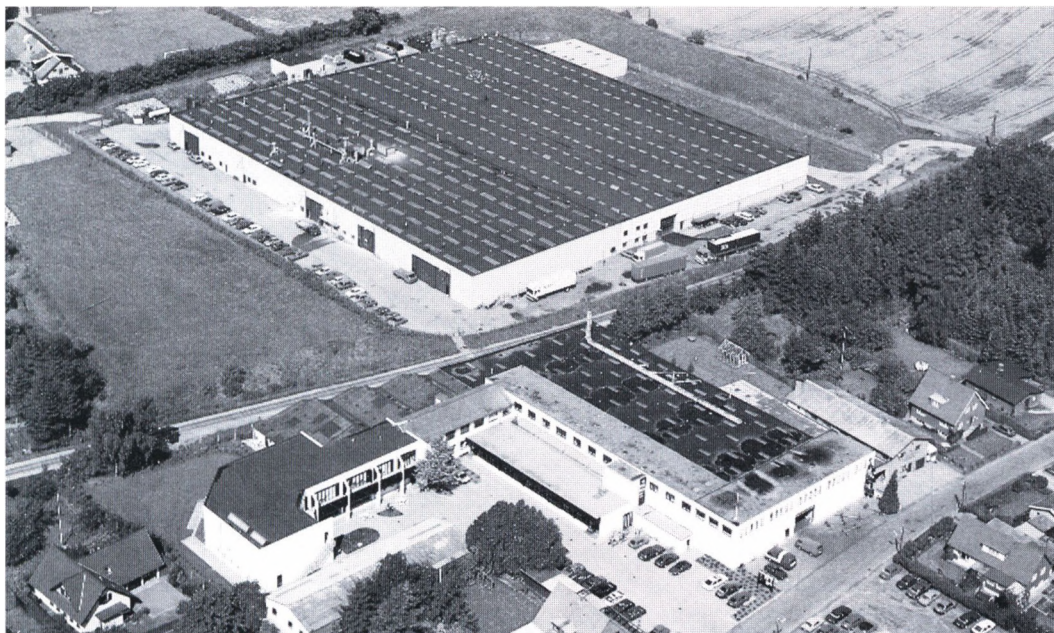
I 1968 udskiltes DÆMPA af Trælast-kompagniet, og virksomheden DÆMPA A/S oprettedes som et selvstændigt aktieselskab. Der udvikledes løbende nye produkter. Blandt andet efter eksperimenter med stål. Og der blev udvidet med en ny fabrik, som opførtes umiddelbart vest for jernbanen.

Finperforering i stål viste sig at være både vanskelig og tidskrævende, og da stålpriserne i 1970 steg voldsomt, vendte man tilbage til aluminium.

Eksperimenterne havde været kostbare, og der opstod likviditetsproblemer, som førte til, at DÆMPA blev solgt til virksomheden F.L. Smidth.

Et samarbejde med Rockwool førte til udviklingen af brandsikrede lofter og skotter i skibe.

I 1973 oprettede man en marineafdeling, og i årene indtil 1985 fik man herfra fodfæste såvel på hjemmemarkedet som i udlandet.

Med den stigende eksport og internationalisering af firmaet blev æt i 1983 udskiftet med et a, og siden har firmanavnet været DAMPA A/S.

I løbet af 1980-erne medførte et nyt koncept for virksomheden en mere effektiv produktions- og markedsføringsstrategi, der blandt andet gjorde salget langt mere projektorienteret.

Andre funktioner som lys og luft blev da integreret i loftbeklædningerne.

Over en treårig periode udvikledes en ny akustikfilt til erstatning for mineraluld. Dette tiltag medførte, at DAMPA i 1984 modtog Den danske Miljøpris.

De nye strategier medførte også en udvikling af en række nye forretningsområder, der blandt andre omfattede solvarme, møbelproduktion, skillevægge og større marineprojekter, men efter en begrænset succes på disse områder koncentrerede man sig atter om virksomhedens oprindelige kerneområder.

I 1990-erne indgik DAMPA et strategisk samarbejde med det hollandske firma Van Geel Metal, som da købte 49 procent af aktierne i DAMPA.

De to virksomheder kompletterede hin-

anden såvel i produkt- som i markeds-mæssig henseende.

Alliancen førte til en positiv udvikling, og 1. januar 1997 overtog Van Geel de resterende aktier i DAMPA A/S.

Efter lang tids fokus på bredden i produktprogrammet valgte man nu at koncentrere sig mere om sortimentets dybde. Udviklingen af et nyt designkoncept med akustikfilt i forskellige farver er et eksempel herpå.

For at imødegå en stigende international konkurrence lagde man nu flere kræfter i produktudvikling og markedsføring, og der blev i stigende grad fokuseret på design og kreativitet og på totalløsninger i stedet for individuelle produkter.

For yderligere at styrke virksomhedens konkurrenceevne indledtes et samarbejde med firmaet Chicago Metallic, som i 1999 overtog Tommerupvirksomheden. Da DAMPA i 2001 fejrede 50 års jubilæum, blev der samtidigt sat nye salgsrekorder på de væsentligste markedsområder.

Virksomheden beskæftiger i efteråret 2003 lidt over 100 medarbejdere og har derfor fortsat stor betydning for egnen.

Tommerup Trælasthandel

Møllebakken 34, tidligere Skræpgården, nu en blomstrende trælasthandel med tilhørende byggemarked

Da Jørgen Hansen 1. marts 1976 åbnede Tommerup Trælasthandel på Møllebakken i Tommerup som en privatejet forretning var forholdene i enhver henseende beskedne.

De lejede bygninger - dele af Skræpgården - var indtil da anvendt til champignonproduktion.

Huslejen var 700 kroner månedlig, og han skulle selv bære alle nødvendige istandsættelser og indretning til det nye formål.

Arbejdet blev udført efter bedste evne og med enkle midler.

Til lageret lavede Jørgen Hansen - bistået af en nær ven - selv nogle pladeroller og et par galger.

En anden byggede et kontorrum på blot 24 kvadratmeter.

Kontorets første inventar bestod af brugte havemøbler, og en enkelt skrivemaskine skulle sikre, at den ydre kontakt fik et rimeligt skær af professionalisme. En trælastvirksomhed klarer sig ikke uden eget transportmiddel, og derfor købte Jørgen Hansen en brugt lastbil for 6.000 kroner.

Den nødvendige startkapital blev tilvejebragt dels ved et lån på 50.000 kroner med pant i Hansens private bolig, dels med en kassekredit på 25.000 kroner.

Midlerne strakte - ud over det der nødvendigvis måtte bruges til selve etableringen - kun til indkøb af et begrænset varesortiment, men forretningen kom i gang. Stod man i en akut mangelsituation, blev der trukket på Odense Tømmergård.

Ved åbningen den 1. marts 1976 var kun

to mand beskæftiget i virksomheden, Jørgen Hansen selv og Karl Frydkær. Samme dag blev momsens efter en midlertidig nedsættelse atter hævet.

Ændringen medførte en øjeblikkelig dæmpning af byggeaktiviteterne over alt i landet.

Det var en streg i regningen, men som nystartet var der andet at koncentrere sig om. Der skulle blandt meget andet annonceres. Det gav resultat, for forretningen tiltrak fra starten mange kunder.

Det første års resultat skabte grundlag for at antage endnu en medarbejder til lageret og en halvdags kontordame. Og der syntes at være basis for en fortsat ekspansion.

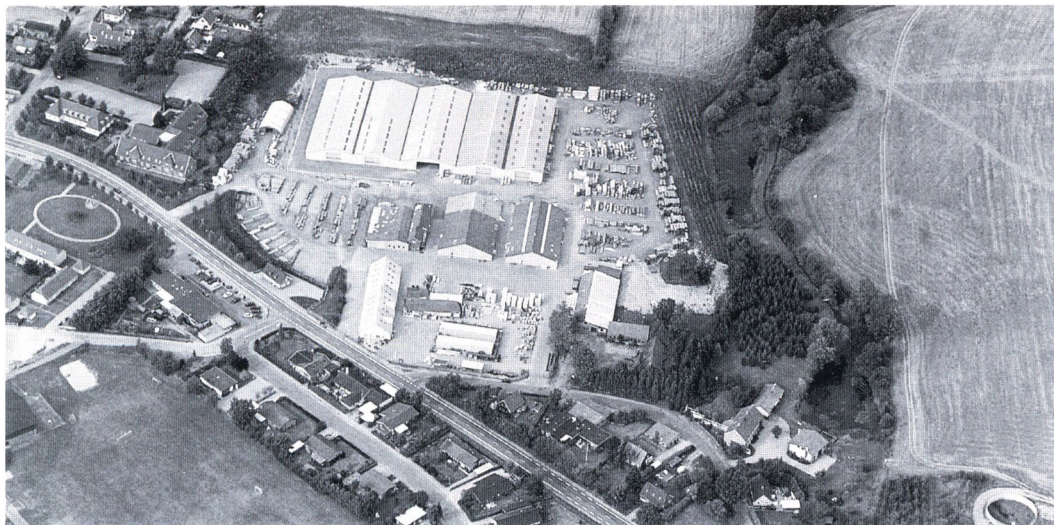
I 1977 blev den fra starten privatejede forretning omdannet til et anpartsselskab. Omsætningen steg hastigt, og flere medarbejdere kom til.

1. juni 1978 købte Jørgen Hansen hele ejendommen Møllebakken 34 med dens tilhørende 10.600 kvadratmeter store grund.

Hermed blev der mulighed for yderligere udvidelser af både lager og kontorfaciliteter, og det første egentlige byggemarked så dagens lys.

Her blev pladsen imidlertid meget hurtigt for trang, hvorfor de tidligere svinestalde efter et uforudset og omfattende piloteringsarbejde blev omdannet til butik.

Det nye byggemarked åbnede 1. marts 1979 med Henning Højgaard som leder. Blandt andet takket være dette tiltag kom man ud af året 1979 med en næsten fordobling af virksomhedens omsætning. Endnu flere medarbejdere kom til, men der var fortsat tale om en relativt lille arbejdsplads, hvor man i det daglige var stærkt afhængige af alles konstante tilstedeværelse.

Tommerup Trælasthandel mellem Rådhuset og vandmøllen

Årene indtil den store byggekrise i 1982 var præget af vækst med en positiv udvikling i såvel omsætning som indtjening.

Byggekrisen ramte branchen særdeles hårdt med flere virksomhedslukninger til følge.

Heller ikke Tommerup Trælasthandel undgik væsentlige tab, men efter et betydeligt rentefald kom der atter vind i sejlene. Regnskabsåret 1983-1984 udviste en fordobling af omsætningen, og også driftsresultatet blev tilfredsstillende.

Med opførelsen af hal 3 i 1985 lettedes de daglige arbejds gange betydeligt. Nu stod man med et nybyggeri, der fra starten var indrettet efter dets formål.

I 1987 kom hal 4 til.

Ved 10-års jubilæet i 1986 havde virksomheden 18 ansatte. Udviklingen fortsatte i positiv retning, men med Kartoffelkuren i sidst i 1980-erne blev fremgangen brudt, og også Tommerup Trælasthandel var da nødsaget til at afskedige enkelte medarbejdere.

Virksomheden kom dog hurtigt på fode igen.

I 1995 blev hal 3 forlænget til samme størrelse som hal 4.

Undervejs har der ofte været behov for yderligere lagerplads, som virksomheden har skaffet sig dels ved forskellige lejemaal i nærområdet, dels ved opkøb af naboejendommene Møllegaard og Hegnsvang samt af den tidligere Knarreborg Maskinfabrik ved Sortebrovej.

Ved sidstnævntes erhvervelse i 1996 var Jørgen Hansen sikker på, at det nu ville vare længe, inden der atter skulle udvides. Men sådan gik det ikke, for allerede i foråret 1998 blev hal 5 og hal 6 på til sammen 3.000 kvadratmeter opført.

Sommeren 2003 fulgte hallerne 7, 8 og 9 på sammenlagt 6.000 kvadratmeter.

I året 2003 giver den driftige virksomhed beskæftigelse til 75 medarbejdere.

Trælasthandelen, der har aftagere over hele landet, tegner sig for den absolut største del af omsætningen, mens bygge markedet virker til gavn og glæde for såvel de lokale håndværkere som for de mange private kunder fra byen og dens opland.

1. maj 2003 overlod Jørgen Hansen virksomheden og dermed også den daglige ledelse af sit livsværk til sin søn Claus Frydenborg Hansen.

Fra fragtmands- til turistikørsel

Jacob Olsen fra Tommerup Station var den første fragtmand, der kørte til og fra fragtcentralen i Odense i bil

I 1913 startede Jacob Olsen som fragtmand på ruten mellem Verringe Odense.

Samme år havde han som nygift bygget hus i Holmehave.

Ruten gik ikke den direkte vej fra Verringe til Odense, men over Knarreborg Station. Til Knarreborg med hest og vogn og derfra videre med tog til Odense.

Hestene har sandsynligvis været opstaldet ved gæstgivergården, der lå overfor stationen, mens togrejsen stod på.

I 1919 overtog Jacob Olsen fragtmands-

ruten mellem Tommerup Station og Odense, og familien flyttede derfor til Tommerup Station.

I 1922 købte Jacob Olsen bil til sin virksomhed, og han blev derved den første fragtmand, som kørte motoriseret til og fra fragtcentralen i Odense.

Som følge af en sygdomsperiode overlod han i 1944 fragtmandsforretningen til sin søn Gunnar Olsen, der imidlertid afhændede den allerede i 1947, hvor han flyttede til Ebberup.

Da kom Jacob Olsen atter på banen, men denne gang med turistikørsel. Til det formål købte han en 15 persons bus. Firmaet havde adresse på Tallerupvej 20 under navnet Tommerup Turistfart.

Fragtmand Jacob Olsen ved sin første bil i 1922

Tommerup Turistfart 2003. Erik Holst Nielsen ved en af sine busser

I 1958 solgte blev Tommerup Turistfart solgt til Thorvald Pedersen.

Thorvald Pedersen døde i 1980, hvorefter familien videreførte virksomheden indtil 1984, hvor den blev afhændet til Erik Holst Nielsen.

Ved overtagelsen rådede virksomheden over tre busser til henholdsvis 30, 50 og 58 personer.

Firmaets adresse blev Appevej 5, hvor det nødvendige kontorhold oprettedes. Erik Holst Nielsen vedligeholdte ikke blot sine egne busser, men påtog sig også reparationsopgaver for andre. De nødvendige værkstedsfaciliteter blev lejet på Kirkevej i Schärfes tidligere finerfabrik.

Flere og større busser kom efterhånden til, og dermed blev værkstedsbehovet større.

1. maj 1998 flyttede Erik Holst Nielsen derfor sin virksomhed til industrikvarteret Ellehaven, hvor der var mulighed for at samle alt under et tag.

I 2003 råder Tommerup Turistfart over syv busser, der bringer turister, foreningsmedlemmer og andre sluttede selskaber rundt i landet og over det meste af Europa.

Tommerup Turistfart har endvidere gennem en årrække haft skolekørselen til Tommerup Skole som en af mange opgaver.

Grambogård, et landbrug formet af tiden

Siden Anne Grete og Bjarne Pedersen i 1988 overtog Grambogård, er stedets traditionelle landbrug med initiativ, mod og fremsynethed udviklet og om-dannet til en mangesidet bedrift

Ved familiens Pedersens ankomst til gården på Grambovej var der ingen dyr i staldene.

Men det var dyr, man ville arbejde med, så Bjarne begyndte straks at sondere markedet. Efter nogle få måneder havde han fundet, hvad han søgte, nemlig et par besætninger - i alt 60 køer af rød dansk malkerace - som han så gode avlsmuligheder i.

Køerne blev valgt med omhu. De gav meget mælk, og de viste sig også - som både ønsket og forventet - at være gode avlsdyr.

I trit med, at bestanden voksede, blev pladsforholdene for trange. Og for at komme videre måtte der nødvendigvis udvides.

Det var, hvad både Anne Grete og Bjarne ville, og de besluttede derfor at bygge en dybstrøelsesstald bag den eksisterende staldbygning.

Med den nye stald, der blev taget i brug i 1994, var der lagt yderligere vægt på den høje grad af dyrevelfærd, som fra starten havde været et væsentligt mål.

Den hastigt voksende bestand krævede imidlertid også en øget arbejdsindsats såvel i staldene som i marken.

For en håndfuld landmænd på egnen var situationen den samme, og blandt andet derfor indledte de et samarbejde vedrørende dyrkningen af jorden.

Dette samarbejde blev formaliseret i efteråret 1997 med oprettelsen af interessentselskabet Skovstrup Jordbrug.

Som medspiller i dette samarbejde blev

der også på Grambogård tidsmæssigt overskud til at rette blikket fremad.

Og dyrene udgjorde fortsat Bjarnes primære interesseområde. Han siger blandt andet meget tankevækkende, at som tiderne nu er, er jorden blot et nødvendigt onde for at vi kan få lov til at holde vore dyr.

Undervejs var Nina og Bernt Stærke flyttet ind på en ejendom øverst på Grambovej. Begge kom nu ofte på Grambogård, hvor de i travle perioder gerne gav en hånd med.

Bernt er mejerist af uddannelse, og som sådan havde han og Bjarne lige fra bekendtskabets start meget at tale om. En hel del af snakken kom til at dreje sig om en "jord til bord produktion".

Efter grundige overvejelser vedrørende produktion, afsætningsmuligheder og ikke mindst økonomi, besluttede de at etablere et gårdmejeri i tilknytning til den eksisterende landbrugsbedrift.

Bernt frigjorde sig fra sit aktuelle job og gik i gang med at ombygge Grambogårds tidligere kalvestalde til mejeri med tilhørende butik og lager.

7. april 1999 blev gårdmejeriet taget i brug.

Undervejs var endnu en idé dukket op. Slagterforretningen på Skolevej i Tommerup var sat til salg.

Hvis man nu også slagtede selv, ville det tilstræbte jord til bord koncept være komplet.

Med slagter Allan Krogs tilsagn om at være med blev beslutningen om at købe den nærliggende slagterforretning truffet.

1. januar 1999 var Grambogård Slagteren en realitet, og butikkens dør blev åbnet for kunderne under det nye navn 14. januar.

De røde danske malkekøer, der fra starten udgjorde grundstammen i Grambogårds »fra jord til bord« koncept

Siden er det gået stærkt. Et helt nyt pølsemageri er kommet til, og i oktober 2000 blev butiklokalet både ændret og udvidet.

1. maj blev slagtermester Allan Krog og hans hustru Lisbeth Lundsgård medejere af Grambogård Slagteren.

Allerede før starten af gårdmejeriet var der indgået leveringsaftaler med blandt andre de fire "Magasin Mad og Vin"-forretninger på henholdsvis Kongens Nytorv, i Lyngby, Århus og Odense. Alle fire steder har man allerede midt på formiddagen morgenmalket mælk fra Grambogård i kølereolerne.

Ost, smør og kalvekød fra Grambogård indgår ligeledes i butikernes daglige varesortiment.

Dette samarbejde er så værdsat af aftageren, at Grambogård i 2000 af Magasin blev kåret som årets leverandør.

Indtil januar 2000 var kødleverancerne primært baseret på overskuddet af kalve. Men det ville være naturligt at supplere med en svineproduktion, hvis denne vel at mærke kunne etableres, så den levede op til de strenge krav, man fra starten

havde sat sig for kvægproduktionen. Tanken blev gjort til virkelighed i begyndelsen af januar 2000, da en svineproduktionsgård i Frøbjerg var til salg. Anne Grete og Bjarne Pedersen købte gården, og de første Grambogård grise kunne snart efter slagtes i Tommerup. Efter tre år og en nu gennemført fordobling af svineproduktionsanlægget i Frøbjerg, blev slagteriet i Tommerup for trangt.

Beskedne udvidelsemuligheder og hensynet til naboer medførte, at et slagteri med tilhørende forretning i Vester Hæsinge blev erhvervet 1. maj 2003.

Her foretages nu al slagting, mens Allan i Tommerup koncentrerer sig om udskæring og opfyldelse af de mange kunders individuelle ønsker.

Fra at være et familiebrug er Grambogård på blot 15 år blevet en virksomhed, hvor 30 fuldtidsmedarbejdere nu er beskæftiget.

De 60 malkekøer er blevet til 230, som ud over den daglige strøm af mælk årligt leverer henvend 300 kalve.

Tommerup Bys Elektricitetsværk

Elektricitet, vand og varme er tre forsyningsområder, der med tiden er blevet til et fælles anliggende i lokalsamfundet

Sidst på året i 1909 blev der på initiativ af "Foredrags- og diskussionsforeningen" afholdt et møde i Tommerup Bys forsamlingshus med det formål at undersøge mulighederne for at oprette et elektricitetsværk i byen.

Der blev da nedsat et tremandsudvalg, som fik til opgave at gennemføre de nødvendige forberedende sonderinger. Tilslutningen var imidlertid utilstrækkelig, hvorfor sagen blev stillet i bero indtil efteråret 1910, hvor man efter et nyt møde tog kontakt til alle beboere inden for det påtænkte forsyningsområde.

7. januar 1911 havde man derved tegnet 500 lampesteder og motorer på tilsammen 68 HK.

Efter en ottedages forlængelse af tilmeldingsfristen var man ud over lampestederne nået til motorer på i alt 90 HK, og samtidigt havde man regnet på rentabiliteten af et værk på det aktuelle grundlag. Byens struktur med en relativt samlet bebyggelse påvirkede økonomien i positiv retning, og ved et møde 17. januar blev et forberedt lovforslag gennemgået og vedtaget. Samtidigt blev der valgt en bestyrelse, der fik Rasmus Hansen på Ellegård som formand.

Det blev endvidere vedtaget, at der skulle købes jord bag vandmøllen til opførelse af elværket.

Denne handel gik imidlertid aldrig i orden. I stedet blev det nødvendige jordstykke erhvervet ved Smedegyden.

15. februar 1911 havde det kommende værk 69 andelshavere.

Murer Ravn byggede huset for 3.960 kroner. Malerarbejdet blev udført af

malmester N.P.Jørgensen for 98 kroner og 90 øre.

Man købte en 40 HK Burmeister & Wain dieselmotor til at drive værket.

Firmaet Jørgensen og Blickfeldt i Nr. Aaby forestod monteringen af værket, ledningsnettet til aftagerne samt installation af stik og målere ved hver af de tilmeldte husstande.

Alt dette for i alt 29.696 kroner.

For at klare økonomien optog man et lån på 48.000 kroner i Fyns Stifts Sparekasse.

10. august 1911 kørte værket, og den første strøm blev sendt gennem ledningsnettet.

Ved generalforsamlingen i oktober 1911 var der 70 andelshavere, og værket leverede da strøm til 863 lampesteder og motorer på i alt 158 HK.

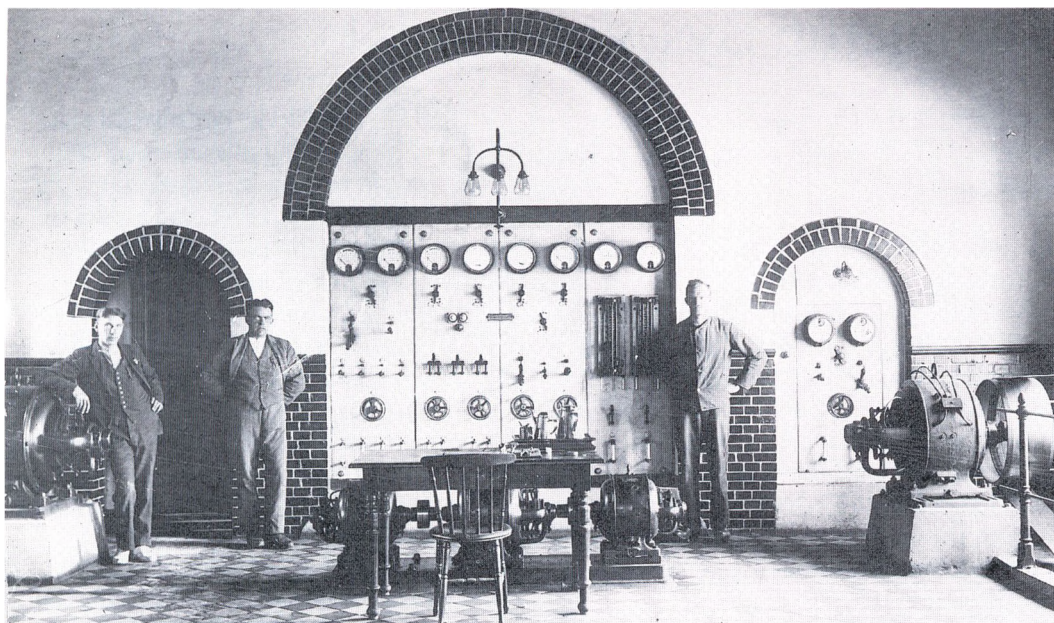
I 1914 byggede man for 4.290 kroner en bolig til værkets bestyrer.

En ny 40 HK dieselmotor blev anskaffet i 1915.

I 1917 måtte der indføres begrænsninger af strømforbruget, idet Første Verdenskrig medførte svigtende olieleverancer. Man overvejede da at købe Stenbjerre Mølle for at producere elektricitet ved vindkraft, men i stedet anskaffede man en brugt sugegasmotor, der blev drevet af antracitkul.

Den første gadebelysning kom til i årene 1919 og 1920. Øverste Gyde og en del af Skolevej som de første strækninger. Den oprindelige dieselmotor eksploderer i 1925, hvorfor man året efter købte en ny på 100 HK.

I 1939 var forsyningsbehovet steget så meget, at der måtte anskaffes en større dieselmotor. Bestyrelsen bemyndigedes hertil ved en ekstraordinær generalforsamling, og en 150 HK motor blev ind-

Styrings- og kontrolpanelerne fra værkets etablering

købt og installeret.

5. oktober 1940 kobledes elektricitetsværket på Odense Elektricitetsværk, hvorfra man nu fik stærkstrøm, der lokalt blev omformet til jævnstrøm.

I marts 1953 blev det lokale elektricitetsværk tilmeldt Fynværket med virkning fra 1. april.

I perioden fra 1939 til 1955 var strømforbruget firedoblet uden at elværket var nævneværdigt udvidet.

Allerede under generalforsamlingen i 1954 havde bestyrelsen foreslået en overgang til vekselstrøm.

Og som følge af det øgede strømforbrug blev dette forslag vedtaget på en ekstraordinær generalforsamling i 1955.

I perioden 1955 til 1957 rejstes de nødvendige transformatorårne, som var en forudsætning for vekselstrømstilslutningen. Tommerup Elværk blev nedlagt, og foreningen blev til en transformatorforening, der købte strømmen hos EFLA. Elværksbygningen blev solgt til bestyrelsen, som blev opsagt med virkning fra 1. maj 1957.

Bestyrelserens søn Børge Pedersen indret-

tede siden smede- og maskinværksted i bygningerne.

Værkets maskiner blev afhændet for i alt 15.250 kroner.

Omlægningen til vekselstrøm kostede 366.000 kroner.

I 1939 blev der på et år produceret 97.592 kilo watt timer på værket.

Umiddelbart efter tilslutningen til EFLA og overgangen til vekselstrøm var forbrugt 406.370 kilo watt timer.

Over de følgende 10 år steg forbruget til 1.180.000 kilo watt timer årligt. Og herud over aftog fabrikken Dæmpa, der var etableret i Tommerup i 1957, 1.584.000 kilo watt timer.

I regnskabsåret 1969-1970 var det totale forbrug 3.765.000 kilo watt timer.

I Tommerup Sogn var der tidligere endnu to elforsyningsvirksomheder. Grambo og Omegns Andelselektricitetselskab, som virkede i perioden 1923-1971, og Tommerup Mae og Femtning Elektricitetsforsyning, der eksisterede i årene fra 1921 til 1971.

Begge fik via transformatorer vekselstrøm fra Odense Elektricitetsværk.

Tommerup Bys Vandværk

Ved stiftelsen i 1933 var der 28 andelshavere. I 2003 er 776 tilsluttet det lokale vandværk

21. juli 1933 blev der afholdt et møde i Tommerup med det formål at oprette et vandværk for Tommerup-Knarreborg. Mødet ændredes imidlertid til en stiftende generalforsamling, og herunder blev der valgt en bestyrelse, som fik til opgave at forestå oprettelsen af værket.

Til den fem mand store bestyrelse valgte man lærer Peder Pedersen, muremester Jørgen Ravn, tømremester Laurits Hansen, sadelmager Anton Hundtofte og mekaniker Carsten Nymark.

Sidstnævnte blev formand, og lærer Pedersen fik hvervet som kasserer.

Ingeniør Aksel Nielsen, hvis firma havde domicil i Odense, havde bistået ved opførelsen af flere vandværker. Han udfærdigede tegninger over vandværket, men da han også stillede med forslag til lovene for værkets drift, gik det rent galt. Bestyrelsen mente nemlig ikke, at man havde tildelt ingeniøren opgaven med at lede anlægsarbejdet.

Det blev bestyrelsen for meget, og man valgte at afbryde samarbejdet med ham, hvad der siden kom til at koste dyrt.

Ingeniør Nielsen følte sig uretmæssigt forbigået og krævede derfor erstatning. Han anlagde sag, som endte i landsretten, hvor han fik medhold og tilkendt en erstatning på 1.400 kroner.

Yderligere måtte man udrede 1.552 kroner til syns- og skønsmand, som var blevet involveret i forbindelse med retsagen.

Der blev foretaget prøveboringer, og værket blev opført på en grund nær ved Tommerup Højskole.

Mekaniker Nymark blev tildelt entreprisen på hovedledningerne, installationerne og pumpeværket.

Ved starten i 1933 var der blot 28 andelshavere, som dog allerede ved den første ordinære generalforsamling, der afholdtes 20. marts 1934, var blevet til 50. Ved denne generalforsamling blev vandværket officielt stiftet.

Anlæggelsen af vandværket kostede i alt 31.350 kroner. Andelshaverne skulle betale 30 kroner for den første vandhane og fem kroner for hver efterfølgende. De, der havde kreaturer, skulle yderligere betale 25 øre for hvert dyr.

Anlægsstedet skulle vise sig at være velvalgt, for der var masser af vand.

Urmager Carl Larsen blev ansat som værkpasser til en løn af 100 kroner om året. Jobbet indbefattede endvidere opkrævningen af vandafgift fire gange årligt.

Ved generalforsamlingen i 1935 var der 75 andelshavere med et samlet vandforbrug på 11.835 kubikmeter. Omsætningen var da 3.400 kroner.

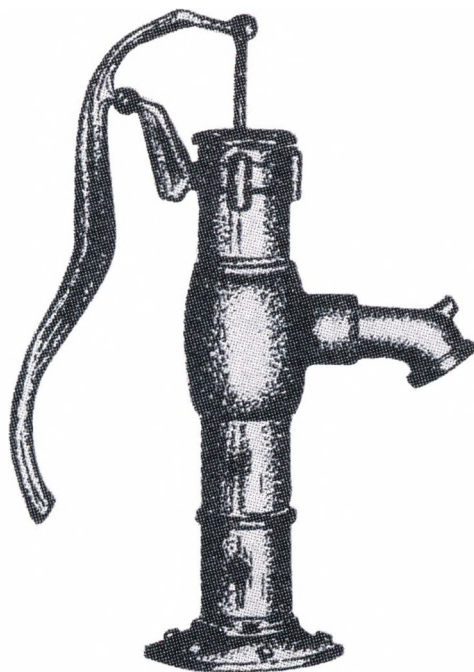
I marts 1938 var der 90 andelshavere. Samme år blev Jens Ravn ansat som værkpasser. Hans løn blev fastsat til 2,50 kroner per andelshaver.

1947 overtog urmager Carl Larsen igen embedet, der nu og indtil 1954 årligt honoreredes med 1.000 kroner. I 1965 blev arbejdet efter flere trinvis forhøjelser aflønnet med 3.000 kroner. Antallet af andelshavere, som er tilsluttet Tommerup Bys Vandværk, er over de 70 år, værket har eksisteret, steget fra de oprindeligt 28 i 1933 til 776 i 2003.

Den største procentuelle stigning skete i 10-året 1973 til 1983, hvor byen havde den største boligmæssige vækst.

Efter en række tørre somre i midten af 1970-erne blev blandt andet Femtning koblet på vandværket.

I 1985 var der 570 andelshavere med et samlet vandforbrug på 200.000 kubikmeter.

I 1985 var der 570 andelshavere med et samlet vandforbrug på 200.000 kubikmeter.

I 2003 forventes de 776 andelshavere at forbruge 130.800 kubikmeter vand. En interessant udvikling, der vidner om en stærk bevidsthed i befolkningen om at spare på en ressource, som tidligere nok har været betragtet som en selvfølge, men hvis sandsynlige begrænsning man nu erkender.

De øgede vandaflædningsafgifter har utvivlsomt også haft væsentlig indflydelse på den enkelte husstands vandforbrug.

Omsætningen i 1935 på 3.400 kroner er over de snart 70 år steget til 1.666.000 kroner. Men det skal bemærkes, at for den svimlende sum får forbrugerne ikke blot vand, men også både grønne afgifter og moms med i købet.

Vandet koster såmænd blot 597.000 kroner, mens de grønne afgifter tegner sig for 654.000 kroner og momsen for 415.000 kroner.

Det er bemærkelsesværdigt, at der gennem vandværkets 70 år lange drift kun har været tre formænd for andelsforetagendet.

Carsten Nymark virkede i hele 43 år fra værkets opførelse i 1933 til 1976, hvor Emil Rasmussen tog over og fortsatte indtil sin død i 1985.

Parly Pedersen har siden beklædt formandsposten.

Der er i årenes løb i trit med det stigende behov foretaget flere borer og udvidelser ved vandværket.

Ledningsnettet er øget betydeligt, ligesom nye og større hovedledninger er anlagt.

I 2003 fordeles vandet ud til forbrugerne via et 22 kilometer langt ledningsnet.

Af hensyn til forsyningssikkerheden er Tommerup Vandværk koblet sammen med vandværkerne i både Nårup og Frøbjerg. Og sidstnævnte leverer vand til Skovstrup, Grambo, Kivsmose og Tofte-marken.

Gl. Tommerup og Omegns Frysehus

Med baggrund i andelsbevægelsens idégrundlag opførtes der i 1940-erne mange frysehuse rundt om i landet. Og også i Tommerup fik man et

Tidligt i 1947 havde en kreds af beboere i Tommerup By udtrykt interesse for opførelsen af et fælles frysehus. Interessen og dermed behovet syntes at være udbredt, for da man gik i gang med at tegne medlemmer, gav godt 100 familier straks tilsagn om at være med.

76 husstande tegnede sig for en boks. 20 for en halv, mens fem ønskede flere end en.

29. juli 1947 blev der afholdt stiftende generalforsamling i byens forsamlingshus.

Herunder blev forslagene til lovene for andelsselskabet forelagt og vedtaget. Og der blev valgt en bestyrelse, som skulle forestå opførelsen og ledelsen af frysehuset.

Harald Pedersen fra Kamgården blev formand, mens Rasmus Clausen, der var fra Skovstrup blev kasserer. Begge bestred de nævnte embeder gennem de 15 år, frysehuset var i drift.

De øvrige bestyrelsesmedlemmer var Anna Greve, Markskelslund, Knud Bech, Vestervangen i Brylle og Holger Skjoldemose, Kivsmose.

De vidt forskellige adresser vidner i sig selv om behovets omfang.

Frysehuset blev etableret i et udhus på Bystævnevej tilhørende Peter Kristensen, som gik under navnet Møllemanden.

Samme Peter Kristensen blev frysehusets bestyrer.

Frysehuset blev udstyret med 96 bokse, som hver rummede 240 liter.

Boksene var fremstillet af træ til en pris af 21 kroner stykket.

De samlede anlægsudgifter blev nær ved 45.000 kroner, der blev finansieret ved optagelse af et lån på 42.000 kroner i Fyns Stifts Sparekasses Knarreborgafdeling.

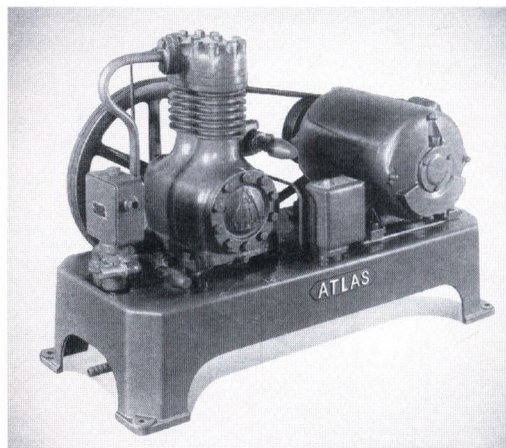
Lånet skulle afdrages over 15 år med 1.400 kroner hver termin.

Da det sidste afdrag blev betalt 1. december 1963, havde tidens udvikling overflødiggjort det fælles frysehus.

Hjemmefryserne vandt da indpas og blev snart hver mands eje.

Allerede 1. oktober 1963 var frysehuset blevet nedlagt og dets løsøre solgt. Andelsselskabet blev afviklet, og i marts 1964 afholdt man den sidste generalforsamling.

Den resterende kapital på nogle hundrede kroner besluttede man at overdrage til Peter Kristensen som en erkendtlighed for trofast og vel udført arbejde gennem de 15 år, huset havde været i drift.

En automatisk freon kølemaskine sørgede for den rette temperatur i frysehuset

Byens varmforsyning

Fjernvarme, først tilvejebragt med olie som energikilde, siden med halm og fra september 2003 med flis

Tommerup Bys Fjernvarmforsyning kom i stand, da man i 1963 i Tommerup Kommunes regi nedsatte et initiativudvalg, hvis formand blev tømrermester Christian Petersen.

Under udvalgets første møde blev der fremsat forslag om oprettelse af et fjernvarmeanlæg i Tommerup By.

Forslaget blev så positivt modtaget, at der 17. februar 1964 kunne afholdes stiftende generalforsamling i "Tommerup Bys Fjernvarmforsyning".

Der blev arbejdet hurtigt, for allerede samme år blev varmecentralen opført.

Ved indvielsen, der fandt sted i december, var 40 husstande tilsluttet.

Året efter var 65 koblet på, og allerede i 1966 måtte anlægget udvides, da boligerne på Skolevej fik mulighed for at tilslutte sig.

I trit med alle de senere udstykninger er varmenettet udvidet.

I 2003 er 530 brugere tilsluttet varmekværket. Heri er medregnet skoler, kommunens rådhus og alle større virksomheder i byen.

Fra starten og indtil 1985 var driften baseret på olie som energikilde. Men allerede i maj 1981 var der fremsat tanker om at skifte til halmfyring.

Efter lange og ofte drøje forhandlinger med såvel de relevante myndigheder som værketets forbrugere nåede man til enighed, og man kunne påbegynde den nødvendige ombygning.

23. december 1985 kunne man starte det nye anlæg, som kom til at virke i 17 år. Da var maskinerne nedslidte, og der måtte nyt til. Man valgte da i stedet at skifte til flisfyring.

8. september 2003 blev det nye anlæg taget i brug.

Emil Rasmussen blev værketets første formand og varmemester. Hverv, som han bestred indtil 1974.

Poul Ege Olsen tiltrådte som formand i 1998, og siden 1988 har Per Krogkær været varmemester.

Gennem varmekværketets seks kilometer lange forsyningsnet aftog forbrugerne i regnskabsåret 2002 varme for 6.504.000 kroner. Et beløb, der fordelte sig med 1.949.000 kroner til faste afgifter, 3.255.000 kroner til variable afgifter og 1.300.000 til moms.

Endnu et læs træflis indvejes ved varmecentralen

Vestfyns Efterskole

Efterskolen på Nørremarken i Tommerup er med dens 30 elever nok landets mindste skole målt i elevtal.

Men den er et slående bevis på, at også småt har ret

Vestfyns Efterskole er ikke en almindelig skole. Heller ikke en almindelig efterskole.

Og det er ikke dens beskedne elevtal på blot 30, der gør den så ualmindelig.

Det anderledes har været der lige fra skolens start i 1983, for det anderledes var, hvad skolens initiativtagere stod for og ville.

Poul Petersen var og er navnet bag den stadige strøm af utraditionelle idéer, der skabte og siden udviklede den lige så utraditionelle skole.

Poul Petersen er tilflytter. Han kom til egnen allerede i studietiden, hvorunder han havde mødt sin kommende hustru - Ruth Klit Poulsen - som stammer fra en købmandsforretning i Tommerup Station.

I 1978 luftede parret deres tanker om en efterskole overfor Tommerup Kommunes daværende borgmester Tage Hansen.

Borgmesteren var tilsyneladende med på idéen, for snart efter købte Tommerup Kommune Skelskovgård i udkanten af Tommerup Stationsby med henblik på at etablere skole her.

Også Fyns Amt gik med i projektet, blandt andet med tilsagn om økonomisk støtte.

Men da amtet også ville stå for visiteringen af skolens kommende elever, takkede Poul Petersen nej.

Hans idéer om efterskolen indebar nemlig, at der i forbindelse med en eventuel optagelse skulle stilles krav til eleverne ved forudgående samtaler skole og elev

imellem.

Han ville sikre sig, at hver eneste elev ville skolen på skolens og fællesskabets betingelser.

Dermed faldt projektet til jorden.

Rudkøbing Efterskole på Langeland blev derfor stedet, hvor lærerparret høstede de første praktiske erfaringer.

Men allerede i 1972 havde de købt en ejendom på Nørremarken lidt nord for Tommerup Kirke. Her boede de under studietiden og siden, når skolen på Langeland levnede dem tid.

Tankerne om oprettelsen af en efterskole i Tommerup var nok skrinlagt, men ikke glemt. Der opstod sågar idéer om at starte en skole i boligen.

På den anden side af Nørremarksvej lå et stykke jord, der tilhørte Ejnar Kristiansen, som også beskæftigede sig en del med salg af ejendomme.

En tilfældig dag i 1982 mødtes Kristiansen og Petersen på vejen.

Poul Petersen havde ved tidligere lejligheder haft følere ude, og nu sagde Ejnar Kristiansen, at hvis han ville købe, skulle det være her og nu.

Sammen gik de inden for hos Ruth, og her blev handelen af de 14 tønder land formaliseret med en forhåndenværende serviet som slutseddel.

Nu skulle efterskoleidéerne realiseres. Målet var en lille skole, men hvor lille kunne en skole være? Hvad ville ministeriet acceptere?

Der blev sammensat en initiativgruppe, som indkaldte til et stiftende møde.

Og der blev valgt bestyrelse.

Der var stor lokal opbakning om skolen. Så stor, at Tommerup Kommune bevilgede et lån på 300.000 kroner.

Lånet skulle afvikles over fem år, men - hvad der siden skulle vise sig som meget typisk for skolen - var tilbagebetalt alle-

rede efter tre år.

Der blev på rekordtid opført et drengehus og et pigehus. Og desuden de nødvendige køkkenfaciliteter.

En brugt træpavillion blev erhvervet for 5.000 kroner, nedtaget i Veflinge, flyttet og opsat som skolens første undervisningsbygning.

Efterskolen blev taget i brug 2. oktober 1983.

Over tid kom flere bygninger til. Eleverne blev medinddraget i det hele. Først og fremmest i den daglige vedligeholdelse, men også i ethvert nyt tiltag.

I 1990 opførtes idrætshal og et ekstra elevrum.

Med støtte fra undervisningsministeriet blev der bygget nyt køkken med tilhørende spiseafdeling.

Alle gennemførte udvidelser er først iværksat, når de nødvendige økonomiske midler var tilvejebragt.

Dette princip har indgået som en naturligt element i skolens pædagogik.

Som efterskole er skolen en kostskole.

Forplejningen klares i videst mulig udstrækning ved selvforsyning fra de tilhørende husdyr og haver, som passes og dyrkes af eleverne.

Eleverne står også selv for madlavningen, den daglige rengøring og alle andre huslige sysler.

Alt undervisning af praktisk karakter går således hånd i hånd med målsætningen om at bibringe eleverne et solidt bogligt fundament.

Skolen byder desuden på utallige eksterne oplevelser, der gennem årene har bragt dens elever ud i den store verden, hvor Ruth og Poul har skaffet mange kontakter.

Der er med tiden opbygget varme og spændende relationer til skoler både i Afrika og i Indien.

Begejstring og engagement er derved blevet både skolens og elevernes adelsmærke.

Ifølge Poul Petersen skal eleverne turde

gå planken ud. Skolens opgave er at lære dem at vide, hvor langt man kan gå, før den brister.

Poul Petersen lægger ikke skjul på, at hustruens medfødte evner vedrørende godt købmændskab har været af uvurderlig betydning for efterskolens udvikling og daglige drift.

Hun har også - ifølge Petersen selv - været det effektive filter, gennem hvilket hans mest flyvske idéer skulle passere, før det eventuelt kom på tale at lade dem realiseres.

Som en naturlig følge af det daglige arbejdet med skolens dyr har man indledt et snævert samarbejde med Korinth Landbrugsskole, hvilket har ført til, at efterskolens elever som en del af deres skoleophold kan opnå en meritgivende kompetence.

Poul Petersens skolefilosofi var og er grundlæggende baseret på en protest mod den rent boglige linie.

Han stillede derfor fra starten mod en "arbejdende efterskole", hvor praktisk arbejde skulle gå hånd i hånd med den nødvendige teoretiske ballast.

Indtil nu ser det allsammen ud til at være lykkedes. Til overflod endda.

Efterskolens får indfanges før vinteren

Tommerup Kommune

I den offentlige administration indgår kommunerne i dag som det tredje led efter staten og amtet

Den kommunale administration i Danmark blev etableret i 1842. For landdistrikternes vedkommende i henhold til en anordning af 24. oktober 1841.

Grundlaget for kommuneinddelingen var den allerede eksisterende opdeling i fattigvæsensdistrikter, der var oprettet i 1803.

Fattigvæsensdistrikterne blev også benævnt som sognedistrikter, da det enkelte distrikt i princippet var identisk med pastoraterne.

Efter en ny anordning i 1814 blev også almueskolevæsenet underlagt sognedistrikternes myndighed.

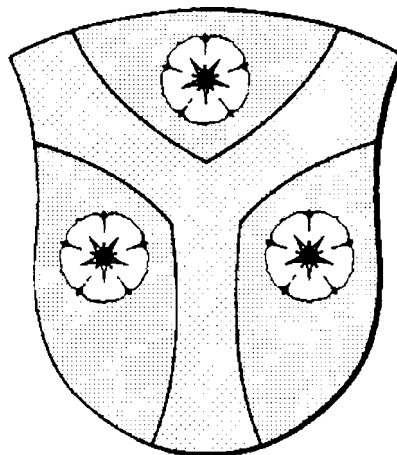
I 1842 etableredes en egentlig kommunal selvstyreordning, som blev forvaltet af de sogneforstanderskaber, der var valgt i løbet af det foregående år 1841. I 1842 blev der oprettet 1.021 sognekommuner.

Hver enkelt sognekommune bestod af op til tre kirkesogne, men da mange af pastoraterne var meget store, begyndte man allerede i 1843 at dele kommuner, der rummede flere folkerige sogne.

Denne udvikling fortsatte og accelererede især efter århundredskiftet.

I perioden frem til 1938 blev der således i gennemsnit delt to kommuner om året. Kommunerne blev samlet i amtsråds-kredse eller amtskommuner, der i geografisk henseende svarede til de oprindelige amter.

I tiden frem til 1970 undergik den kommunale ordning en del ændringer i såvel styrelsmæssig som administrativ henseende. Men i denne periode vendte udviklingen i retning mod større enheder. Og især i årene efter 1955 skete der fle-

re kommunesammenlægninger.

I løbet af 1960-erne blev en helt ny kommunalreform udformet.

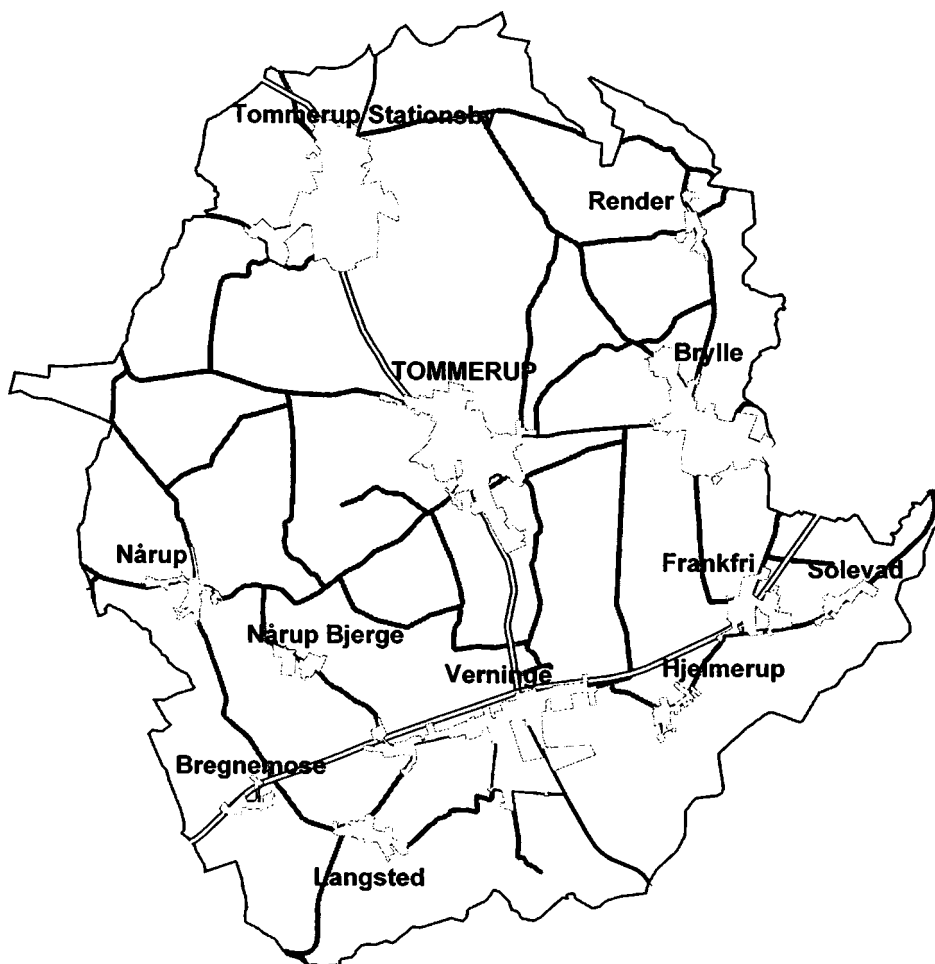
Reformen, der fik virkning fra 1. april 1970, medførte en betydelig omlægning af den kommunale forvaltning, idet de tidligere 1.021 sognekommuner nu blev reduceret til blot 277 kommuner.

I Tommerup var man forudseende, for allerede i 1966 - fire år før kommunalreformens ikrafttræden - havde man valgt og gennemført en sammenlægning med nabokommunerne Brylle og Verringe. Den nye kommune er siden blevet administreret fra adressen Møllebakken 22 i Tommerup, hvor det tidligere ydmyge kommunekontor er udbygget til et stort og fornemt rådhus.

Med den administrative udvikling, der er gennemført i samfundet i nyere tid, er de kommunale opgaver voldsomt forøget.

Mens man på et kommunekontor for blot 50 år siden foruden sognerådshovedmanden som regel blot så en enkelt medarbejder, står kommunerne i dag ofte som den beskæftigelsesmæssigt største arbejdsplads inden for egne grænser.

Tommerup Kommune har i 2003 henvend 700 personer på lønninglisten.

Tommerup Kommune dækker et areal på 7.295 hektar. Januar 2002 husede kommunen 7.855 indbyggere. En ny kommunalreform er sandsynligvis på vej, idet regeringen i 2002 nedsatte en strukturkommission, som fik til opgave at gennemgå den offentlige forvaltning og det hensigtsmæssige i dens opgavefordeling i de nuværende tre niveauer, stat, amter og kommuner. Kommissionen skal allerede ved udgangen af 2003 aflevere resultatet af dens arbejde, og på grundlag af dette materiale vil der blive truffet beslutning om de eventuelle ændringer. Om der bliver tale om mindre justerin-

ger, omfattende ændringer eller en bibeholdelse af det eksisterende vides ikke. Debatten herom startede straks efter, at strukturkommissionen og dens opgave blev offentligt kendt. Debatten er af gode grunde stærkt følelsesladet, da konsekvenserne af væsentlige ændringer er uoverskuelige for menigmand og ikke mindst, fordi de vil komme til at berøre tusindvis af ansatte i den offentlige sektor. Om Tommerup Kommune fremover vil eksistere som selvstændig kommune eller ender med at blive en del af en større enhed er derfor uvist ved udgangen af 2003.

Tommerup Bys udvikling

Ethvert bysamfund har over tid og i forskellig grad gennemgået en bebyggelsesmæssig udvikling baseret på eksisterende vejnet og de mulige udstykninger. For Tommerup Bys vedkommende tog det næsten 100 år at gøre den oprindelige by og Knarreborg til en sammenhængende helhed

Som tidligere nævnt i bogen var bebyggelsen i Tommerup oprindeligt koncentreret om Kirkebjerg, Smedegyden og Bystævnevej, hvor kirken udgjorde det markante samlingspunkt.

Med Assensbanens etablering i 1884 opstod byområdet Knarreborg med stationen som centrum.

Hermed fulgte også vejen - den nuværende Skolevej - fra stationen mod Verninge.

Langs Skolevej og Sortebrovej blev der i begyndelsen af 1900-tallet opført både boliger og forretningsejendomme.

Alderdomshjemmet blev bygget på Appevej i 1932, og langs vejens østlige side fulgte de første boliger i 1933.

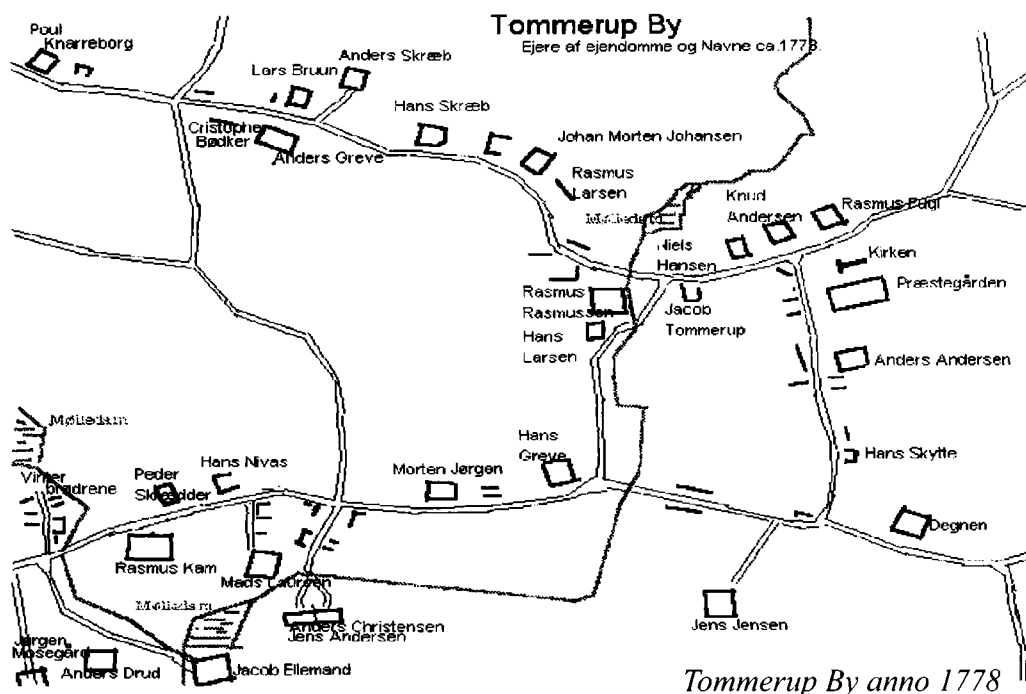
Vinkelvej kom til i 1943, da der her blev bygget nogle få huse.

I 1946-47 opførte Tommerup Andelsboligforening boliger på Nyholmsvej.

Højeløkkevej bebyggedes på østsiden med enkelte huse i 1953. Dens vestside lidt senere. Og omkring vejens nordlige ende kom der erhvervsbyggeri i perioden 1976- 80.

Over årene 1965-70 opstod et stort boligområde i udstykningen omkring Nyvejs nordlige del. Den sydligste del blev bebygget i 1974.

Og med denne udbygning blev der for første gang direkte sammenhæng mellem den oprindelige bebyggelse i Tommerup og det Knarreborg, der var skabt som følge af Assensbanens opståen næsten 100 år tidligere.

Lokalhistorisk Forening

Hvor kommer vi fra? Hvad kommer vi af? Hvordan var hverdagen for tidligere generationer? Hvorfor udviklede samfundet sig, som det gjorde? Den tiltagende interesse for sådanne og lignende spørgsmål danner grundlaget for det lokalhistoriske arbejde.

“Lokalhistorisk Forening for Brylle Sogn” stiftedes på en generalforsamling på Brylle Skole den 16. marts 1978. Foreningens formål skulle være at opbygge og drive et lokalhistorisk arkiv og sideløbende nære den lokalhistoriske interesse ved afholdelse af møder, ekskursioner og lignende aktiviteter. Året før - altså i 1977 - havde landsarkivar Anna Rising indkaldt til et møde i Odense. Her deltog blandt andre Rasmus Andersen, Brylle. Landsarkivarens budskab var da en opfordring til at sikre kilderne til de folkelige bevægelers historie, idet man på det

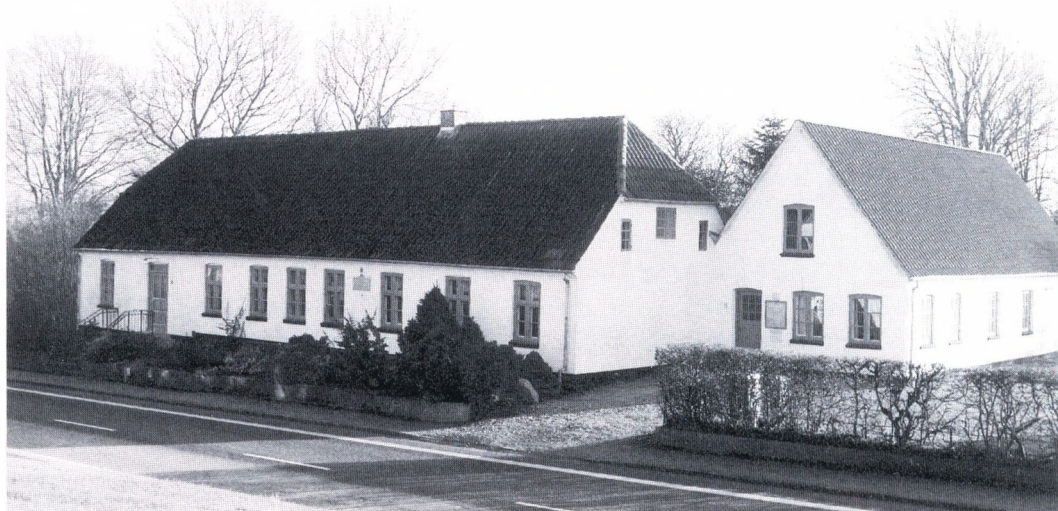
tidspunkt landet over var godt på vej med at ned- eller sammenlægge mange af de eksisterende foreninger.

Hvis gamle protokoller, regnskabsmateriale, billeder og hvad der ellers fandtes af historisk interessant materiale skulle sikres for eftertiden, måtte der nødvendigvis handles nu.

Rasmus Andersen forstod budskabet, og han tog derfor initiativet til ovennævnte generalforsamling i Brylle i marts 1978, hvorunder man stiftede en lokalhistorisk forening.

Til foreningens første bestyrelse valgtes Rasmus Andersen som formand. Niels Henrik Lindegaard, Brylle, blev næstformand. Rigmor Andreasen, Brylle, sekretær og kasserer.

Øvrige bestyrelsesmedlemmer blev Knud Petersen, Frankfri, Anton Hansen, Brylle, Olav Jensen, Østerlauget, Svend Petersen, Vesterlauget og Nikolaj Hansen, Brylle.

Lokalhistorisk Arkivs domicil på Rytterskolen i Brylle

Rasmus Andersen - initiativtageren til den lokalhistoriske forening - i samtale med Erik Stærke under et besøg i arkivet

Fem år senere blev foreningen udvidet, så den nu omfattede hele Tommerup Kommune, og ved generalforsamlingen i 1983 fik Emil Høbye, Verninge og Kresten Gausdal, Tommerup derfor sæde i bestyrelsen.

Foreningen ændrede ved samme lejlighed navn til "Lokalhistorisk Forening for Tommerup Kommune" eller som der står i foreningens bomærke "Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Broholm, Brylle, Tommerup og Verninge Sogne"

Allerede fra foreningens opståen havde initiativtagerne ønsket at få til huse i Rytterskolen i Brylle, og Tommerup Kommune stillede da også beredvilligt et lokale på otte kvadratmeter i skolens østlige ende til rådighed.

Indtil 1986 klarede man sig med denne beskedne plads, men i takt med at både

arkivmaterialet og den generelle interesse for foreningens aktiviteter øgedes, blev pladsen for trang.

Man søgte derfor Tommerup Kommune om tilladelse til at indrette arkiv i Rytterskolens sidebygning, hvor der tidligere havde været vaskerum og opbevaringsrum for redskaber og cykler.

I 1989 fik foreningen ikke blot kommunens tilladelse, men også 30.000 kroner til anskaffelse af materialer til indretning af de ønskede 40 kvadratmeter.

Ved frivilligt arbejde under ledelse af Niels Henrik Lindegaard indrettedes de fire første rum i det nuværende arkiv. Den næste udvidelse fandt sted i 1996, hvor Tommerup Kommune støttede foreningen med 50.000 kroner til anskaffelse af de materialer, der var nødvendige for at indrette et brandsikret og velisoleret arkivrum.

Arkivrummet blev indrettet i forlængelse af de allerede benyttede lokaler, og endnu engang blev arbejdet udført af en lille flok af foreningens egne medlemmer. Rytterskolens hovedbygning har gennem en årrække fungeret som bibliotek for borgerne i Brylle.

I sommeren 2003 blev biblioteket flyttet til Brylle Skole, hvor det blev sammenlagt med det eksisterende skolebibliotek. Efter denne flytning fik Lokalhistorisk Forening Rytterskolens oprindelige skolestue stillet til rådighed.

Her er der nu indrettet læsesal, og "Skolestuen" - som lokalet fortsat kaldes - er endvidere velegnet til kursusvirksomhed, til mindre udstillinger og som mødelokale.

Efter foreningens etablering blev arbejdet koncentreret om indsamling af foreningsprotokoller.

Som de første fik man fat i protokoller fra det netop nedlagte Brylle Andelsmejeri.

I de forløbne år er der til arkivet indgået en anelig mængde forhandlingsprotokoller og regnskabsbøger fra kulturelle foreninger, forsyningsselskaber og andre institutioner i Tommerup Kommune. Samlingen tæller i dag henved 200 eksemplarer.

Der er endvidere indsamlet mange andre arkivalier. Her iblandt båndoptagelser, videooptagelser, erindringskrivelser og flere tusinde billeder af uvurderlig betydning for historien og for historieskriverne.

Foreningen anskaffede allerede et af dens første år både kirkebøger og folketællingslister på microfilm. Og naturligvis også de nødvendige læseapparater til filmene.

Engagerede medlemmer deltog i forskellige kurser, hvor de lærte at registrere det indkomne materiale.

De første år havde bibliotekar Gudrun Andersen ansvaret for registreringerne.

Kursusdeltagelsen er løbende fortsat, så

de, der frivilligt arbejder på arkivet, altid har deres viden ført ajour.

Niels Henrik Lindegaard har gennem mange år været leder af arkivet, som også nyder godt af hans ekspertise på fotoområdet.

Arkivet råder over fotoudstyr til affotografering og fremkaldelse af gamle billeder. Værktøjet er yderligere for et par år siden udvidet til også at omfatte en farvekopimaskine.

På foreningens initiativ er lokalhistoriske bøger af ældre dato blevet genoptrykt.

To nyere er kommet til, nemlig Kresten Gausdals bog om Broholm Sogn og Rasmus Andersens om Brylle Sogn.

Arkivet hjælper i dets daglige virke mange i efterforskningen af svar på spørgsmål om tidligere slægter.

Der kommer forespørgsler og besøg både fra andre egne af landet og fra udlandet, herunder fra så fjerne steder som Amerika, Australien og New Zealand.

Et af foreningens formål er at øge den lokalhistoriske interesse.

Som et middel hertil afholdes der lokale ekskursioner, byvandring og gårdbesøg, ligesom der årligt gennemføres en udflugt til udensogns steder.

Den store tilslutning til disse arrangementer vidner om en stor og stadig voksende interesse for lokalhistorien. En interesse, som også kommer til udtryk i søgningen på arkivet.

Gennem årene har i alt 22 forskellige bestyrelsesmedlemmer på forskellig vis ydet en indsats for foreningens arbejde.

Et stort og altid frivilligt engagement til glæde og gavn for de, der her igennem har fået mulighed for at finde tilbage til deres rødder.

Finde baggrunden for de faktorer og ofte tilfældige hændelser, der blev grundlaget for formningen af deres tilværelse.

